

VALERIU LEU

CARMEN ALBERT

BANATUL
ÎN MEMORIALISTICA „MĂRUNTĂ”
SAU
ISTORIA IGNORATĂ

REȘIȚA, 1995

VALERIU LEU

CARMEN ALBERT

**BANATUL
ÎN MEMORIALISTICA „MĂRUNTĂ”
SAU
ISTORIA IGNORATĂ
(1914 — 1919)**

REȘIȚA 1995

EDITOR:

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

CAIETELE „BANATICA“

Acest catalog a apărut și în „Banatica“ XIII (2) 1995.

Tehnoredactor: ERIKA DIÓSZEGHY

Bun de tipar: 5 dec. 1995. Tiraj: 500 ex. broșat. Apărut: 1995.

PREFAȚĂ

Banatul a fost și este un caz special în istoriografia noastră. „Istoria Banatului nu s-a scris până acum“, constata, la 1940, Nicolae Iorga și, sub acest aspect, lucrurile nu s-au schimbat de atunci. Desigur, s-au adus noi informații, s-au deschis destule șantiere de investigații istorice, s-au cercetat multe arhive și s-au scris cărți importante. Istoria Banatului rămâne totuși încă un deziderat nu numai pentru că temelia documentară trebuie încă consolidată, dar și fiindcă multe din clișeele istoriografice dobândite într-o epocă sau alta au rămas în circulație. Trebuie să recunoaștem că, în general, manualele școlare — și nu doar cele postbelice — au întreținut o imagine adeseori distorsionată asupra trecutului nostru. Banatul, care nu a dat voievozi unor tronuri medievale, cu o istorie parcă pretându-se mai greu la interpretări fundamentate pe cronologii, nu a beneficiat de prea mare atenție. El rămâne în bună măsură o „terra incognita“ nu doar pentru manualul școlii generale sau al liceului, ci și pentru tratatul academic. Este drept, cercetarea istorică nu s-a putut infiripa coerent, așa ca în alte părți, în jurul unui institut sau a unei catedre universitare căci nici înainte nici după război, nici înainte nici după 1989, Banatul nu a avut în mod real această șansă. Afirmăm cele de mai sus încercând să răspundem obsedantei întrebări: De ce nu s-a scris istoria Banatului?

Rămâne certă necesitatea unui efort recuperatoriu. A bazei documentare, a timpului pierdut, al instituțiilor de specialitate. Este însă necesară și înnoirea metodei de cercetare, schimbarea perspectivei, curajul de a repune în discuție totul, absolut totul, fără complexe și fără false modestii.

În ceea ce ne privește, încercăm să ne integrăm acestei mobilități istoriografice oferind o alternativă la istoria plicticoasă, lipsită de oameni, aceea alcătuită din declarații și proclamații, din „date“ și „evenimente“, încercăm să restaurăm nu doar cronologii ci și atmosfera, culoarea unor vremuri apuse, acea istorie „ignorată“, într-un cuvânt. I-am solicitat pe cei de odinioară să vorbească, să o facă în mod direct fără ca noi să le stănjenim, pe cât este cu putință, discursul și nici să-l înlocuim pe al lor cu al nostru. Pe scurt, ne vom implica cât mai puțin cu putință. Că documentele unei astfel de istorii nu pot fi găsite decât arareori în arhivele constituite potrivit unor criterii pozitiviste este de la sine înțeles. Multe fonduri teaurizează documente, să le spunem „clasice“, în care poți afla opiniile unor cancelarii și pe baza cărora poți reconstitui administrații, or pe noi ne interesează mai ales oamenii și mai ales cei „simpli“, lumea așa-zis tăcută, a satelor. Nu ne interesează doar revoluțiile ci și cei care au încercat să profite de ele, nu doar eroii ci și dezertorii, aversul dar și reversul, prezențele dar și absențele, sacralizarea dar și desacralizarea, anularea unor zone de penumbră care

au favorizat imobilismul, clișeul istoriografic. La 1918 s-a produs comitent o încheiere, o închidere și o deschidere de ev. Uneori s-a făcut cu violență, alteori însă s-au găsit mijloacele nonviolente. Serbarea, ceremonialul a fost unul dintre ele. Este un domeniu practic necercetat al Marii Uniri care ține de resorturile psihologiei. Imaginea de alai, de chermeză folclorică a fost vehiculată insistent odinioară și chiar azi. În toamna lui 1918 și până în vara anului următor Banatul a trecut prin mari încercări. Nu seamănă nimic cu o mare sărbătoare la care a fost nevoie doar de un drum triumfal până la Alba Iulia pentru a se rezolva totul. A curs sânge, au avut loc devastări și masacre. O mare încercare — despre care nu s-a vorbit sau s-a vorbit cu jumătate de gură — a fost ocupația sârbă. Termenii ambigui în care s-au făcut referirile „armată străină“, „trupe de ocupație“ — pot foarte bine să acrediteze, unui neavizat, ideea unei prezențe hotentote. Acest fapt a avut însă consecințe majore în istoria noastră între altele determinând atitudinea delegaților bănățeni care la Alba Iulia au cerut unirea imediată și necondiționată. Atunci relațiile româno-sârbe, tradițional bune, s-au aflat în criză. Luciditatea și bunăvoința ambelor părți a anulat-o, restaurând exemplaritatea vecinătății. Nu credem că există un popor, poate cu excepția francezilor, care să se bucure de mai multă simpatie la români decât sârbii. Există motive vechi, puternice și tocmai pentru aceea adevărul trebuie restabilit.

În toamna lui 1918 și în perioada următoare solidarizarea s-a produs după criterii naționale. Fiecare și-a clarificat poziția din perspectivă proprie. Germanii, de pildă, aveau interese care îi determinau să încerce să rămână uniți în cuprinsul unui Banat istoric. Maghiarii, câți se aflau în Banat, se arătau atașați vechii stări de lucruri și ar fi dorit rămânerea în fruntariile Ungariei. Adeseori s-au folosit chiar de nemulțumirile muncitorești pentru aceasta. Solidarizarea multora dintre ei cu mișcarea lui Béla Kun era prezentată ca una ideologică, o solidarizare a proletariatului, dar de fapt a fost o manifestare antiunionistă și promaghiară. De aceea clișeul gârșilor mixte în care naționalitățile și-au dat mâna, trebuie abandonat. El nu se verifică documentar. De pildă garda „mixtă“ de la Rusca Montană era de fapt una „roșie“, dar arbora drapelul unguresc, nu cuprindea români, și a devenit un element de teroare pentru sattlele de pe Valea Bistrei. Sunt clișee generate de sloganuri dragi internaționalismului proletar.

Unirea n-ar fi fost posibilă fără „marele război“ care a schimbat fața lumii. Nu este vorba doar de modificările în geografia politică a continentului, ci și de cele produse în conștiințe. Această mutație a făcut posibilă acțiunea în sens național a milioane de oameni. Ei au plecat pe front hotărâți să treacă la „inamic“ sau să supraviețuiască cu orice preț. Considerau absurd eroismului sub drapele străine. Dezertarea blănățenilor n-a fost însă un act de lașitate ci unul conștient, de angajare. Aceiași oameni care fugiseră de front se cer apoi voluntari, vor să lupte. Metamorfoza prin care prizonierul redevine, din proprie voință de astă dată, războinic, a fost un răscolitor proces care a inspirat literar dar care trebuie recuperat și istoriografic. Ce s-a petrecut atunci în conștiința unui țaran din Fibiș, sau din Cadăr sau din Mal? Fără a răs-

punde la această întrebare, oricâte statistici militare sau ordine de luptă am publica, nu vom putea scrie istoria „războiului pentru întregirea neamului“. Ignorând jurnalul unui „oarecare“ locotenent vom ignora nu o „mică“ ci o „mare“ istorie. Însăși faptul că „simpli țărani“ au simțit nevoia de a scrie memorialistică este o mutație fundamentală, de ordin istoric, chiar dacă nu a fost inclusă în cronologii. Pentru țaran memorabil nu a fost atacul la baionetă, nu războiul în sens militar ci infernul pe care îl străbat oamenii, „lunga călătorie a prizonierului“. Patriotismul său rezidă tocmai în voința nestăvilită de a se întoarce, de a reveni acasă. Războiul, lupta sunt reconsiderate doar pentru campania de pe Tisa. Voluntarii au avut atunci momentul lor de glorie, stare ce nu trebuia ignorată în judecarea istoriei. Inceputul statului unitar sub semnul biruinței și-a avut impresia profundă în conștiința românească, a determinat conduite inexplicabile altfel. Pe unii aerul tare al victoriei i-a amețit. Scrierile contemporanilor n-au ocolit nici astfel de imagini. De ocolit le-au ocolit „istoricii“ care le-au găsit „nepotrivite“ unui moment sau altul.

Apelul la aceste documente este obligatoriu. Oricâte dări de seamă și credinționale am avea, oricâte procese verbale de înființare a gărzilor naționale am publica, fără memorialistică, anul 1918 va rămâne neînțeles ca și tot ce a urmat. Aceste documente există, au un caracter „alternativ“ fiindcă nu numai că pot „completa“ alte surse dar adeseori schimbă date fundamentale, schimbă imaginea. Ele deschid spațiile vaste și neexplorate ale lumii interioare, refac imagini vii, filmul evenimentelor așa cum a fost el înregistrat în conștiința contemporanilor. Multe, cele mai multe au rămas necunoscute dar și cele publicate deja trebuie recitite potrivit unui cod propriu noii istorii pe care, din păcate, încă destul de puțini îl cunosc. Este necesar deci a scoate la lumină cât mai multe izvoare „alternative“. Efortului de recuperare se include și această carte în care frecvența apelului la documente poate să pară obositoare și abuzivă. Mulți le vor citi altfel decât am făcut-o noi. Posibil, probabil. Condiția este însă să le aibă la dispoziție!

Cele mai multe provin din fondul „Nicolae Ilieșiu“ aflat la Muzeul Banatului din Timișoara. În deceniul patru acest profesor a solicitat localitățile bănățene să răspundă unui chestionar istoric. Mulți au anexat răspunsurilor și textele unor martori oculari, participanți direcți la cele petrecute în 1914—1919. Pe cele din județele Caraș și Timiș, Ilieșiu le-a prelucrat în fișe monografice adunate în șapte dosare voluminoase dar, din fericire, de cele din județul Severin nu s-a atins, așa încât păstrăm originalele. Constrângerile prin care a trecut istoriografia noastră nu a făcut posibilă decât o publicare fragmentară și trunchiată a lor, ignorându-se adeseori tocmai părțile cele mai interesante. Desigur, spunem aceasta privind lucrurile din perspectiva noii istorii, istorie umanizată și democratizată!

Cititorul va înțelege că am început un drum puțin umblat, alunecos, pe care am înaintat câteodată cu ezitări, încet, dar am făcut-o din credința că istoria Banatului trebuie totuși scrisă.

De aceea contăm pe bunăvoința sa.

Reșița, iunie 1995.

AUTORII

BANATUL ÎN MEMORIALISTICA „MĂRUNTĂ“ (1914—1919)

VALERIU LEU, CARMEN ALBERT

CAPITOLUL I.

DE LA ÎNSEMNĂRI PE CĂRȚI LA MEMORIALISTICA

Multă vreme satul a fost spațiul de incontestabilă autoritate al folcloriștilor și etnografilor. Istoricii vieții rurale preferau studiul segmental, pe domenii, ceea ce a determinat o cunoaștere lacunară și dezechilibrată. Satul apare multora ca un loc unde se elabora folclorul și se coceau răscoalele, când edenic, când mizer și întotdeauna în afara tumultului istoriei a „marii“ istorii. Prin Nicolae Iorga dar mai ales prin cercetările școlii gustiene se recuperează ideea totalității și interdisciplinarității ca modalitate de cunoaștere a universului rural. Istoria aspră a reimpus însă curând, dintr-o motivație ideologică de astă dată, parțialitatea și dezechilibrul. Satul însuși a fost agresat la temeliiile sale. N-au lipsit, cum n-au lipsit niciuneaia din epocile aride pe care le-au străbătut românii, mari opere care să redea speranța și mai ales să ofere modelul, exemplul. Este, credem, suficientă evocarea *Răscoalei lui Horea* operă a celui mai temeinic istoric al satului românesc, David Prodan¹. Ea oferă prin conținut dar mai ales prin metodă o solidă bază de relansare a cercetărilor de istorie rurală.

Tot mai insistent în ultimul timp — pe măsură ce contactele cu experiența istoriografică universală se amplifică, pe măsură ce se valorifică surse din ce în ce mai diverse dar mai ales pe măsura descoperirii propriilor tradiții, istoriografia noastră se arată interesată de o nouă direcție — aceea a istoriei mentalităților, a sensibilității, a sentimentelor, a imaginarului.² S-au pus întrebări noi, s-au stabilit noi direcții care, firesc, solicitau diversificarea platformei documentare a noului edificiu istoriografic. Discuția privind raportul oralitate—scris în lumea rurală este una dintre cele mai interesante dar și cele mai importante, de răspunsurile căreia depinde în bună măsură abordarea corectă a vieții spirituale rurale.

Tot mai multe județe și chiar provincii istorice, mari colecții își publică atât cataloagele cât și repertoriile inscripțiilor manuscrise pe cărți, listele de cititori și cumpărători, geografia istoriei noastre spirituale suportă substanțiale modificări. Petele albe se restrâng, riscurile interpretărilor sunt tot mai mici. În circuitul istoriografic sunt cuprinse mii de *documente scrise* ce provin din lumea satului, sunt elaborări ale sale potrivit unor norme ale mentalului colectiv rural pe care îl exprimă extrem de eficient. Ele permit o pătrundere nesperată în universul inte-

rior, acolo unde se plămădesc gândurile și se proiectează faptele. Scrisul își descoperă o neașteptată tradiție în lumea rurală și un statut excepțional ce rezultă din originea lui divină. Dumnezeu, prin Decalog, este primul autor al unui text scris! De aici respectul satelor pentru carte. Societatea rurală este așadar atașată scrisului ca modalitate de a păstra și transmite memoriabilul. Omul este trecător dar scrisul eternizează. Este o convingere care a trecut în diplomația însemnărilor manuscrise pe cărți — „Spre aducerea aminte de mine am scris cu mâna de țărăină și cu pana de găină, mâna va putrezi iară scrisoarea în veac va rămânea. Nicolae Laiș (care) iaste învățătoriu din Valea Bolvașnița, 1849“⁴³. Un exemplu din zecile care ne stau la îndemână! Astfel satul începe să-și transmită în scris opiniile, să-și conserve atitudinile din împrejurări istorice excepționale nu numai pentru a le face publice dar și pentru a le transmite urmașilor. Pe măsură ce scrisul se democratizează — școala rurală în Banat are tradiție multiseculară — aceste însemnări se amplifică, se diversifică dar se și „tipizează“ potrivit unor norme proprii ceea ce nu numai că nu le scade valoarea ci chiar le-o sporește. Publicarea lor integrală este încă un deziderat dar și o necesitate istoriografică de neignorată. S-a făcut totuși destul de mult, cel puțin pentru Banat, unde dispunem de repertoriul acestor însemnări. Astfel am ajuns în posesia unor surse, să le spunem „alternative“ sau măcar „complementare“ celor „clasice“, documentelor redactate în cancelarii, celor oficiale. Se descopere în însemnări o altă istorie decât cea cunoscută și admisă până acum, o istorie care într-o oarecare măsură nici nu s-a întâmplat în fapt dar nu mai puțin reală și nu mai puțin importantă. Ea este de fapt reflexia mentală a celei „obiective“, operând nu cu termeni, cu reguli, cu cronologii riguroase, ci cu imagini adeseori stereotipizate în clișee. Fără cunoașterea ei riscăm să rămânem cantonați, *imobilizați* în domeniul faptului gol, cu riscul căderii în factologie, boală grea a istoriografiei noastre dar nu numai. Demontarea traseelor lor, a modalității lor de generare a clișeului dar mai ales luarea în calcul în momentul judecăților a lor nu poate fi ignorată căci ele sunt produse ale faptelor, reflectându-le și, mai important, determinându-le în bună măsură. Ele au facilitat sau au îngreuiat contactele. Problema este chiar mai stringentă în Banat datorită diversității lingvistice, culturale, confesionale etc. în care dialogul, implicit deci elementele de dificultate sau dimpotrivă de facilitare a sa, a fost o chestiune de supraviețuire istorică. O experiență a cărei valorificare poate da răspuns multor întrebări actuale.

Mult timp s-a studiat doar fenomenul dar a venit vremea ca singularitatea perspectivei să fie abandonată, să luminăm și ungherele cele mai îndepărtate ale laboratorului în care s-a produs, să chemăm la rampă mai mulți actori, pe cei din rolurile secundare și chiar publicul, să descoperim omul de rând, să aflăm opinia „marginalilor“ sau celor despre care s-a crezut că au fost și au rămas în afara istoriei, a satelor de pildă.

Una dintre aceste direcții este întoarcerea spre nivelul fundamental al ruralului, atât de conservator și totuși atât de mobil. Între sursele cele mai potrivite se includ, fără îndoială, acele însemnări pe cărți care

preced, constituie exercițiul necesar — memorialistica rurală. Ele argumentează opinia că satul a consemnat memorabilul și că a emis judecăți. O făcea în forme proprii, operând cu criterii proprii, dintr-o perspectivă proprie, fixând o cronologie proprie. Asediul Vienei, cucerirea Timișoarei, luptele cu turcii, revoluția franceză și Napoleon, 1848—1849, sunt principalele repere⁴. Epoca postpașoptistă oferă anumite schimbări dar trebuie să spunem că maniera de a consemna și dispoziția de a o face a satului nu se stinge. Însemnări pe cărți continuă să se facă. Ceea ce s-a schimbat a fost atitudinea istoricilor care interesați mai ales de fapte, le-au ignorat socotind că epoca, având în vedere și intervenția presei, dispune de suficiente surse pentru a fi cunoscută. Mulți nici măcar nu le-au mai publicat probabil pentru că erau prea recente, prea apropiate de noi. Perspectiva pe care o propune istoria mentalităților schimbă lucrurile nu numai în privința memorialisticii rurale ci și a lor. Repertoriind și aceste însemnări, să le spunem „tardive“, am constatat că epoca postpașoptistă atestă un apetit politic în creștere. Cărțile continuă să aibe un statut de bun public, comunitar, la care aveau acces toți. Însemnându-se pe ele se pune la dispoziția (tuturor) informație dar, mai mult ca înainte, și ideologie, perspectivă. Informația venea acum pe canale moderne — presa fiind cel mai important — așadar „contaminată“ deja cu imagini și clișee pe care le impunea ruralului. Satul le preia și le transmite în forma tradițională dublând astfel sinteza ilustrată deja prin înfățișarea barocă, occidentală a bisericilor sătești — în altă parte ar putea trece drept catedrale — și somptuozitatea orientală a tipăriturilor chirilice pe care le păstrau. Acum însemnările țin cont de presiunile, de eficiența controlului oficial care se resimte până jos, până la strană, ceea ce făcea ca uneori, mai ales în vremea războiului, să rămână neșemnate dar sporind totodată semnificația celor care-și asumau atitudinea. Valența lor informațională scade pe măsură ce crește cea politică, o mutație, un dinamism care nu trebuie trecut cu vederea.

Menționarea Memorandului ca un moment excepțional, demn de a fi integrat unui șir inaugurat cum am văzut de asediul Vienei, semnalează o evoluție în definirea faptului istoric. Ea s-a produs mai ales la nivelul criteriilor. Se acceptă acum statutul de eveniment istoric nu doar celui ce implica modificări în planul geografiei politice, spectaculos, violent eventual, ci și celui care ținea de acțiunea disciplinată, proprie formei inaugurată de partidul politic. Firește, mișcarea petiționară avea o serioasă tradiție în Banat dar ea nu a fost remarcată de mentalitatea rurală ca eveniment. Acum este prima oară. O scurtă însemnare făcută la Lăpușnicel rezumă lucrurile scurt și cuprinzător ca o depeșă a unei agenții de presă: „În anul acesta (1894) s-au condamnat Comitetul la închisoare pentru compunerea Memorandului. S-au adus în dieta țării desbaterea. Iosif Drăgăilă⁴⁵. Nu a fost singurul caz în care s-a notat despre Memorand dar până a le releva pe celelalte trebuie să spunem, în legătură cu constatările de mai sus, că a fost nevoie de un exercițiu în a consemna evenimentul de o altă factură decât cel de până atunci. Alegerile dietale pot fi, în acest sens, un bun exemplu. Ele devin pentru sate interesante și importante. Cronicarul rural nu le ignoră. Repetate la intervale de timp, implicând forțe și mașinațiunile aferente, puneau în mișcare administrația, poliția, armata uneori, ele tulbură lumea

satelor extinzând și la acest nivel o confruntare care până atunci nu fusese cunoscută, se consuma la alte paliere, era, în bună măsură, treaba „domnilor“. Patima politicului coboară și aici, prilej de atitudini care au lăsat urme scrise, indispensabile reconstituirii noastre, cu atât mai mult cu cât conservă nu date despre sat ci atitudini ale satului, sunt elaborate ale satului, îl exprimă. Oricât am ști fără ele mozaicul rămâne șters. Vom cita, din câte avem la dispoziție, un caz de la Satu Mic (Victor Vlad Delamarina) pentru că este unul dintre cele mai vechi cazuri de acest fel: „Și mai vertos că ținându-se în luna lui Iunie 1882 alegerea de ablegați la dieta din Pesta, s-au eschis (înlăturat) ablegați naționali cu totul afară, prin brutalități și fără de legi ne oneste, în cât nu s-au respectat legea, ci cu tot felul de abuzuri s-ar fi ales guvernamentalii până la unul. Și asta poporului a făcut impresie rea, crezându-se că va fi bătaea⁴⁶. Jocul necinstit al autorităților este înțeles și dezvăluit, cu alte ocazii, în alte părți: „În anul Domnului 1884 în 14 ale lunii lui iulie, după calendarul nou au fost la Geroda alegere de oblegatu la dieta din Pesta și s-au alesu Kraliz Béla din Vinga carele au fost 3 ani nainte nefăcând nici un bine pentru poporu. Dară contracandidatu fost-au Pavel Rotariu redactorele de la „Luminătoriu“ din Timișoara care au fostu de programa de la Sibiu, adecă opozitional la care au ținut toți bulgarii din Vinga, romanii din Sat-Chinezu și (din) Ternovița și din Murani⁴. Totuși, notează cel care ține să depună mărturie, nu s-a obținut victoria din pricina unor trădători, „conducători ai poporului tot pentru interesul particularu și pentru beutura și mancare s-au făcut tradători și s-au vândut nația sa. Judece lumea așa trădători! Și totuși Pavel Rotariu, fără băutură și fără mâncare au avut 440 de voturi! De n-ar fi fostu tradătorii de neam desigur ar fi învinsu!⁴⁷. Dincolo de rezultate se producea un exercițiu politic nu lipsit de importanță. Ideea în sine era întreținută nu numai în vremea campaniilor electorale dietale ci și cu prilejul unor alegeri de natură locală. Se alegeau învățătorii, comitetele parohiale, deputații sinodali etc. Iată un astfel de caz: „Eu, George Arone, născut în comitatul Hunedoarei în comuna Mihaleși și fost-am înv(ățător) 4 ani în com(una) Panc Selește. La anul 1893 fusei ales prin 32 voturi în comuna aceasta, Brănești, înveț(ător) definitiv. Scris-am spre a știi și alții...“

Între 1848 și 1918 s-au produs mari mutații în perspectiva din care satul își concepea însemnările. Se schimbă accentele, se nuanțează atitudinile ceea ce răzbate atât în conținutul cât și în formelor, în subiect mai ales. Criteriile de selecție ale memorabilului sunt în acord cu timpurile noi. Problema esențială, care le subordonează pe toate celelalte, este problema națională. Indiferent de subiectul sau motivația însemnării atitudinea politică este omniprezentă. Angajarea este totală chiar dacă uneori se face efortul mascării. Acum satele participă la acțiunea de separare românească din cadrul blocului ortodox „ilir“ care devenise anacronic. Vechea solidaritate confesională era abandonată în numele unei noi solidarități pusă sub semnul naționalului⁹. Separarea se declanșase de mai multă vreme și fusese formulată cu multă claritate chiar în programul pașoptist bănățean¹⁰.

Acum însă ea devenea problemă centrală în acțiunea politică românească din Banat. Lucrul se resimte în însemnări cu atât mai mult cu

cât segmentul social cel mai implicat era cel al preoțimii. Schimbările erau urmărite cu atenție, cu toții înțelegând că nu era vorba de o chestiune strict bisericească. La Tincova se consemnează un moment important: „În anul 1864, decembrie 24 a dobândit biserica noastră pre doru cel de seculi dorit care s-a împlinit în mariația și nobila persoana a excelenței sale d(omnul) episcopu iar acuma arhiepiscopu și mitropolit Andrei baron de Șaguna, ține-l Dumnezeu!“¹¹. Pasul următor, decisiv în naționalizarea ierarhiei, s-a consemnat la Cornea: „Însemnare în 4 iulie anul 1865 prin înalta ordine împărătească s-au despărțit nația noastră română de cea sârbească și s-au denumit de episcop român în dieceza nouă (a) Caransebeșului domnu(l) Ioan Popazu și în 25 august au sosit susnumitul domn episcop în scaunul său în Caransebeș cu mare bucurie de cătră nația română fiind primit. Cornea în 7 sept(embrie) 1865. Iacob Câmpeanu învățători“¹². Separația a implicat uneori aspectele unui partaj de bunuri, mai ales biserici, clădiri. La Folea, probabil sub impresia unor astfel de întâmplări, se precizează dreptul exclusiv al românilor asupra bisericii din sat: „Aicia sârbii nu au nici o împărechere în a noastră biserică... Simeon Popovici, 1861“¹³. Componenta națională a întregului proces de separare trece disputa și în domeniul filologic: „Doamne feri-ne de aceste (slove chirilice) și de cuvinte sârbești, ci de astăzi înainte litere și cuvinte romane, străbune să ne folosim cu ele spre lauda și mărirea Nației Romane. D.P.“¹⁴. Asemănarea cu cele ce se petrec acum în Basarabia frapează! La Beregsău disputa nu rămâne strict filologică ci și teologică, în fapt națională: „Întrebare: cum va fi mai bine zis, „Slavă Tatălui“ au „Mărire Tatălui“? „Slavă Tatălui“ ieste mai bine zis pentru că slava vine de la romanii cei vechi căci au zis așa „Salva“ însă noi acum zicem „slavă“. Însă „Mărire Tatălui“ zicem și domnilor căci zicem „Măria Ta Domnule!“¹⁵. Lucrurile stăteau tocmai pe dos dar contează intenția! Românii, semnaleză tuturor însemnările destinate uzului public, au o istorie strălucită, cu nimic inferioară altor popoare, dimpotrivă! Dovezile se află chiar în sate, la îndemâna oricui, trebuie numai înțeles ca atare. *Cazania* lui Varlaam, de pildă, este una dintre ele. Menționarea cărților vechi în această calitate este o schimbare, o evoluție remarcabilă la nivelul conștiinței rurale care trebuie sesizată ca un fapt important: „Cine voiește a se convinge despre zelul, interesul și stima ce au avut protopărinții noștri față de limba românească, acela cetească cuvântul lui Varlaam mitropolitul Moldovei, cetească-l cu mare atenție și se va convinge și despre trista stare în care au fost strămoșii noștri, când limba noastră cea dulce și armonioasă a fost scoasă câteva sute de ani din Biserica noastră română încă sub Alexandru cel Bun, când cărțile bisericești scrise în limba română fură arse la ordinul lui și astfel se scoase limba românească dintre cele mai sfinte ale poporului, când apoi, după atâta amar de timp prin zelul lui Varlaam mitropolitul, începură cărțile a se tipări în limba românească aducând tiparul din Rusia și acesta fu începutul pentru scoaterea limbii slave din biserică care sute de ani au sunat în biserică și care a lăsat după sine nume traste. Groș, la 24 Iunie 1888, Ilie Moțiu preot“¹⁶. Discursul de mai sus dătează mult lecturilor filologice, vehiculând evident și inexactitățile istoriografiei literare ale vremii, dar este declanșat de starea de resurrecție națională reverberând în tot și în toate. Ideea de valo-

rificare a dovezilor istoriei noastre este mai veche și se datorează probabil operei iluminiștilor bănățeni care în scris sau de la catedră au susținut și au popularizat această datorie. Iată, pe un manuscris de la 1699 un preot de la Parța lăsând mărturie că, pentru el, o carte poate avea și valoare documentară, prin vechimea ei: „În anul 1836 am scris dă am însămnat, căci că puține cărți se află astăzi rumânești de cele vechi și rog, dacă va ajunge această carte, fiind dă 135 dă ani, mai poate încă mai atâta, încă și mai mult, numai să o păstreze acela întru a cui mână va veni, nu pentru alta, ci numai ca să avem din vechime ceva. Al tuturor fierbinte rugători, Ioana Murgulovici a sat(ului) Parții paroh...⁴¹⁷. De la simpla intuiție că vechimea unei cărți acordă o valoare de care trebuie ținută seama și până la conștientizarea, explicarea, valorii documentare ca dovadă istorică este un drum pe care conștiința și știința rurală, la pallerere ei elitare e drept, l-a parcurs. În același sens trebuie citat și faptul că satul înțelege importanța noii științe arheologice în stabilirea identității, vechimii și deci drepturilor românilor reținând pentru posteritate descoperirea de vestigii¹⁸. Așadar istoria, filologia, arheologia își fac apariția în postura de participante într-o dispută politică esențială care trebuia să ducă la un singur final — al libertății și unității. Ele furnizează argumente identității accentuând procesul de separare, pe de o parte, de unitate națională pe de altă parte. Lucrurile sunt bine cunoscute dar aici vrem să semnalăm prezența acestui proces la cel mai adânc și conservator strat al societății rumânești din Banat, cel al satului, devenit acum surprinzător de atent, de mobil, de „modern“ în acțiunea sa politică, și, fapt nou, este preocupat de efectul politic al legislației. De pildă, ordonanțele absurdului program de maghiarizare sunt reținute: „În 1847 atuncea și protocoalele matriculare tot în limba ungu-rească s-or scris din poruncă, eu carele precum am văzut în 1847, și acuma în 1887, dar cât va ținea, nime nu știe; mult nu poate fi! Atanasie Paulișan⁴²⁰. În raport cu statul maghiar relațiile n-au suportat modificări, e o constantă antipatie. În schimb se simte o înăsprire de ton chiar și în însemnările care fac referire la „nemți“. Trecută prin substanțiale evoluții, imaginea „neamtului“ în însemnările pe cărțile rumânești din Banat se află după 1848 în momentul ei de maxim favorabil²¹. Limba germană e o limbă a culturii și în această limbă, lucru fără precedent, se fac însemnări (și nu în cazuri rare) de către rumâni, gospodăria germană este exemplară, un model economic. Și totuși în acest moment de ascendență națională, dar și de agravare a condiției rumânilor, există texte manuscrise care fac referiri la ipostaza de cuceritori pe care au avut-o germanii în momentul sosirii lor în Banat. Se revine — este adevărat, într-un singur caz — la imaginea de cuceritor pe care convingerea bănățeană o anulase în favoarea celei de „maistor“. Nu este vorba de o generalizare — mișcarea națională neîncetând să caute aliați între șvabii supuși deopotrivă maghiarizării — ci mai degrabă de ideea că germanii au partea lor de responsabilitate pentru condiția actuală a rumânilor, germanii ca „împărăție“. Acesta pare să fie sensul însemnării rămasă pe o carte de la Utvin unde se evocă, în conotațiile sale negative, momentul colonizării în câmpia bănățeană: „Sfânta beserică... carele era zidită de sfinții noștri părinți ce au venit cu satu cu tot din Săcălazi din cercul Temisiorii, și când or venit or adus și un clopot cu ei alocia

și auzim că, când a fost să vină o adus și împăratul nemți întră români în case în Săcălazi, cu săla și or ținut răzbel cu nemții și n-or vrut să iese din Săcălazi, ca să vină aici, numai o fost dă musai să vină, că le-o trimis împărăția cătane prin căși numai ca să-i scoată nemții pră ei de acolo, din Săcălazi⁴²². Cele de mai sus s-au scris în deceniul nouă al veacului trecut. Un caz confirmat de cercetarea istorică²³ și care se va transforma într-un clișeu istoriografic absolutizând o anume latură a colonizării²⁴.

Tot în această perioadă se produce o evidentă desolidarizare de monarhia habsburgică, de „drăguțul de împărat” vizibilă din însăși absența ei în însemnări. După ce la 1848—1849 românii și croații au salvat de fapt tronul austriac, condiția lor în imperiu a cunoscut sensibile ameliorări. La vizita sa în Banat din anul 1852, Franț-Iosif este întâmpinat cu bucurie. Au fost făcute multe însemnări care nu lasă dubii asupra sentimentelor care l-au însoțit la Cârpa, la Cutina, la Sânmihaiul Român²⁵. La Timișoara el inaugurează un monument destinat să păstreze amintirea apărării cetății la 1848 la care grănicerii români au avut un rol important, monument distrus ulterior de maghiari. Această ocazie când se glorifică un moment de eroism românesc nu putea să nu stârnească satisfacție în Banat²⁶. După 1867 însă și mai ales după Memorand pentru români devenise clar că nu mai aveau ce aștepta de la monarh. Însemnările îl ignoră. Nimeni nu mai găsește cu cale nici măcar să-i mai pomenească numele. Nici moartea sa, nici succesiunea la tron, nu au fost consemnate.

O altă modificare notabilă în atitudinea satului bănățean față de istoria prin care trecea societatea românească a fost renunțarea la localism. Evenimentele sunt judecate prin prisma interesului general românesc iar Banatul este înțeles ca o provincie a țării chiar dacă momentan era separat prin granițe. Speranța era îndreptată spre România, spre București, și tot ceea ce se petrecea „dincolo” se nota cu grijă. De pildă uniunea din 1859 din care se va dezvolta cealaltă, cea „mare”, din 1918 găsește ecou la Cutina un cătun de lângă Făget: „Și principaturile românești, adică Țara Românească și Moldova s-au împreunat sub un principe (și) formează Principatul Danubian numit!”²⁷. Orice succes al statului românesc este un prilej de bucurie, de mândrie, motiv de afirmare a solidarității. Războiul din 1877 dă o astfel de satisfacție care izbucnește mai ales în satele grănicerești, acolo unde gloria militară găsea un mental sensibil: „În 1877 și 1878 a fost grozavă bătaie între Rusia aliată cu România contra turcilor. Imperiul otoman a fost bătut. România cu armata sa s-a purtat atât de brav încât toată Europa i-a aprobat și i-a lăudat purtarea. Mai multe cetăți a cucerit singură. Osman Pașa când era în întăriturile Plevnei la tot atacul contra (sa a) armatei române (ii) era grozav cum și armatei sale. Toate foile au vestit în lume cum că de nu era armata română, Osman Pașa nu se scotea din Plevna”²⁸. Așadar aceeași veșnică grijă a imaginii europene! Mesajul este limpede ca și imaginea pe care o generează textul lui Dionisie Popovici — România este un stat puternic, bine încheșat iar românii un popor capabil de eroism. O calitate pe care o au și au atestat-o și faptele celor din Banat, ale grănicerilor. După 1848 imaginea ostașului — grănicer viteaz și credincios împăratului — nu se mai întâlnește în însemnări, nici nu se mai fac însemnări

despre campanii militare. Una singură am găsit și aceea este, fapt semnificativ, interesată să sublinieze bravura, calitate românească, a ostașilor bănățeni în războiul cu Prusia din 1866: „În vara anului 1866 a fost lovire cumplită între Austria și Prusia. Aceasta din urmă (Prusia) a triumfat. Despre acest rebel am auzit pre mulți zicând că e cel mai însemnat între toate câte ni le arată trecutul. Aicia am de observat, iubite cetitoriu, că Românii au avut cea mai înțeleaptă și vitează purtare precum ne mărturisește nouă și onorificul cerculariu al arhiducelui Ernst care lauda acelora s-a împărtășit on(oratului) public”²⁹. Asemănarea în ton și conținută cu cea referitoare la 1877 este evidentă: românii s-au purtat vitejește stârnind unanime aprecieri. Remarcabilă și mărturisirea că notând, Dionisie Popovici, imaginea un interlocutor („iubite cetitoriu!”), că deci toate aceste texte erau de la bun început considerate o formulă de „publicare”. Așa cum unic este neamul românesc, unic este și interesul său și acțiunea sa istorică. Această concepție face ca localismul să fie abandonat, de fapt restrâns la acele însemnări care se referă la mersul vremii, la donații către biserică, la pomeniri de persoane, la foamete și epidemii. Istoria însă este înțeleasă acum la altă dimensiune — națională — și consemnată ca atare.

Așadar în momentul Memorandului satul bănățean avea deja un serios exercițiu în selectarea evenimentului semnificativ indiferent cum se înfățișa el. Memorandul a fost un astfel de eveniment. La Bogodintși, în Banatul muntos, se făcea următoarea însemnare: „În 13/V 1894 curtea juraților din Cluj pronunță sentința sa în procesul „Memorandului” prin care sunt condamnați 14 din membrii comitetului național român din Transilvania, Banat și Ungaria și anume: dr. Ioan Rațiu la 2 ani, dr. Vasile Lucaciu la 5 ani, George Pop de Băsești la 1 an, Dimitrie Com(șa) la 3 ani, dr. Iuliu Corocan la 2 ani și 8 luni, Mihai Velici la 2 ani, Rubin Pațiția la 2 ani și 6 luni, dr. I. Borcea la 2 ani și 6 luni, Teodor Mihali la 2 ani, 1/2 ani, dr. Aureliu Lupu la 1 1/2 ani, Nicolae Cristea la 8 luni . . . Barbu la 2 luni, Dionisie Roman la 8 luni, Gerasim Domide la 2 1/2 ani tot închisoare de stat plus 3 238 fl. cheltuieli de judecată. Martiri românilor se-i plângem și se-i păstrăm în memorie. Mitia parohu”³⁰. Părțile Lugoșului au recepționat și ele momentul istoric: „În anul 1894 Comitetul Național de la Sibiu i s-a intentat proces care s-a început cu interogarea deputațiunii în număr de 300 la împăratul la Viena în anul 1892, Mai 17, și s-ar internat parte în Seghedin și Vaț”³¹. La Nerău se menționează chiar faptul că sătenii au făcut o delegație care să viziteze întemnițații și să le exprime solidaritatea românilor din Banat³².

Toate însemnările invocate aici pun accentul pe sentință, pe condamnare, pe martiraj. Este, fără îndoială, un semnal de receptare afectivă și nu este surprinzător în mediul în care folclorul mai era încă viu și unde guvernau vechile legi, legile pământului. Este însă vorba și de o imagine mult cultivată de presă și evident utilă angajării naționale în acel moment. Această imagine a emoționat și a mobilizat, ea devine un simbol așa ca cele trei culori sau costumul național. Va fi cultivată și în continuare mai ales că o istorie aspră a permis acest lucru. Mi se pare demn de citat o însemnare de la Ruginosu, lângă Caransebeș, pentru curajul ei dar și pentru argumentarea celor afirmate: „Suntem în intervalul războiului mondial început la a(nul) 1914, luna VIII/27 a cărui jertfă

am fost și eu subscrisul ca născut (al) acestei comune, de prezent păstorul sufletesc a parohiei gr. ort. rom. Peștere suferind viață de martir în prinsoarea Csillagbörtönului din Szeghedin în a cărei ghiară am picat din care incident m-am întreținut aici în jurul acestei bis(erică) câteva zile. Ruginosu, 26 dec(embrie) 1917. Romul Jurchescu paroh³³. Era vorba desigur și de motivații ce țin de cultul eroului. Exemplar în acest sens se pare că a fost cazul lui Aurel Vlaicu. El una în imaginea constituită în mediul rural bănățean condiția omului de știință și a omului de acțiune, geniul românesc! Moartea sa a fost greu resimțită în satele noastre, pierrea un erou!³⁴. Eroismul militar din vechile însemnări grănicerești era înlocuit de un altul, de o altă factură.

Ultimele însemnări manuscrite sunt făcute în timpul primului război mondial sau imediat după aceea și se concentrează asupra marilor modificări în geografia politică europeană dar mai ales asupra frământărilor care s-au finalizat, în cazul Banatului, abia în 1919 când s-a instalat autoritatea statului național român. Războiul a implicat practic întreaga populație. Zeci de mii de oameni au plecat pe front, mii au pierit, au fost schilodiți, alte mii risipiți în lagăre de prizonieri din Siberia și până în Sicilia. Fusese anunțat de alte conflicte locale, un preludiu de fapt. Semnalul războaielor Balcanice cu rolul important jucat de România nu scapă atenției cronicarilor rurali din Banat. De altfel autoritățile maghiare imprimaseră o stare generală de suspiciune față de Serbia și România văzând peste tot agenți provocatori. Această stare de lucruri era răuprevestitoare. „În anul 1913 — notează cineva din Murani — au fost mari lupte de cătră bulgari, turci, greci, sârbi și muntenegreni. Au ținut războiul un an, până n-a venit România în Bulgaria de au făcut pace“³⁵. În vara următoare marele război a izbucnit. Totuși cei mai mulți nu păreau să înțeleagă că este unul fără precedent prin durată și consecințe. Petru Oancea din Vasiova scrie acest lucru în memorialistica interesantă pe care a lăsat-o dar ea, această convingere, pare să străbată și din tonul solemn al unei inscripții de la Măru³⁶. Era o anume înfrigurare nelipsită de solemnitate proprie momentului chemării sub arme și care este semnalată în întreg continentul indiferent de tabără³⁷. La Cutina cineva a notat punctul de vedere oficial: „În anul 1914, August, s-au făcut mobilizare și au chemat la arme pre toți oamenii de la 18 ani până la 42 ani se ia armele în contra Serbiei și a Rusiei ca să-și apere teritoriul, fiind silit și aghitat“. Curând lucrurile s-au schimbat, s-au complicat și urmează încă două însemnări mai scurte și mai tragice: „Și în anul 1915 au fost chemați cei de 50 de ani și războiul nu s-a sfârșit“, iar dedesubt: „și s-au ținut până în anul 1918“³⁸. Intrarea României în război sporește tragismul bănățean: „... în 1915 și Italia tot contra, în 1916 și regatul Român, Mama noastră. În 1916 Gheorghe Munteanu“³⁹. La Cadăr lucrurile mai conțin o precizare care ilustrează cunoașterea perfectă a mobilurilor acțiunii românești: În 15/18 August 1916 au pornit război contra Ungariei, România⁴⁰. În aceste circumstanțe era inevitabilă apariția voluntarilor bănățeni, a celor care trec la „inamic“ pentru a se putea astfel înrola de partea României. Au făcut-o deliberat ceea ce doresc să explice în însemnări. Au fost cu miile dar însemnări au făcut câțiva, cantori de obicei, oameni cu acces la cărțile stranei: „Scris-am eu, Iosif Capotescu cantor diplomat, spre suvenir. În anul 1914, țara aceasta era, adecă aparținea

Austro-Ungariei dar tot atunci a izbucnit războiul lumii în care au intrat Austro-Ungaria, Germania, Rusia, Franța, Italia, Serbia, Bulgaria, România, ajutați de America. Războiul a ținut 5 ani. Subscrisul am fost în prinsoare la Ruși 3 ani apoi m-am înscris ca voluntar în armata română și am stat până în anul 1918 când Austro-Ungaria fu învinsă și noi, românii, ne alăturarăm la mama noastră România și în 1 Decembrie 1918 s-au făcut Unirea la Alba Iulia unde am luat parte eu, Iosif Capotescu, Ianaș Țapotescu, Ion Dumitrescu și Acsente Stănilă. Trăiască Țara Românească. Brănești, 11 Ianuarie 1919. Cu stimă, Iosif Capotescu⁴¹. Scrisoarea sa este proaspătă și acest lucru se resimte în toate. Era, se vede un om de curaj să însemne cele de mai sus într-o vreme în care armata sârbă ostilă adunării de la Alba Iulia mai controla regiunea. În aceste condiții însemnarea este mai mult decât o consemnare pentru istorie, este o decizie politică. Mulți n-au avut însă norocul lui Iosif Capotescu, au căzut prin Galiția sau prin Tirol, alții s-au întors invalizi: „Vlăduțian Constantin din comuna Plugova în anul 1914 s-au început războiul și în 22 Decembrie m-au pușcat și am rămas fără picioarele amândouă, în Galiția, la Pșemisla. Când am rămas fără picioare am fost de 26 de ani⁴². Ce se mai poate adăuga aici? Nici pentru cei rămași n-a fost ușor: „De la începutul rezelului (în) 1914 atet au urcat șcumpetea încât de necrezut ar fi. Chila de cucuruz au ieșit la 5—6 coroane care nainte de rezel au fost 8—9 cruceri. Așa to(a)te s-au scumpit! O pereche de oi care costa 7—8 florini s-a ridicat la 200—300 florini. Perechea de boi care costa nainte de război 200—300 florini se vindeau cu câte 5—6 000 florini, adecă cinci—șase mii florini⁴³. Dar cel mai greu a fost oamenilor să se despartă de clopotele bisericii rechiziționate și ele în anul 1916. Era nevoie de metalul lor pentru fabricile de muniții. Satele le petrec și jlesc ca la mort. Era o atingere, o profanare cum nu se mai auzise până atunci, o faptă de anticrist și ea s-a notat pentru a rămâne în eternitate la Ruginosu, la Cornești, la Plugova, la Chizătău, la Murani⁴⁴. Cum se petreceau lucrurile mărturisește o notă de la Cadăr: „În 23 Septembrie 1916 au fost scoborât clopotul cel mare al bisericii noastre ce era greu de 300 Kgr. și au fost transportate la Vegóvar de către autoritățile militare în scopuri de război. Pentru clopot am primit de la comanda militară suma de 1 200 de cor(oane) care s-au transportat la casa conzistorială din Caransebeș spre păstrare până la procurarea altui clopot. (. .) În anul următor, adecă în anul 1917 au fost revirat de cătră autoritățile militare și clopotul al doilea al bisericii noastre care era greu de 180 Chgr. și și acesta au fost transportat de comanda militară spre a folosi spre scopuri de război. Pentru acest clopot am fost primit de la comanda militară suma de 670 cor(oane) cari de asemenea au fost depuși la casa conzistorială din Caransebeș. Cadăr la 8/IV. 1919, a doua zi de sfintele paști fiind plouă și vreme foarte urâtă⁴⁵. La Voiteg tot satul a petrecut în trist convol clopotele rechiziționate: „La 1 octombrie 1916, pe timpul războiului mondial s-au luat clopotele din turnul bisericii de către erari pentru fabricarea munițiunii. Împodobite cu cununi de flori și cu lacrăm în ochi au fost petrecute până la tren de credincioșii noștrii. Scris-am spre aducere aminte. Voiteg la 8 Octombrie 1916, Alex(andru) Tăranu învățător⁴⁶. Tot așa și la Iliidia: „În anul 1916 la ziua crucii (14 septembrie) s-au luat clopotele din turnul bisericii și anume clopotul cel mare

greu de 350 Kg. și cel mic de 74 și s-au înstrăinat pentru lipsele crâncenului război. Cu lacrimi în ochi ne-am despărțit de ele⁴⁷.

Numărul fără precedent al celor mobilizați, al victimelor, durata, toate au creat convingerea că războiul este fără precedent și va fi fără egal, convingere de altfel deșartă: „Resbelul s-a început în 26 iulie 1914 și a durat până în noiembrie 1918, resboiu care n-a mai fost și n-a mai fi. George Filip slujbașu⁴⁸”.

Evenimentele se precipită. Imperiul se prăbușește, națiunile își proclamă rând pe rând independența, unitatea. Românii organizează adunarea de la Alba Iulia care va proclama veșnica unire cu patria, unirea tuturor românilor într-un singur stat. Bănățenii nu au lipsit nici în acest ceas dar ca să fie acolo au înfruntat mari primejdii. Banatul era ocupat de trupe străine ostile unirii sale cu România iată pentru ce însemnările privind participarea lor au un spor de semnificație și ele nu lipsesc: „În anul 1918, la 1 Decembrie s-au ținut adunarea mare de la Alba-Iulia hotărând alipirea Ardealului, Bănatului, Bucovinei și Basarabiei la țara mamă, România Mare fiind rege Ferdinand I⁴⁹”. Evenimentele din 1914 până în 1919 și chiar 1920 adică de la declanșarea războiului până la instalarea autorităților românești în Banat și chiar până la primele alegeri pentru parlamentul țării reunite, sunt concepute de sinteza istorică rurală ca un tot, ca un bloc, o curgere liniară, firească, de la o răscruce istorică la alta finalizată fericit. Tocmai de aceea însemnările care să explice întâmplările pornind de la chemarea sub arme, capătă o amploare nemaiîntâlnită, o capacitate de sinteză pe care n-au avut-o înainte. Pe alocuri este sesizat, cu bucurie, momentul intrării armatei române într-o localitate sau alta, resimțit aici nu numai ca un semn al biruinței ci și ca o eliberare efectivă de sub ocupația străină, ca o dovadă clară a unirii. Așa, la Pădureni, lângă Timișoara: „Spre aducere aminte. La anul 1914 au izbucnit resboiul mondial ce au durat 4 ani de zile. La 1918. XI. 5, a izbucnit revoluția și a durat 10 zile. În 1918 s-au retras nemții din România. În urma lor au intrat sârbii la noi și au fost stăpâni la 2 luni cu puterea Antantei (Franții). Au fost siliți să se retragă la 1919 a intrat armata română în Timișoara și au rămas stăpână⁵⁰”. Pe alocuri sunt notate și excese ale armatei sârbe dar violența în acele vremuri „de revoluție”, era un fapt destul de obișnuit chiar și în absența ei. Cităm cazul de la Vărădia unde a fost jefuit conacul unui nobil de origine sârbă: „La 20 iulie 1919 st(il) n(ou) a fost jefuit total castelul baronului din Vărădia Baich de cătră armata sârbească ear cu o zi mai nainte i s-a(u) luat toate vitele cornute precum și porcii și oile. Valoarea acestora: 1,5—2 milioane c(oroane). Drăgulescu învățător⁵¹”. În același moment, al retragerii sârbești fixează capătul coșmarului și o însemnare de la Checheș: „Resboiul mondial în urma căruia s-au înflăcărat toată lumea, s-a început în 28 Iulie 1914 și a durat până în anul 1918 luna Oct(ombrie) când regele al Ungariei Carol IV abdice de tronul Ungariei și dizolvă armata întreagă; urmează revoluția în țara care durează până în Decembrie anul acela. Vine apoi armata sârbă care e chemată de groful prim-ministru ung(ur) Károlyi să facă ordin și să (il) susțină în Banat. Aceștia își formează drept asupra Banatului, mai cu seamă Timișoara și la vale Torontalul, Bacica. Mai vin frații noștrii francezi, tot asemenea pentru susținerea ordinei. În primăvara anului 1919 ajunge armata de mult dorită, română.

Înaintează pe Valea Mureșului spre Arad pe care-l cuprinde. Așază gendarmerii prin Banat. În 27 august ies sârbii din Timișoara, se retrag spre Vârșeți⁴⁵². Relatare surprinzător de exactă cu excepția afirmației că sârbii ar fi fost chemați să mențină ordinea de primul ministru ungar. În realitate această inabilă mișcare care a provocat atâtea dureri a fost făcută de mareșalul francez Franchet d'Esperey dar mentalul rural nu putea admite că „frații francezi“ ne-ar fi putut face așa ceva. Un nou clișeu se născuse, un nou mit, acela al „surorii noastre Franța“.

Conștiința participării la evenimente istorice decisive au prilejuit ample retrospective care dovedesc corecta înțelegere a mutațiilor istorice în ciuda ritmului extraordinar în care s-au succedat. „Să se știe că la anul 1914, în 20 iulie — se nota la Plugova — veni porunca ca să plece cătanele la bătae cu sârbii și cu rușii la Galiția. Și luni, în 27-lea plecară cu toții rămânând părinții, mueri, copii plângând și suspinând, mulți re-mași pre câmpul de lupte în Serbia și în Rusia și mulți or venit fără mâni și fără picioare năcăjiți, pedestrii, apoi durând răsbelul mai departe în 1916 în luna august au început și Rumania resbelul (1) contra Austro-Ungariei când au intrat rumânii în Orșova, Topleți, Peceneșca pe acest teritoriu remaseră mult(i) morți fiind o bătae grozavă, sosind germanii într-ajutori batură pre rumâni și-i alungară și atet Ungaria cât și Germania intrară în Rumania pana trecură peste București unde stăpâni(i) germanii jefuind tot ce au aflat: vite, bucate, trageau cu vagoanele zi pe zi tot în Germania încât lăsă Rumania saracă dar n-au durat mai mult timp și cu ajutoriul Franței și Angliei pană și America au sarit în ajuto-ri rumânilor și batură pe Germani și pe unguri și i-i scoaseră din Rumânia apoi intrară rumânii in Ardeal și Bănat și așa ungurii care stăpânea Ardealul și Bănatul se traseră în ținuturile Ungariei și așa Ardealul și Banatul se alipiră de Rumânia numindu-se Rumânia Mare⁴⁵³. Perspectiva din care abordează evenimentele însemnarea citată este una românească. Istoria este a statului român în campanii și nu a unui soldat bănățean purtat pe fronturile austro-ungare. Războiul mondial este pentru autorul ei războiul de întregire al României. O poziție asemănătoare dar de astă dată dinspre Banat o conservă o însemnare de la Chizătău: „Pro domo! La 17/30 Octomvrie 1918, după un război de 4 ani, 3 luni și 6 zile, împărăția austro-ungară s-a prăbușit. Armata austro-ungară, compusă din 60% minoritari după ce pe toate fronturile ducea lipsă de hrană, îmbrăcăminte, erau tratați neomeneste iar acasă după ce li s-a recvirat bucatele, unsoarea, hainele, lucrurile de aramă, oțel, bronz etc. ba chiar și clopotele de la biserici a trecut la revoluția depunând armele. Fiecare minoritate și-a cerut dreptul de autodeterminare pe baza legii wilsoniene primită de toate statele beligerante. Astfel împărăția austro-ungară s-a dizolvat formându-se statele România Mare, Polonia, Cehoslovacia și Jugoslavia. Revoluția a durat 30 de zile. La 1 Dec(emvrie) 1918, la Alba Iulia s-a ținut Adunarea la care a participat peste o sută de mii de oameni reprezentând Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul și s-a hotărât deslipirea acestor ținuturi de Ungaria și alipirea la Româ-nia. De asemenea s-a hotărât în adunarea de la Cernăuți deslipirea Bucovina de la Austria iar la Chișinău deslipirea Basarabiei de la ruși formând toți românii o singură țară, România Mare (...) Comuna Chizătău cu 36 morți în război și-a răscumpărat dreptul de sânge la această țară.

Chizătău, 1 Dec(embrie) 1918, Iuliu Puticeiu învățător⁴⁵⁴. În ciuda datării este clar că însemnarea s-a făcut după anul 1918, poate chiar la mai mulți ani. Ea seamănă, nimic surprinzător la un învățător, cu o filă din manualul de istorie dar semnalează un alt palier, superior, de înțelegere.

Oricum ar fi fost, socotesc unii contemporani, încheierea mării Uniri s-a produs numai atunci când în sate s-au instalat autoritățile românești. Acesta pare să fie și mesajul însemnării de la Cadăr care lasă, în amănunt, urmașilor ceremonia, serbarea ce s-a făcut cu acel prilej: „În 14 August 1919 au fost incorporate comunele Cadăr și Duboz la patria mamă România-Mare prin cel dintâi pretor român, Dr. Valentin Gaiță. Actul incorporării s-au făcut la fața locului cu mare paradă și anume: Antistia comunală în trăsuri și cu călăreți și cu muzică l-a așteptat pe d-l prim-pretor la hotarul Dubozului iar de acolo au venit, au trecut poarta triumfală, s-au oprit înaintea casei comunale unde cântăreții au cântat „Deșteaptă-te Române“ apoi au fost binecuvântat de D-l preot. T. Perian la care au răspuns d-l prim-pretor. Apoi s-au ales antistia comunală. La sfârșit au fost binecuvânt de învățătorul A. Lazăr. Au urmat apoi jocul hora apoi dl. prim-pretor au făcut vâzută la preotul, la învățătorul A. Lazăr și M. Băcilă. După prânz dl. prim-pretor însoțit de călăreți, muzică și trăsuri au mers la Vegovar Tormac. Prânzul l-a luat la dl. notar⁴⁵⁵.

Punctul final l-au pus însă alegerile când Banatul și-a trimis întâia oară aleșii la București: „Primul ablegat ales după războiul mondial în România Mare a fost ales tânărul și însuflețitul doctor de medicină Ioan fiul neguțietoriului Ioan Teicu, nr. 45, lăcuietoriul acestei comune, Ildia, octombrie 1919, Simeon Luca⁴⁵⁶.

Cu aceasta, deși însemnări vor continua să se mai facă ici și colo, se poate afirma că s-a încheiat cariera lor. Satul descoperise o altă modalitate de a consemna, de a conserva și a transmite urmașilor, întâmplările extraordinare sau obișnuite prin care au trecut: memorialistica. Ea avea cu totul altă dimensiune, exprima individul și nu (sau mai puțin) colectivitatea, avea adeseori uz personal și nu public.

CAPITOLUL II

RĂZBOIUL

Evenimente istorice excepționale care creează o tensiune maximă și o supersensibilizare a conștiințelor generează și o bogată memorialistică. Confruntarea individului cu istoria în momente de criză influențează decisiv destinul îndemnând la scris, la depunere de mărturie. Așa s-a întâmplat după 1848—1849 când au fost redactate un număr mare de texte memorialistice al căror corpus lipsește încă¹. La fel s-au petrecut lucrurile după primul război mondial și făurirea României Mari. Fluxul istoric nestăvilnit care a produs schimbarea la față a lumii a avut desigur implicații majore în mentalul colectiv, a declanșat o serie de scrieri memorialistice. Simpla ei bibliografiere este un fapt îndrăzneț. Totuși cele mai multe s-au risipit prin periodice de mică circulație, de negăsit astăzi, apărute în tiraje confidențiale. Multe, poate cele mai multe n-au

fost tipărite. Fie că întâmplarea nu le-a acordat această șansă, fie că au fost redactate prea târziu atunci când accesul la tipar era decis de cenzură, fie că n-au interesat (și acesta este cazul cel mai dramatic dar și cel mai frecvent).

Banatul părea — spre disperarea unora din principalii autori ai (re)descoperirii sale — imun la starea de sporită sensibilitate postbelică întârziind să-și aducă la rampă eroii săi, marele scriitor, autorul capabil să-l exprime, să-l (re)aducă în centrul atenției. „Când va veni oare — se întreba Liviu Jurchescu prin 1930 — și „Jack London-ul plaiurilor bănățene sau mai bine zis al uzinelor și minelor de aici? Dar „Knut Hamsun“-ul nostru care să vrea să răsară de nicăieri pentru ca să scrie despre pribegiile bănățenilor foști soldați în armata austro-ungară, în primul război mondial? Au fost bănățenii — ca prizonieri — prin Petrograd, Moscova și prin închisorile și lagărele Siberiei, iar la întoarcere un număr mare dintre ei au trecut prin Japonia, Arabia, Egipt, prin porturile Haiffa, Iaffa, Constantinopol, au fost prin Serbia și prin orașele Italiei, dar nici unul — înțelegeți? — absolut nici unul n-a scris măcar un rând despre viața lor aventuroasă și plină de peripeții. Și n-a fost unul sau o sută, ci cu zecile de mii”². Dacă mari scriitori, până atunci, nu se arătaseră tentați de subiect, domeniul istoriografic, sub acest aspect nu era atât de arid. Mărturiile cerute începuseră să fie depuse. Petru Nemoianu și Petru Oancea publicaseră deja memoriile de război și din prizonierat³ dar o mai făcuseră și o mai făceau și alții ignorați ulterior de o istoriografie interesată de proclamații, declarații și programe, obsedată de cronologia dar uitând că istoria este populată de oameni. Această nevoie firească de umanizare a istoriei, de regăsire a individului, de pătrundere dincolo de faptul exterior, în filmul interior, în sensibilitate, în sentiment au reconsiderat memorialistica, cu deosebire cea „măruntă“, aceea care restituie omul și faptul cotidian. În lumina ei istoria apare altfel, mai directă, scutită de intermediari, de „istorici“ gata să-i transfere propriile prejudecăți și clișee. Este de aceea bine să-i lăsăm pe ei, pe martori să vorbească, să le aflăm părerile. Istoria aceasta subiectivă (care nu este?) se află foarte aproape de literatură ceea ce o face mai atrăgătoare, argument în plus pentru valorificarea ei. Atât cât a mai rămas după tăvălugul ignoranței noastre sau neputinței de a ne detașa de ierarhiile (pre)stabilite, de a ieși de pe traseele asfaltate și marcate — dar vai, ducând nicăieri.

Ceea ce a generat memorialistica referitoare la război și la Unire a fost conștiința istorică. Toți care scriu, indiferent de palierul social, de condiția intelectuală, o fac pentru că au luat parte la translații istorice majore și vor să mărturisească. Deliberat. Atât! Pentru prima oară aceste mărturii le aduc și cei de jos, țăranii care au umplut tranșeele și lagărele. Uneori o fac din impuls interior alteori este nevoie de unul exterior dar „materia“ era pregătită. Desigur, s-a pierdut enorm de multă memorialistică orală căci satele rămăneau încă strâns atașate acestui fel de comunicare. Acele zeci de mii pe care îi invoca Liviu Jurchescu nu au tăcut dar memoriile lor s-au pierdut odată cu trecerea vorbelor și a oamenilor care le-au rostit. Întors acasă, mărturisește unul dintre ei, „multă vreme avui dă povestit și la muere și la copii și la vecini”⁴. Această solicitare dar și dorință de a povesti este confirmată și în do-

oumentele vremii: „o parte dintre prizonierii noștri din Italia și Rusia au trecut ca voluntari în armata română — scria în 1938 preotul George Avram din Voislova — cari cu multă plăcere istorisesc cum alături de soldați din vechiul regat au luptat pentru libertatea noastră națională”⁴⁵. Unde, în ce rapoarte, în ce ordine de zi se mai pot găsi povestirile acestor soldați? Au fost însă și din aceia care au înțeles că amintirile lor trebuie să străbată timpul și singurul mod de a le eterniza era scrisul. Au început deci redactarea memoriilor. Unii, cazuri excepționale, ca Tata Oancea, le-au și tipărit, alții le-au pus la dispoziție pentru a servi unor lucrări ce n-au mai apărut iar alții le-au lăsat pur și simplu urmașilor așadar întâmplării. Acest simplu fapt — de a scrie, de a scrie memorii nu simple note, însemnări fugare — este o mutație în mentalul colectiv rural care trebuie sesizat. Țărani scriindu-și memoriile, iată un fapt nemaivăzut până atunci! Ele completează spectrul vertical al memorialisticii bănățene alăturându-se celor redactate de ofițeri, preoți, ziaristi, politicieni, învățători. Corpusul integral lipsește ca și în cazul celor de la 1848—1849. Și totuși ceea ce s-a putut recupera permite o reconstituire istorică, un film cu personaje reale. Fiecare a străbătut acei ani într-un mod personal și a povestit ca atare, reconstruind, restituind. Nu istoria unor instituții ci istoria unor oameni, nu istoria alcătuită din bătălii cu eroi strălucitori și discursuri avântate în care toate sunt la locul lor — unde trebuie! — și totul este clar, ci una în care oamenilor le este frică, în care se moare de foame, cu lagăre și tifos exantematic, cu dubii și greșeli. Această istorie are eroii săi și firește, aventurile ei extraordinare, situațiile sale limită, povestite uneori cu modestie, pe scurt, alteori lungindu-se pentru a-și așeza autorul în ipostaze cât mai convenabile, cu tristețe, cu haz, purtând însă întotdeauna amprenta unei mentalități — în limbaj, în idei, în formă și în conținut deopotrivă. Discursul se referă la același lucru dar fiecare îl rostește diferit. Țăranul, ofițerul, preotul selectează faptele în manieră diferită și le povestesc diferit. Este unul din elementele care dau valoare, unicitate memorialisticii.

*„Așa de curând să vorbească tunurile
nimeni nu se aștepta”*

Războiul este fundalul general, scena pe care se perindă personajele. Dincolo de diferențe există și un punct de vedere comun întregii memorialisticii bănățene asupra lui: este un război străin, murdar, un calvar, un coșmar care trebuie străbătut, îndurat. Orice tentativă de susținere era justificată, nerușinoasă, meritorie chiar. Primii care înțeleg acest lucru sunt oamenii „simplici”, țărani. Ei n-au crezut o clipă în idealul de vitejie și credință, n-au căutat aventuri, pentru ei războiul n-a fost un câmp de afirmare sau refugiu. De fapt oamenii satelor bănățene au simțit din vreme freământul sinistru, apropierea războiului. Un preot unit de la Gârliște, sat pitit în munții Aninei, Virgil Pop, intuiește încă din iarna lui 1912—1913 că lucrurile nu erau în regulă. Pornise să adune milostenii pentru construcția bisericii și de la primii pași sesizează

atmosfera încărcată. Peste tot polițiști cu ochii în patru, detectivi în căutare de spioni, ofițeri vigilenți și „patrioți“ gata să țină lecții de civism:

„Prin 9 Decembrie 1912 ne-au sosit cărțile de colectă și licența valabilă pre un an de zile adecă până la 9 Dec(embrie) 1913. În 10 dec(embrie) am început colecta eu cu Martin Cristun începând din Reșița apoi prin Bocșa, Gataia, Voiten, Timișoara, Vinga, Arad, Maria-Radna, Lipova, Miniș, Gyroc, Șiria, Pâncota, Cuvin, Covăsânți și în Lugos de unde pre la sărbătoarea Crăciunului neavând suplent acasă a trebuit să me reintorc acasă. În acest drum am adunat o sumă frumoasă de vreo 1 000 coroane. Cealaltă parte, adecă Păun Duda cu Petru Drăgoi au făcut colectă pornind de pre la mijlocul lui Decembrie prin comunele din jurul Oraviței și a Cacovei cu un rezultat relative asemenea destul de frumos. Toate aceste colecte decurgeau pre vremuri războinice, foarte agitate, pre vremea resboiului balcanic. De aceea a întâmpinat mulțime de piedici în o criză extraordinară de bani și având oameni foarte neîncrezători. Greutatea cea mai mare o aveam eu prin orașele mari ca prin Timișoara, Arad, etc. unde pas de pas me priveau polițiștii de cutare spion sârb. În Voitec, după ce am sosit în comună, în noaptea dintâi pentru mine, antistia comunală și mai ales chinezul și notariul nu aveau pace ci pre stăpânul casei unde m-am sălășuit, l-au luat la întrebătoriu seara pre la 11 oare și în aceeași noapte a telefonat notariul după gendarmi la Jebel (Séphely) pentru mine, și aceia în timp de noapte au făcut o cale de 10 km-tri pre jos și în zori de ziuă au venit la mine să mă inchiziționeze, mi-au cerut actele să ne legitimizeze și apoi aflând toate în ordine s-au depărtat. În Timișoara în trei rânduri am fost prins. De 2 ori de detectivi din Cetate iar a treia oară de polițiști în Fabric și târât la casa orașului. Am avut destule greutateți. Fost-am perzecat și batjocurit prin comune neunite de preoți neuniți, fost-am dojenit prin Orșova de un căpitan pentru episcopia Hajdudorogului, că de ce ne împotrivim. Suferit-am pentru Hajdudorog și de la cărturari neuniți. Dar am trecut preste toate“⁶.

De ce i-a fost însă frică n-a scăpat. La intrarea României în război, în anul 1916, Virgil Pop ajuns între timp paroh la Clopodia, va fi pus sub supraveghere politică⁷. Scurta relatare semnaleză starea generală de boală, boală specifică imperiilor crepusculare și care este suspiciunea generalizată. Se confirma ceea ce constatase, cu candoarea-i binecunoscută și Svejk, în fapt purtătorul de cuvânt al unui mare scriitor dar și istoric, Iaroslav Hasek, cu puțin timp înainte de mobilizare⁸.

Mobilizarea a stârnit multora fiori de ghiață. Pe toți evenimentul pare să-i fi luat prin surprindere. Niciunul nu va uita clipele acelea. Scena plecării pe front a rămas descrisă sumar dar sugestiv la Valeadeni: „Era o duminică după amiază în toamna anului 1914. Tot satul era la horă înaintea bisericii și-și petrecea minunat când sosi porunca de mobilizare dată prin baterea tobei. Se svonise că are să fie războiu, unii mai cetiseră prin gazete, alții auziseră din alte părți că se învrăjbiseră popoarele din Europa dar așa curând să vorbească tunurile nimeni nu se aștepta. În ziua următoare se adunară la primărie nu numai cei chemați ci întregul sat cu mic cu mare. Intrară apoi în sfânta biserică, li

se servi slujba divină iar cei chemați la războiu se împărtășiră din sfânta cuminecătură. Bătrânul preot Ioan Meda și învățătorul George Cătană le ținură cuvântări de îmbărbătare, temere de Dumnezeu și iubirea deaproapelui. Au plecat atunci din comună 50 voinici. S-au făcut noi asențări, alte trupe pe front. Rândurile sătenilor se răreau. Jalea cuprinse satul. Vești triste soseau acasă de pe front și din spitale⁹.

Grigore Mihăiuțiu din Bozovici era, pe atunci, absolvent al liceului de stat din Caransebeș și a primit, ca atâția alții, un ordin de chemare la unitate, în cazul său, o școală militară. De acolo a fost trimis direct pe front. Așa a început o carieră militară de excepție. În memoriile pe care le-a scris la bătrânețe Mihăiuțiu vorbește despre sine la persoana a treia.

„După terminarea celui de al șaptelea an școlar în mod obișnuit ca un elev eminent, Grigore, în luna august, primi ordin de recrutare și mobilizare în cadrul mobilizării generale declarată de Austro-Ungaria contra Serbiei în urma asasinării la Sarajevo, prin atentat comis contra principelui Ferdinand moștenitorul tronului, cu ocazia unei vizite făcute. La recrutare Grigore, găsit ca apt pentru îndeplinirea serviciului militar, este încorporat, mobilizat și repartizat la regimentul cu limba de predare, de comandă, oficială, maghiară pe care o poseda la perfecție. La cerere aprobată special de către Ministerul de Război maghiar depune cu reușită examenul de ultimă clasă în școala militară de ofițeri, kadeti, din Budapesta. După care prin obținerea absolvirii Școlii de Ofițeri de honved maghiare ca ofițer de infanterie la comandă de pluton, apoi companie, participă la luptele de la Miskolcz din Carpații Ungariei¹⁰.

La izbucnirea războiului el mai credea încă în vitejie și onoare militară. Curând o Curte Marțială îl va convinge de contrariu. Oricât de vitejește s-ar fi purtat, rămânea un român și deci suspect.

Ion Stângu din Gârliște a plecat și el fără să crâcnească. Era sărac, nu avea nici relații nici bani care să-l scape de front:

„În anul 1914 am mers la vizitație unde întâia dată nu am rămas cătană însă în acelaș an s-au și început războiul. Atunci am mers al doilea oară și am rămas soldat și am stat acasă cu colegi(i) mei până în 26 oct. 1914. Atunci ne-au chemat în armată la Caransebeș unde am stat două luni. Atunci am plecat în Galiția înainte de Crăciun cu trei zile unde m-au rămas familia plângând căci nu știea cine măi vine acasă¹¹.

În schimb Ion Pelea din Fibiș nu se da dus cu una cu două. Era om încercat de viață. Se născuse sărac lipit dar a reușit să facă avere, să cumpere pământ. Apucase să facă și un an de pușcărie dar a știut să se descurce chiar și acolo. Cunoștea valoarea banului așa că știe precis ce are de făcut. Desigur, până la urmă a primit și el ordinul de mobilizare:

„Atunci am rămas cătană în bătaie. Ș-atuncea am făcut filmențiș (rugământ la unguri), ca să rămân acasă. Atuncea am luat în parce dăla spăhie pământ, ca să rămână acasă. Și mai avem din pustă dăla un neamț 20 dă lanță tăt în parte. Și am avut în arendă dăla comună, dăla oameni, dăla Gheorghe Lepa nr. 45 dăn dolmă, 8 lanță. Numa o fost greu! Ș-atunci o trăbuit să ieu doi în cregință, fără bani. Ș-am arat cu 4 cai 42 de lanță într-o primăvară. Am lucrat cam o lună tăt la plug și la grapă. Al mai mult pământ dăla Sculea dăla profu. Când o fost tăt arat, sămă-

nat, o fost 60 dă lanță, cu tot laolaltă, cucuruz cu orz, tăt. Atunci o trebuit să mă duc la bătae, c-o rămas Scurea acasă la rugarea noastră. Că motivu meu o fost că aveam copil, da n-o luat copilul pământul, numai io. Ş-aşa o trebuit să mă duc la cătane. Am stat în Caransebeş 6 luni la Şcoala dă cătănie, la învățatură pântru instrucție. Ş-atunci o fost la săcere, am căpătat o carce dăla muere dă acasă, că ce face ea cu tătă sămănătura? Eu dă necaz n-am putut să fac şcoală dă cătănie. Atunci m-o întreat măjuru că de ce nu pot să fac. Atuncea i-am dat carcea d-o cetit-o. Atuncea zice către mine: „fi cuminte că după amiază-ți te-i duce acasă“. Şi am stat la raport la căpetan, ş-am căpătat „urlab“ (permis) să vin acasă 30 dă zile. Şi când or fost 15, m-or chemat înăuntru c-o dat telegramă că le-a fost grabă mare dă noi, c-o fost sămn dă bătae mare în 1917. Şi când am ajuns acolo m-or întreat că am acasă untură? Eu am spus că am. Atuncea iară m-o dat 8 zile urlab. Şi când m-am dus înapoi am dus o chilă de untură, așa or zăs ei, dară m-o plăcit-o. Şi am venit iară să aduc ovăz acolo şi ovăzul l-or plătit cu 6 creițari chila. Am dus o jumătate metăr (100 de chile meterul) şi m-or dat 6 coroane⁴¹².

A trebuit să accepte inevitabilul — includerea într-o companie de marş cu direcția Galiția. S-a descurcat însă şi peste şase luni venea deja într-un concediu.

„Ş-atunci o stat în porunci că mergem la Galiția la bătae. Ş-atunci dă telegramă după muere să vină la mine că plec la bătae (aici bătrânul începu să plângă). Ea când a venit la mine, când o văzut că-s îmbrăcat dă marş dă dus, o ameițit şi o picat. Noi stam în oraş la biserica şi muzica o zăs. Era o bandă cătănească. Şi ea când o văzut mare năcaz o avut. Ş-atuncea io m-am răspuns că-i muerea lui Pelea. Atuncea d-l căpetan mi-o dat voe să mă duc la ea. Ş-acolo ne-o jurat popa că merem la bătae să ținem cu țară pă foc şi pă apă. Şi ea o mers în rând cu mine, lângă cătanel. Am dus-o dă mână până la stație. Am dus şi tovara ei şă a me. Eram tare atunci! Ea m-o adus tăt felul de mâncare: pită, clişă, brânză, carne dă hoară, fel de fel dă mâncare... Şi căpetanul o fost om bun, era neamț şi o lăsat-o d-o mers cu mine până la Arad, în ştația mare, era mueri mai mulce cu noi şi tare or plânş! Mare năcaz o fost pă ele! Şi ne-o dus în Galiția. Cătanele or cântat a jăle, a cătănie, cu plângere mare. Pângă drum erau morți şi ruşi şi d-ai noşi. Numa pă cruci s-or cunoscut că care-i. Acolo când am ajuns la şcoală, am mers la Cipar Chichiz. O trebuit să învățăm să ne bacem cu 4 ruşi un om. La puşcă aveam baionetă şi dăgeam în majur, ori filor. Ei țineau ciomag învăluit în dârză. Conducătorii or fost germani. Comanda ghermanului o fost şi vorba ungurului. Acolo am fost în Lemberg, ne lăsa pă hotar dă am învățat instrucție. În oraş era tare mândrul. O fost mâncare dă tot bună cam o lună: carne şi crumpi, mâncare unguerească. Şi atuncea odată s-o tras mâncarea, că o dat pită la nemți. Şi noi în loc am căpătat 3 crumpi gimineața, 3 la amiazăți şi 3 sara. Şi atuncea la Mico-laef am stat 6 luni. Acolo era işcoală mare. Cunoscuț or fost mulți. Făceam şcoală tăt o formă. Nemții mâncau pită şi noi crumpi cu mâncare. Ei mâncau pita noastră în țara noastră. După 6 luni am venit la conced io cu un ungur dăla Vinga. El era măjur, om bun, zăşe: „să nu ne dăm la români dacă mergem la bătae“. Tăt natu trage la a lui! Şi am venit acasă cu el. Io la mine şi el la el. Iară la ziua hotărâtă m-am dus⁴¹³.

Din Galiția, alte porunci, îi vor trimite în Italia dar el știa că la război nu se pleacă cu mâna goală. Prudență tipic bănățeană. Ar fi știut, desigur, și alții ce-i de făcut dar le lipseau banii:

„Ș-atunci când m-am dus înapoi, atunci a stat în porunci, că mergem la Italia (toamna în October 1917). Mie m-o făcut muerea dă acasă mâncare pă 3 luni: pită friptă pă cuptor și pogace dă făină albă coapce dă tri ori. Și m-o făcut rântaș v-o 4 kile și o oală dă 3 litre untură m-o pus. Și când am plecat a plâns. La Vinga întâlnirea m-o fost cu ungurul la o laltă. Și ea o mers cu mine și cu copilu. Acu nu pot să spun dă jăle. Când o plecat dăla Vinga abia ne-am răznit dă jale și dă plâns. Ea o plecat acas și io am plecat la Galiția. Când am ajuns acolo o stat în porunci să plecăm la Italia. Acu ce să fac cu mâncarea? Atunci am plăcit dă m-o făcut 4 cufere. Ave(a)m totdeauna la mine 4—500 florinți. Și atunce am plăcit la cocie să-mi aducă mâncarea la trener. Și m-o ocolit pă elsenban. Iară banda a zâs, până noi ne-am pus pă eisenban. Acolo s-or strâns mueri dăla Rusia ș-or plâns în limba lor. Și atuncea am plecat cătă Polonia rusească. Și atuncea am trecut în Ucraina. Și d-acolo am trecut în Ghermania și atuncea am trecut în Austria. Eisenbanu nost s-o oprit numa căce o țără. Am mers 6 săptămâni. Ne-am dat jos numa în stații. Mincenaș unge o stat eisenbanu, în tăt locu or pus post dâncătanele noașce. Căpetanu o fost tăt om cunoscut, ca de omenie să-i păzească pă ceilalți să nu fugă“.¹⁴

Cufărul cu slană, și pită era, în viziunea paorelui bănățean, garanția supraviețuirii chiar și într-un război mondial!

Petru Oancea din Vasiova era și el convins de acest adevăr dar era nevoiaș. Avea însă argumentele sale, cu nimic mai prejos. Era „maistor“, sculptor de mobiller, meserie căutată și de domniile comandanți și mai avea și talentul relațiilor. Astfel a reușit să rămână în garnizoană, când la Jicin în Boemia, când la Oravița sau Timișoara dar pe front niciodată. Necazul însă vine pe neașteptate. În cazul său, ca al atâtor altora, luă forma unui ordin de plecare. A făcut o criză de nervi. Devastează un depozit dar până la urmă lumea aceea amestecată de ordonanțe, furieri, majuri și oberlaintnanți româno-germano-maghiară-slovacă îmbrăcată în uniforme k.u.k. s-a coalizat pentru a-l face scăpat. Paginile sale par semnate de Hašek dar personajele sunt reale: Tocmai reușise să „facă rost“ de câteva scânduri necesare meșteșugului său:

„Am ochiat vre-o câteva scânduri de molin sus în podul unui șopron la comp(anie) și tare mi-ar trebui și nu pot să le fur. Vorbesc cu zugsfürerul Gaita să le „requireze“ pentru mine.

— N-ai grijă taico popo, îmi spune el, lasă numai pe mine!

De fapt noapte următoare, pe la miezul nopții, numai ce aud că cineva „zgâmește“ pe sub poartă și face larmă, zgomot. Aude și simte și di. Stürmer, se scoală și ia sabia într-o mână și browningul în alta și iese afară în curte strigând „Wer ist!?“ Hoții chear au gătat de băgat pe sub poartă a șaptea scândură și o iau la fugă pe izlaz. Mă scol și eu, și spui d-lui Stürmer „afacerea“ carele însă ne trimite dracului pe toți, cu tot cu scânduri, că de ce nu i-am spus de cu seară „Was wird sein“, să nu-l pomenim noaptea.

Astăzi vine în befehl ceva referitor la mine, ce mă proteste, mă-nfurie, mă scoate din geleis. Anume: „Ers. Res. Corp. Encoveti Oance Pe-

tru von II Ers. Comp. als. Bewafnungsdienst, würd am 15 dieser Monat nach Arad transportiert. etc. etc.

Ordinul, befelul asta pică ca o bombă în capul meu. Cum Dumnezeule, am stat eu 4 ani încheiați tot la comp(anie) și acum, deodată, să mă despartă de familie, să mă trimită de aici la Arad, la Békéscsaba, la Galiția și mai știu eu unde? Și încă, als Bewafnungsdienst când eu de fapt sunt Helfdienst, numai pentru birou? Se miră toată lumea ca de un eveniment foarte însemnat, taica popa Oancea va fi mutat dela țvaite, cine o să mai dea poșta acuma? Oare de ce l-o fi mutând, o fi făcut ceva rău, ori de ce?

Nu mănânc nimica două zile și nici nu dorm nimic două nopți. În ziua următoare, ziua a treia la vreo două oare după masă merg la comp(anie) și intru în magazina-birou a comp(aniei) unde se păstrează alimentele, apoi baionete, puști, tobe, trâmbiți, etc.

Mihail Zarva de prezent notar în Prilipeți, e aci, într-un colț, scrie nu știu ce la un birou. Mă așez pe un scaun și stau așa prostit vre-o oară. Cele mai înfricoșate și negre gânduri îmi umblau prin minte, prin creier. Ce am greșit eu, ce am făcut eu rău de voesc să mă mute, să mă despartă de familie, de copii și de nevestă. De ce?

Deodată săr în sus, încui ușa, trag cu cartea de poștă de pământ și apoi, ca un apucat de furii, de duhuri necurate, urlu odată fioros și prind a face ravagii în magazina asta. Apuc scaunul pe carele am șezut și când trag cu el într-o lampă dăle mari (cundbrener) ce e acățată în tavan, o fac pozderii. Iau sticlele cu cerneală, vo trei litre, și într-o secundă trag o pictură de mai mulți metri pe un părete. Pun mâna pe lopeți, pe topoare și le izbesc în cele patru puncte cardinale ale magazinei. Împrăștii pe jos saci cu cafea, cu zwibak, cu păsulă. Dau de-a roata tuturor tobelor ce sunt depozitate aci, și apoi cu călcâiul păpucului le sparg pelea. Trimbițele le turtesc cu toporul și multora le tai grumazul. Spumegând și urlând cu un urs, ca un taur, sfărâm toate trei ferestrele, improșcând cu sticle sparte mulțimea de cătane ce s-au astrâns în drum și se uită îngrozită la prăpădul ce-l fac. Saci de zahăr cristal, grei de câte 120 kg, pe carii de-aboa îi duceau în cuină trei coci, îi apuc ca pe niște perini, și când îi izbesc cu ei de păreții magazinei, se cutremură căsarma, pare că, sub bubuiturile lor, apoi zahărul se împrăștie de-arându-l ca o neaună ca o băbură înghețată și peste zahăr avântându-mă să apuc altă ceva să zdrobesc, lunec ca pe gheață și cad de câteva ori. Mă apuc apoi de lăzile cu muniție pe carii le despici cu tăiușul lopeții și umplu podelele cu patroane. Tot regimentul 43 a înconjurat căsarma și se crucește de cele ce fac. În gang sunt o mulțime de ofițeri cari cică se uitau pe gaura cheii la dezastrul ce-l făceam. La ora 5 a venit dl. căpitan Juhász și cu feld-(webelul) Buru, au bătut în ușă să le deschid dar eu am devastat mai departe. În dam seama de cele ce făceam dar nu mă puteam opri, stăvili. O putere drăcească în da puteri uriașe. La ora 6 se întoarce o comp(anie) de muzicanți de la exercițiu și cântă în marș. Cineva o îndeamnă să cânte sub fereastra magazinei. Asta mă liniștește. Încep a plânge, destui ușa și dau fuga în drum, în mijlocul ei.

Dacă nu ar fi d-nul căpitan, m-ar lega numaidecât și m-ar închide ca pe un nebun. Dl. căpitan însă nu a lăsat ci dă poruncă lui Buru și mai la niște ficiori să mă ducă acasă și niște zile să nu mai vin la com-

p(anie). Der feld... von Baon mit seine befehel ist schuldung für alles diese schaden was hat der Oance, hier in den magazin gemacht, așa cică a spus dl. căp(i)t(an) Juhász după ce am plecat eu. Patru zile zac în pat și atâta sunt de slab că nici nu pot vorbi măcar, nici nu pot rădica mâ-nile în sus. Se pare că am cheltuit la căzarmă și puterea și forța pe ani nainte. Dl. căpitan Juhász trimite zilnic ordonanța la mine să știe ce fac, cum ăm este și a spus să fiu numai liniștit, că nu voi fi mutat de la com-p(anie). Befelul ăla cu mutarea mea s-a anulat deja a doua zi. Mă liniștesc în privința asta dar cu grozăvenia ce am făcut-o la cazarmă și cu mai alte gânduri și dureri sufletești, atât s-a tulburat interesul și inima mea, că plâng încontinuu ăste patru zile și patru nopți. Și nu știm cum, ăm vine a crede că ar fi mai bine să neburnesc de tot, să numai știu de mine, văzându-mi visurile spulberate, nimicite. Nu pot șurubui sentimentele! Și fazele războiului mă tulbură grozav⁴¹⁵.

Nici o altă încercare de a-l disloca pe Petru Oancea din garnizoană nu va reuși. Sfârșitul războiului îl va găsi în spatele frontului împreună de altfel cu dl. căpitan Juhász. O victorie personală într-un război mondial! Puțini au reușit însă să evite tranșeele.

Nici Eftimie Gherman n-a ajuns pe front dar din cu totul alte motive. A ajuns în pușcărie pentru că avea convingeri pacifiste. Era social-democrat:

„La izbucnirea primului război mondial din 1914 în rândurile tinerilor mobilizați am fost și eu chemat deși nu aveam vârsta legală, eram mai tânăr cu doi ani. Am fost încorporat la Reg. 43 Inf. din Caransebeș apoi trimis la Castelnovo în Bosnea-Herțegovina, azi localitatea Kotor din R.S.F.J.

Odată cu încorporarea mea începusem ca să iau legătura cu camarazii de arme și să fac, treptat, o propagandă pacifistă prin discuție de la om la om.

În acel timp, comandantul meu de pluton, un locotenent de rezervă, în afară de instrucția militară zilnică, ținea de două ori pe săptămână prelegeri de educație cetățenească cu noi, militarii. Între altele, el afirmă că noi, soldații români, avem tot interesul ca actualul război să fie câștigat de monarhia austro-ungară, căci numai așa vom putea în viitor să beneficiem de o serie de drepturi ce astăzi nu le avem. Pentru aceasta însă noi trebuie să luptăm cu vitejie în război. Aceste idei, sub alte forme, locotenentul nostru le repeta mereu. Eu am trebuit să fac eforturi mari, la început, ca să nu-l întrerup pe orator, fiind pasibil de Curtea Marțială. Dar, la un moment dat, după ce locotenentul și-a terminat expunerea și am fost lăsați liberi, eu i-am ținut calea locotenentului la ieșirea din sală și respectuos l-am rugat ca să-mi acorde o întrevedere în afara cazarmii dar nu în calitatea mea de „soldatul Eftimie Gherman“ ci de „cetățeanul român Eftimie Gherman“. L-am mai rugat ca despre această întrevedere și discuțiile purtate să nu se știe decât de noi doi. Locotenentul a rămas un timp surprins de cererea mea, dar revenindu-și, a acceptat ca în decursul serii din acea zi să ne întâlnim la camera lui mobilată.

Întrevederea a decurs în liniște. Eu i-am cerut scuze respectuos și i-am explicat motivele ce m-au determinat ca să-i solicit această între-

vedere. Tot timpul am fost atent și am înregistrat că în conversația noastră locotenentul a revenit cu afirmația că interesul nostru este de a lupta ca să câștige acest război monarhia austro-ungară, ofițerul mi-a spus că este sigur că numai în felul acesta noi, românii, vom câștiga anumite drepturi ce azi nu le avem și anume, dreptul ca să avem școli în limba română, chiar dreptul ca să avem o universitate românească, apoi mai multe episcopii ortod(oxe) române, dreptul politic ca să nu mai fim priviți ca o minoritate ci o națiune etnică română. La acestea eu am răspuns ofițerului interlocutor că, după mine, noi, românii, avem interesul ca monarhia să piardă războiul fiindcă atunci ne vom putea desprinde din ea și vom putea revendica drepturile noastre istorice. Ofițerul, ascultându-mă cu atenție, la urmă mi-a spus că, după el, cele susținute de mine sunt vise nerealizabile. Terminând discuțiile, ofițerul mi-a solicitat asigurarea mea că nimeni și nimic să nu se știe despre această întrevvedere, care ar putea să ne ducă pe amândoi în fața Curții marțiale. Eu am promis ofițerului și m-am ținut de cuvânt.

Am fost, apoi, trimis la unitatea din Castelnova din Bosnea-Herțegovina. Aci, ca și la Caransebeș, am continuat propaganda mea pacifistă printre noi mei camarazi, dându-le și câte un exemplar adus pe ascuns de mine de unde venisem. Între broșurile distribuite se aflau: „Ce vor social democrații?“, de C. Dobrogeanu Gherea, „Pământul și roadele sale trebuie să aparțină celor ce muncesc“. Dar, la scurt timp, la o percheziție făcută prin dormitoarele soldaților s-au găsit câteva dintre aceste broșuri propagandistice. Ofițerul cu percheziția a raportat comandantului unității și s-a trecut la interogări printre soldații la care s-au aflat asemenea broșuri. S-a descoperit, din declarațiile acestora, că eu le-am distribuit asemenea broșuri. Imediat am fost arestat și s-a fixat urgent ținerea procesului. Ca martori au fost citați printre soldații de mai sus și soldatul Inda (?) din Tufări, pe care eu îl socoteam cel mai bun prieten al meu și cel mai apropiat de ideile mele socialiste. La dezbaterea procesului însă s-a dovedit că acest soldat Inda era un agent informator provocator.

La proces a fost citat și a venit de la Caransebeș și locotenentul de rezervă fostul meu comandant de pluton cu care avusesem acolo întrevederea de mai sus. Declarațiile acestor doi, ale soldatului Inda și ale locot(enentului) de rez(ervă) fostul meu comandant de pluton au contribuit în mare parte la condamnarea mea la moarte prin sentința dată.

Conform legilor militare în timp de război, o condamnare la moarte dată de tribunalul militar rămâne definitiv numai după confirmarea acelei sentințe de comandantul corpului de armată respectiv. În cazul meu sentința definitivă trebuia confirmată de generalul Dankel comandant al corpului de armată. Un episod a venit însă în ajutorul schimbării sentinței dată de tribunalul militar ce mă judecase. Anume, în timpul cât a citit colonelul-președinte al tribunalului militar sentința, eu, la un moment dat, aș fi zâmbit. Era tocmai momentul când se citise hotărârea de condamnare la moarte. Mi-amintesc că, colonelul s-a oprit din citirea sentinței și m-a întrebat oarecum nedumerit dacă eu am înțeles ce el a citit până aci. Eu am afirmat că am înțeles totul. La acestea el m-a întrebat de ce, dacă am înțeles totul, eu zâmbesc. Apoi și-a continuat citirea sentinței.

Din cele aflate după aceia de la soldații care asistaseră obligatoriu la acest proces al meu, mi s-a spus că de fapt, spre uimirea și a lor, eu am zâmbit tot timpul citirii sentinței, cu multă nepăsare.

După cetirea sentinței, dându-mi-se dreptul la ultimul cuvânt, m-am adresat colonelului astfel: „Eu, cel condamnat la moarte, nu am înțeles cum de a ajuns tribunalul la concluzia să mi se dea sentința aceasta de condamnare la moarte când se știe că nici Prinkipo, asasinul moștenitorului tronului Austro-Ungariei, nu a fost condamnat la moarte“. La aceasta, colonelul mi-a ripostat că asasinul Prinkipo, atunci când a comis atentatul, a fost minor. La acestea eu am izbucnit vesel: „Și eu, domnule colonel, sunt minor, de-abea am vârsta de 21 ani“.

Așa cum am spus mai sus, sentința a trebuit să fie confirmată de generalul comandant al corpului meu de armată. Aceasta a comutat pe-deapsa capitală în condamnarea mea la 20 ani de muncă silnică. După această sentință definitivă, am fost imediat escortat și trimis la închisoarea-fortăreață de la Arad. Acolo eram închiși câteva mii. Tot la Arad mai era însă și un lagăr de internați politici civili aduși din vechea Serbie. Numărul lor era de circa 20 000. Din cauza mizeriei, a lipsei de hrană (dimineața se da un fel de supă din răntaș de făină, la prânz o mâncare-terci iar seara nu se da nimic; pâinea se da 1 kg la 5 zile) izbucnise tifosul exantematic în cele două închisori unde mai rămăsese, în 1918, numai vreo 2 000 de supraviețuitori subalimentați, în fiecare închisoare. În mormântarea cadavrelor se făcea în groapa comună cu cadavre suprapuse peste care se turna var nestins“. În situația aceasta am ajuns și eu până în luna Octombrie 1918 ca să supraviețuiesc“.

Eftimie Gherman a reușit să supraviețuiască acestei cumplite încercări așa cum a reușit să supraviețuiască, e drept printr-un îndelungat exil, epocii staliniste. A lăsat un interesant manuscris memorialistic (consultat de noi într-o copie xeroxată pusă la dispoziție de dl. Adrian Ciomaga) din care am citat și cele de mai sus.

„A început focul și a ținut zile și nopți întregi“

Frontul de care se temeau toți apare destul de puțin în memorialistică. Spații largi sunt rezervate mai ales manevrelor menite să-l evite. Totuși imaginile confruntării directe, a luptelor, a vieții din prima linie nu lipsesc dar nici nu au amploarea care ar fi putut fi bănuită. Slab echipate, trecute printr-o scurtă etapă de instrucție, dezastruos conduse de state majore veșnic depășite de situații, batalioanele bănățene erau decimate în bătălii dinainte pierdute, expuse încercuirii, lăsate fără sprijin sau lovite de propria artilerie¹⁶. Soldații doreau un singur lucru — să scape cu viață! Nu înțelegeau ce caută în Italia sau în Galiția. Adeseori, mai ales după intrarea României în război, plecau cu gândul să treacă cât mai repede la inamic. În toamna lui 1917 și primăvara următoare pe frontul italian românii treceau linia frontului în formațiuni compacte, uneori pe plutoane sau companii¹⁷. Adeseori contactul cu frontul se reducea la o primă, o singură luptă după care începea, în cazul în care scăpau cu viață, o nouă etapă — aceea a prizonieratului.

Întotdeauna însă episodul frontului este redusă în raport cu dimensiunile memoriilor. Ion Andreș cade prins chiar în 1914, între Crăciun și Anul Nou, la prima ciocnire cu rușii. Fusese trimis într-o misiune de cercetare și nu s-a mai întors:

„Am ajuns în Galiția în ziua de Crăciun unde am mers cu toți la biserică și ne-am rugat cu toții. După Crăciun am pornit spre front și (am) mers într-o pădure unde ne-am întâlnit cu rușii și am început a pușca uni(i) într-altii și așa era un foc de grozav încât din compania (a) patra unde am fost cu Regimentu(l) 43 nu au mai rămas decât patru ficiori, ne-am întors napoi unde ne era locul de rezervă până ne-am mai căpătat ajutor, după ace(e)a, mânezi, am mers eară spre ruși, am trecut peste o apă unde era gheață. Când eram la mijlocul râului s-au rupt gheața și ce să vezi, toți eram cu picioarele în apă. Și atunci am vrut să prindem pe ruși însă eram foarte înghețați de frig și nu am putut face nimic. Earăși am fugit napoi și după aceea am stat într-o casă pustie ca să ne uscăm. Deodată au venit un caporal cu numele Zâmbran care zăcea să merg cu el în pătrăulă și plecând cu el am mers înainte și colegii după mine. Când am ajuns la un pod am văzut niște oameni care nu ai cunoșteam cine sunt ruș(i) sau daia noștri(i) însă im făceau cu mâna să merg la ei. Am întors capul și am strâgat la Zâmbran să vină la mine însă el au zis să fug napoi că acolo sunt ruși(i). Eu am vrut să fug însă ruș(i) deodată începură să pușche după mine. Eu de frică am sărit într-un canal unde era adfund însă ruș(ii) tot pușcau. Eu am pus cărpa în vârful pușchi și am ridicat sus și ei au încetat cu pușcatu(l). La urmă au venit la mine și m-au ridicat de jos căci eu eram mai mult mort de frică, nici nu am putut vorbi, după aceea m-au luat niște ruși și m-au dus într-o casă și am dormit o noapte. După aceea mâne zi m-au luat alt rus și m-au dus într-un sat unde erau mult(i) prinși tot de ai noștri(i)⁴¹⁸.

Ioniță Drăghici din satul Mal, soldat în același regiment 43 infanterie din Caransebeș, a cunoscut mai bine frontul, calvarul lui a fost mai îndelungat, în această etapă, firește. Înaintări urmate de retrageri, acțiuni de neînțeles, lupte sângeroase prin văgăunile Carpaților, foame și păduchi, iată ce însemna frontul pentru acest țaran căruia destinul îi rezerva o călătorie nedorită în jurul lumii. Cade prins odată cu unitatea încercuită. Sute de români vor lua atunci sinistrul drum al Siberiei. Nu era nici prima și nici ultima oară:

„Subsemnatul Drăghici Ioniță comuna Mal, Severin, plecând în războiul mondial austro-ungar, ducându-ne la front peste munții Carpați trecând în Galiția aproape de granița Rusiei, sub orașul Lemberg am avut atac cu rușii. Ei erau atât de mulți că regimentul austro-ungar a început focul și a ținut zile și nopți întregi. Erau morți și răniți încât nu-i mai putea lua afară. Până la sfârșitul atacului atâta ne-am luptat încât am ajuns la baionete. Fiind ei mai mulți am fost siliți să ne retragem înapoi cum am putut până la orașul Zombor. Acolo am căpătat puțin ajutor până când au luat răniții și trenerii. La urmă am căpătat ordin de la ofițeri să ne retragem înapoi în munții Carpați pentru că acolo a fost locul mai tare. Văzând rușii că noi ne-am întărit, ofițerii ruși au observat că acolo este corpul 7 din care fac parte mulți români. Au stat pe loc până la Crăciun apoi iarăși a-nceput focul luptei susținut până după anul nou. Și eram aproape morți

de foame și plini de păduchi că îi luam cu peria de pe noi. Apoi a-nceput o holeră din cauză căci n-am avut hrană. Nu aveam altceva decât numai zarzavat și rădăcinile plantelor. Apoi a căzut o iarnă grea încât n-au mai putut merge soldații. Dacă pleca câte o patrulă de soldați, puțini s-au mai întors înapoi căci îi atăcau cazacii și le tăia capetele. Și alții de frică spuneau că-s maghiari. În 5 Ianuarie 1915 a început focul luptei că trei zile și trei nopți n-am avut nici apă nici mâncare decât numai cartușe. Erau picioarele înghețate căci de abea umblau soldații. Și strigau ofițerii și gradații „numai înainte!“ Într-o dimineață a-nceput un atac la 2 oare noaptea. Rușii, având pe cehi, au prins mulți prizonieri spunându-le de care parte suntem noi, românii. S-au băgat și au rupt frontul și ne-au prins, ofițeri și regimente întregi, ducându-ne pe jos până la orașul Zombor⁴¹⁹.

Cel mai bine dintre toți și în lagăr tot Pelea din Fibiș s-a descurcat. Mai întâi fiindcă ajunge în Italia, un front și un prezumtiv prizonierat mult mai ușor decât cel rusesc. Până în Tirol străbate o bună parte din Europa Centrală dar și infernul condiției de român în armata austro-ungară. La Viena chiar găsește primele manifeste care-i chemau pe români să părăsească liniile austriece. Oricum pe el nu trebuia să-l convingă că războiul fusese pierdut. A înțeles asta când a văzut că „Franța, Anglia, America, tăți“ s-e coalizaseră. Nu se simte legat cu nimic de destinul imperului. Totul era să scape cu viață. Continuă să care după el cuferele cu alimente. Și nu a fost o socoteală greșită.

„Anul 1917, a fost greu. În ziua de Progașani am fost în Beci în stație și-acolo era o buracă, o întunecime! Iară dușmanul (Italia, Franța și Anglia), umbla păste Beci cu mașina dă zburat. Și țipa țăduli, așa venea țădulile ca fluturii! Să zicea în țăduli: „Dați-vă fraților români, că noi în tot ceasul putem să vă omorâm, numai nouă nu ne trebuie numa pământ, numa și oameni“, iară unguru când o văzut țădula o băgat-o în foc și atunci românii or prins și-or cetit și ungurul o zăs, că lor nu le frică de tăta lumea, iar noi românii le-am luat pe ascuns. Ungurul o suduit și pă noi și pă România. Zișe „Voi câni de români, țineți cu pu-toarea dă România“, iară noi românii, le-am ascuns și le-am ținut. Pă bună seamă că fiecare român o bătut în palmă să ajungă la România. Și d-aicea am ajuns la Trent. Acolo am stat 8 zile. Mâncare era d-a noastră, cătănească. Când o fost să plecăm la Terol io am luat mâncare multă în atejoc (sac pentru spate). Atunci o venit căpetanu la mine și-o zăs că dă ce am pus atâta „că tu nu poți să duci“. Io am spus că pot. Atunce el o zăs cătă mine: „tu nu știi unde meri“, și atunci o pus-o înapoi, că zișe: „când îți trebuie spune-mi mie că-ți aduc“. Și-atunce am plecat cătă Terol. Și când am fost la jumătace dă drum, era drum dă țară astupat, că dă la Trent încolo nu mai mere trenul, am mers pă jos pă drum dă țară, care era astupat cu lemne dă molin. Și când dușmanu ne-o simțit (acolo or fost Franța, Anglia, America, tăți). S-atunci or dat cu tunu. Noi, ca cătane, când or dat cu tunu am rupt gardu și dă loc am fugit care unge am putut. Și am stat dăla amiază până la miezul nopții ca iepurii. Ne-am ascuns la piatră, la lemn și lă tăce. Plumbii dă tun or rupt numa drumu, or bătut dăla amiază până la mizu nopții. Atunci când o încetat focu, ni-o dat vorbă mereuț, unu la altu, că plecăm. Și-am plecat. În ziua aia n-am mâncat, numa apă am băut, dă munce. Și când o fost la 2 ceasuri după

miezu nopții atuncea s-o văzut baraca în muncă. Atunci o zâs căpetanu cătră noi: „Acolo merem noi“. Atuncea noi am zâs: „că cine să poace sui acolo în muncă sus“? Atuncea el o zâs: „veniți numa după mine“. O făcut drumul pârcu cu mâna, ca șarpele. Ș-atuncea am ajuns acolo și ne-o băgat în baracă. Era mare baraca ca un regiment dă cătane. Tăt natul avia procovița lui. Nu ne-am așezat bine pă loc, până o și daș cu tunu, iar în colțu bărăcii ș-o ieșit pân ălalant colț, numa n-o vătămat pă mine. Și tătă lumea o fugit în govoană (era mare văgăuna de 300 de oameni) iară io am rămas sângur. Am gângit că mor și mă scăp. Atuncea m-am culcat. Căpetanu o zâs cătă ai mulți, că Pelea nu-i. Iară io m-am sculat dă gimineată ș-am măturat neaua, că acolo și vară la Sân Petru ninge. El stăceau în goveană ca puii de pasăre. Când io am măturat zice căpitanu, iată, Pelea nu-i mort. Nici unu n-o murit până atunci. Dacă s-o făcut ziuă o venit tătă acie. Era frig. Atunci or venit socacii cu mîncarea. Or adus mîncare gata, păpricaș cald. Și când o fost mai bine să dee mîncarea, nărocul meu o fost mare, că nu m-am dus după mîncare, că cum o dat mîncare, dușmanu cum a dat cu tunu în grămadă. Dăloc o omorât și socacii și 40 dă ficiori. Atuncea ne-o luat și ne-o dus sus la front a două oară. S-atuncea dăloc o venit ca un nor dușmanu și am picat prinși atunci⁴²⁰.

Grigore Mihăiutu nu pare să-și fi pus problema trecerii la inamic. La începutul războiului luptă în Carpați, este rănit și apoi trimis la Lugoș pentru a organiza o companie de marș la regimentul 8 honvezi. Între subordonați îl avea pe propriul său tată și un TR-ist, Petru Groza. Fiindcă a permis soldaților săi să defileze cu cocarde tricolore la chipiu este trimis la Curtea Martială. Numai meritele din Galiția îl salvează. Un fel de a spune fiindcă este trimis înapoi pe front dar în Italia. Rana și apoi o gripă spaniolă îl scot din linia de foc. Conduita lui e a unu om de onoare, a unu ofițer care nu admite dezertarea, se bate cu bravură ceea ce nu-l ferește de primejdia plutonului de execuție atunci când și-a afirmat românitatea. Soldați sau ofițeri, fie ei viteji sau nu, românii sunt suspicioși, supravegheați cu atenție. În această privință memorialistica este unanimă. Însemnările de front ale lui Mihăiutu sunt comune, nu au nimic excepțional — aparțin unu ofițer oarecare în plus lipsit de talent literar. Și totuși tragismul situației îl apropie uneori de imaginea-simbol a lui Apostol Bologna.

„Înfruntă toate greutățile luptelor înverșunate până în ziua de 17 septembrie 1915 când în calitate de comandant de companie în atac ajunse rănit de schijele unu obuz de șarpenel inamic explodat d-asupra valului de trăgători ai companiei sale ce comanda. Bandajat sumar, cu relativ mult sânge pierdut, prin rănile produse, abia ajunse în spital militar din orașul Lemberg în Galiția Austriei. După două zile (de) tratament se evacua în spitalul Central din Budapest, capitala Ungariei, unde renumitul medic chirurg Dr. Dollinger îl realiză operația necesară rănilor sale. După patru zile se trimise la spitalul militar din orașul Szeged ca aparținător diviziei honvéd cu sediul în Szeged. După cinci luni de tratament în spitale, sublocotenentul Grigore ajunse convalescent la regimentul său 8 honvéd din Lugoș. Aici îi sosi decorarea lui cu medalia de aur clasa I-a, pentru bravură în luptele de apărarea patriei maghiare în război. Ca ofițer la partea sedentară a regimentului 8 honvéd primi co-

manda companiei în formarea ei din oameni mobilizați și pregătirea sa pentru frontul de luptă. Pe care la ordinul ce va fi primit sublocotenentul Grigore o va conduce pe câmpul de luptă. Între oamenii mobilizați, majoritatea lor de etatea peste patruzeci (de) ani, se găsea cu gradul de fruntaș și tata Pavel din Bozovici al sublocotenentului Grigore, comandantul acestei companii de marș. În urma luptelor intensive în fiecare lună se cerea trimiterea pe câmpul de luptă a noilor completări, în companii de câte trei sute de oameni din interiorul țării, complet echipați. Cum ajunseră chemați la mobilizare și cetățeni scutiți la timpul tinereții lor de îndeplinirea serviciului militar ca neapți. Între aceștia se încorporară și treizeci intelectuali de diferite cariere, funcțiuni și meserii. Sublocotenentul primi ordin ca din aceștia să formeze aparte un pluton de instrucție atașat companiei ce comanda. La echiparea lor se prezentă și soldatul termen redus dr. Petru Groza avocat care suferind cu ochii, de miopie, fusese scutit de serviciul militar. În plutonul respectiv se prezentară numai trei români, doi avocați și un inginer. Restul de altă naționalitate. Fiind soldați cu termen redus aveau dreptul la locuință și masă în oraș, pe cont propriu, particular asemănător ofițerilor și subofițerilor. Sublocotenentul Grigore observă că numai soldatul (în) termen redus dr. Petru Groza doarme și ia masa în cazarmă. Întrebat spuse că în lipsă de bani nu are posibilitatea pentru plățirea de locuință și masă particulară în oraș. Mai declară că este fiu de preot ortodox român care numai cu greutate diferite întâmpinate, terminase facultatea cu luarea doctoratului în drept. Sublocotenentul, comandantul său instructor, îl încurajă promițându-i sprijinul său în cele de care va avea nevoie că era cu nouă ani mai în etate. Îl trimise la comisia sanitară divizionară unde prin revizie obțină clasarea lui la serviciul auxiliar militar. Îi aprobă învoiri repetate pentru părăsirea orașului mergând în comuna Sihla din plasa Lugoj unde părinții cu tatăl său, preot, îi pregăteau cele necesare. Sublocotenentul Grigore, prin câteva zile (de) permisie, își revăzu comuna sa natală, Bozovici, unde pe lângă familie bunicul său fericit, toți vecinii, rudenii și cetățeni întâlniți îl felicitaseră pentru gradul de ofițer și medalia de aur afișată pe pieptul său. Cu această ocazie trecu și pe la familia domnului Ruva dirijorul de cor unde atențiunea lui de vizită obțină răsplătă părintească din partea doamnei și domnului Ruva iar Aurelia îi admiră decorația de aur, lucitoare. Cu toții interesându-se despre viața de pe câmpul de luptă și de tratamentul în spitale ca fost rănit. În acest timp intră în cameră de vizită familiară funcționarul român contabil băncii românești „Albina“ din localitate cu sora lui Lucreția numită dezmiertător Cheți. Grigore fu prezentat acestora amintindu-se că și Lucreția este căsătorită în Lugoj. La părăsirea locuinței află de la Aurelia despre logodirea verișoarei sale cu acest contabil al băncii.

După permisie, înapoiat la Lugoj, compania pregătită și echipată pentru plecarea pe câmpurile de luptă, primi inspecția generalului comandant al diviziei și fu găsită reușită, cu lăudarea sublocotenentului Grigore, comandantul său. În ziua următoare, după inspecție, la câmpul de instrucție, compania fu lăsată mai mult în repaus. Când plutonierul de serviciu se prezentă cu o bucătică de panglică tricolor românesc și în numele ostașilor din companie, aproape toți români, pregătiți pentru câmpul de luptă, îl rugară pe comandantul sublocotenent Grigore român și

el, să primească și să afișeze și el la șapcă panglica tricoloră românească cum o făcuse aceasta toți ostașii români din companie. Ofițerul comandant satisfăcu dorința subalternilor săi pe care urma să îi conducă pe câmpul de luptă. La înapoierea de la câmpul de instrucție la obișnuita defilare a campaniei în fața comandantului părții sedentare a regimentului locotenent-colonel Réthy, maghiar. Acesta observând afișată panglica tricolor românesc la șapcă ofițerului trimise pe adjutantul său locotenentul Bot cu ordin de a-l aduce pe acesta în cabinetul său de comandant regimentar. În cabinetul său, comandantul furios apucă șapca sublocotenentului și rupându-i panglica tricoloră românească îl declară pe ofițer în stare de arest. Pentru întocmirea actelor de trimiterea lui disciplinară, fără companie, în judecata Curții Marțiale de pe câmpul de luptă, cu acuzarea de agitator periculos valah. Ofițerul zadarnic încercă raportarea justificării, trebui să execute întocmai ordinul primit. Sosit la locuința lui povesti tatălui său și soldatului termen redus dr. Petru Groza întâmplarea. Pe amândoi îi lăsă în grija subofițerului de administrație de la partea sedentară cu numele Pivovary căruia îi plăti una sută coroane promițându-i trimiterea de pe câmpul de luptă câte una sută coroane pentru tot timpul lunar, cât va fi posibil să îi țină pe amândoi fără de a fi trimiși pe front. Măine zi sublocotenentul Grigore primind ordinul însoțit de un plic secret sigilat și parafat pentru Curtea Marțială împreună cu ordonanța sa personală, soldatul Marila Vasile din companie luă primul tren din gara Lugoj cu direcția prin Budapest, câmpul de luptă la regimentul 302 honved unde fu trimis. În gară, la plecarea lui, rămase plângând tatăl său, frunțașul Pavel, soldatul termen redus dr. Petru Groza și cunoscuta lui din Bozovici drăgălașa Cheți-Lucreția care îi oferi de însoțire un frumos buchet de flori parfumate. Ajuns pe câmpul de luptă, la predarea plicului de trimiterea lui disciplinară comandantul regimentului 302 honved citind plângerea primită din Lugoj îi ordonă ofițerului că mânezi ora opt, în stare de arest, să se prezinte în fața instanței de judecată a Curții Marțiale de pe lângă postul de comandă regimentar. Pe înserate primi tabelul nominal al judecătorilor ofițeri de Curte Marțială din instanța completului de judecată care era compus din președinte, căpitanul Fischer, procuror locotenentul Varga iar al treilea locotenentul Lászlófy. La ora hotărâtă ofițerul însoțit de adjutantul regimentului se găsi în camera de judecată. Se începu ședința justiției. Procurorul citi lunga plângere adusă de la regimentul 8 honved din Lugoj. Președintele îi aprobă cuvântul ofițerului acuzat. Sublocotenentul Grigore, în apărarea lui, declară raportul acuzator de trimitere a sa în judecată ca exagerat și lipsit de realitate, cu numirea lui de agitator valah întrucât pe pieptul său decorațiunea existentă și diploma obținută în luptele de apărarea patriei sale adoptive Ungaria probează că și acum se pregătea în mod cinstit pentru a veni a două oară în apărarea prin jertfa sa și a companiei pe care o instruisese și comanda cu efectiv aproape total compus numai din ostași români, pentru luptele patriei. Mai spuse că după numele de Fischer al domnului căpitan președintele instanței de judecată și dânsul este de naționalitate germană conlocuitoare ca și acuzatul de cea română. Totuși amândoi sunt luptători ai patriei lor adoptive în modul de cetățeni conștienți... Dar iubirea de neamul lor, ereditar, este în însăși sângele lor care ca naturală este supe-

rioară stimei. Această iubire în semnul tricolorului românesc nu este nici o trădare și nici agitație. Este numai probă reală a faptului că și naționalitățile conlocuitoare se găesc gata pentru suprema jertfă repetat împreună cu națiunea maghiară în luptele de apărare...

Procurorul repetă parțial acuzarea. Ofițerul acuzat în ultimul său cuvânt spuse că preferă să fie lăsat liber în lupte pentru înfăptuirea repetatei bravuri (...) asemănătoare celei prime înfăptuite. Instanța, după o scurtă deliberare secretă, îl declară pe ofițer ca achitat de agitație rămânând ca disciplinar pentru timpul de două săptămâni să fie repartizat la compania de alarmă și siguranța a regimentului. Consegvent, sublocotenentul Grigore îndeplini supravegheat funcția de comandant al companiei de alarmă a regimentului pe frontul de luptă, cu un efectiv de optzeci de oameni, ostași... Zi și noapte gata de intervenire prin luptele cele mai periculoase din prima linie a frontului în fața inamicului. La terminarea acestei pedepse, dispunându-se trimiterea unui ofițer inferior din regiment ca mutat la o unitate de pe frontul italian, sublocotenentul Grigore împreună cu ordonanța sa, soldatul Marila Vasile se mută din regiment. În luptele de pe câmpul italian, după aproape trei luni, cu ocazia unui atac, primi o rănire în corp de un glonte (de) pistolar italian. Rana produsă se trată aproape o lună de zile în spitalul militar din spatele frontului și astfel se repartiză ca detașat la comandamentul trupelor de etape din regiunea Udine ca ofițer de legătură a unităților maghiare de honved, iar sublocotenentul Simsic originar din Praga, ceh, pentru unitățile austriece cu limba de comandă germană. În acest timp apără în „Monitorul oficial“ avansarea la gradul de locotenent și decorarea cu „Signum Laudis“ pentru comportarea ostășească pe câmpul de luptă. Într-adevăr comandantul său, colonelul austriac, repetat îl laudă pentru îndeplinirea cu reușită a tuturor misiunilor primite ca însărcinări speciale.

În anul următor locotenentul Grigore se îmbolnăvi de gripă spaniolă ce bântuia molipsitor pe frontul italian. Ca suferind cu complicații de pneumonie dublă — aprindere de plămâni — se trată în spitalul militar din localitatea Tolbach în sudul Austriei. De aici trimise pe soldatul său (de) ordonanță, Marila Vasile, în orașul Bozen pentru unele cumpărături de fructe. Între altele soldatul îi aduse și două kilograme de struguri cumpărate în piața orașului. La desfacerea pachetului de cumpărături aduse cu surprindere găsi între hârtia de maculatură și o filă a ziarului românesc bănățean „Drapelul“ din orașul Lugoj unde acesta își avea redacția în care cu mare durere citi între altele un necrolog prin care domnul Ilie Ruva din comuna Bozovici, Ungaria, publica decesul soției sale, a doamnei Petra Ruva din Bozovici care fusese mama Aureliei și a lui Livius. Grigore nu înțelese cum ajunsese acel ziar românesc din Lugoj ca hârtie maculatură de împachetat în orașul din sudul Austriei și întâmplător tocmai fila cu publicarea durerosului necrolog, pentru a fi citit de el?... Imediat trimise o scrisoare de condoleanțe sincere domnișoarei Aurelia pentru pierderea bunei sale mame, și cu suflet nobil.

În spitalul respectiv sosind mereu bolnavi numeroși, la cerere, locotenentul Grigore urmă ca să fie evacuat în spitalul din Viena, capitala Austriei. Aceasta îndeosebi că se simțea la începutul convalescenței sale.

Înainte de plecarea sa din acest spital militar își trimise în pachet asigurat legal bagajia lui personală pe adresa din Lugoj. Mănezi obținând biletul de evacuare pentru spitalul din Viena, însoțit de soldatul ordonanță, luă trenul...⁴²¹

Nu va mai ajunge la Viena ci la Lugoj, via Budapesta. Izbucnise revoluția. Actul final al unei istorii imperiale multisekulare avea să rețină atenția memorialiștilor bănățeni în mod deosebit.

Prăbușirea a început cu un dezastru militar, dar toți au înțeles că acela nu era decât începutul sfârșitului. Armatele în derută, gări inundate de soldați nesupuși, sătui de război, jafuri și execuții sumare, răz bunări sunt imagini ce revin constant în memorialistică. Lumea părea cuprinsă de o spaimă escatologică amestecată cu o imensă bucurie. Autoritatea se prăbușiseră, însemnele ei azvârlite la gunoi, constrângerile vechi dispăruseră, steagurile imperiale înlocuite cu cele naționale și pe alocuri cu cele roșii. Era un sfârșit de ev. Fiecare ține să-l povestească așa cu l-a trăit, cum l-a văzut el. Cornel Groșoreanu²² pe atunci ofițer într-un regiment de pe frontul italian, se afla în concediu în Germania când află de capitularea bulgară. Se repede la Lugoj să-și vadă tatăl și apoi se reîntoarce la unitate. O nesăbuintă, va judeca el peste ani! Nu voia să scape marele spectacol și ajunge la timp pentru ultimul act.

„Dar să revin la două momente caracteristice pentru nepăsarea și indulgența mea. Nu ating viața la front fixată în memoriile mele adecă notele zilnice începând de la plecarea mea la finea lunii august 1915 din Lugoj (Reg. 21 art. de câmp) — fiind trimis pe frontul italian, vestitul platou de la Doberdo. Fără întrerupere am făcut serviciu până la finea (lui) noiembrie 1918 când — după prăbușirea armatei m-am reîntors de la Piave. Deci am făcut serviciul efectiv 3 1/2 ani din care restimp 16 luni am petrecut în linia primă luând parte la 5 bătălii mari. Semnificativă este atitudinea mea idioată în septembrie 1918 când obținând un concediu reglementar de vreo 20 zile am făcut un voiaj la München—Berlin—Hamburg. În Berlin mă prinde vestea dezarmării Bulgarilor. Având încă câteva zile libere mă grăbesc la tata, la Lugoj. Situația istorică se limpezește. Cataclisma inevitabilă. Și în loc să-mi prelungesc concediul plec îndărăt la unitatea mea vroind să văd dezastrul armatei austro-ungare după ce luasăm parte și la înaintările ei victorioase. Curiositatea îmi era mai puternică ca cumpănirea pericolului. Reîntorcându-mă la front am luat parte la bătălia ultimă de la Piave fiind împărțit ca comandant unei unități nou create pentru combaterea tancurilor. (Două tunuri anexate la autocamionete pe cari erau mitraliere). Frontul s-a prăbușit și a început retragerea armatei. Fiind comandant la podul de la Motta di Venezia pentru apărarea trecerii contra tancurilor și aeroplanelor. Apoi — în continuarea retragerii — comandant la St. Vito (pe malul drept al Togliamentului) întru apărarea comandamentului corpului de armată care, după o zi, a tulit-o dându-mi-se ordinul ca să vin după ei până la Isonzo. Acuma am făcut a doua prostie nemaipomenită. Comandamentul mi-a luat una dintre camioanele lăsându-mă cu două tunuri pe cari aveam să le transport în etape. În consecință am trimis primul tun cu camioneta până la Sabisana și eu am rămas cu câțiva oameni și un tun în St. Vito de unde au fugit cu toții apropiindu-se ca-

valeria italiană fiind înconjuțați de o populație dușmănoasă. În loc ca eu să fiu plecat ca primul. O zi întregă am așteptat cu toții deznădăjduiți deoarece știam că șoferii sunt deja bolșevizați... În fine, totuși au sosit, constrânși și amenințați de soldații mei apărați. Astfel am scăpat de belea... Lângă Isonzo am prins comandamentul însă acolo a izbucnit deja revolta militară și bolșevismul. Dacă nu soseam eu cu băieții mei devotați nu știu ce s-ar fi întâmplat! Camionetele adecă șoferii, au fost primii cari au plecat lăsându-ne pe toți acolo. Am încălecat caii trenului înconjurând alimentele rămase la comandament — vreo 50 de care — și am plecat spre Görz-Heidschaft în Valea Vipachului. După trecerea Isonzoului vreo trei care cu alimente s-au rătăcit într-un sat vecin. Dându-mi-se ordin ca să caut această echipă, am plecat singur cu un plutonier al meu în căutarea trenului. Și acuma am făcut a treia prostie când, deodată, m-am aflat în satul... înconjurat de soldații bine înarmați ai statului sloven deoarece în restimpul acesta slovenii s-au răsculat formându-și, în baza principiului wilsonian, sfatul lor național în urma autodeterminării a națiunilor. Și azi mă miră că am scăpat²³.

Din păcate jurnalul de război al lui Cornel Groșoreanu n-am reușit să-l aflăm. În orice caz în fondul reșițean nu se află dar chiar și scurtul fragment reprodus mai sus este, credem, destul de semnificativ. În definitiv cele descrise de Groșoreanu nu se deosebesc cu nimic de celelalte mărturii deși discursul său este al unia aflat chiar în miezul evenimentelor militare. Prins în jocul cu moartea, familiar după atâția ani de front, se trezește întârziat în mijlocul unei istorii ce curge năvalnic. Nu apucase să-și care tunurile pe drumurile infernale ale retragerii, al fugii de fapt, că slovenii își și organizaseră structurile statale, armata în primul rând. Ia act de aceste fapte când încă se mai socotea soldat austriac și mai executa ordinele date de un comandament al unei armate inexistente. Ulterior identifică în propriul comportament un șir întreg de erori. Din fericire a scăpat cu viață. Curiozitatea intelectuală i-a fost un sfetnic rău în această privință. L-a aruncat în ghiarele primejdiei. Mai târziu a înțeles că riscul trebuie motivat altfel. În această privință oamenii simplii par mai bine orientați. Pentru ei nu există întrebări inutile, curiozități primejdioase. Totul este tranșat fără dubii.

Pe Grigore Mihăiuțiu evenimentele par să-l fi luat pe neașteptate, într-o gară, unde vede cu ochii cum se face țândări imperiul. Nimeni nu mai asculta de nimeni, ofițerii sunt atacați, solidaritatea se naște doar atunci când sunt nevoiți să deblocheze gările folosind mitralierele de pe vagoane. Direcția era una singură — spre casă! Românii vor rămâne totuși solidari în mijlocul vârtejului. Ei nu-și destramă unitățile, își respectă comandanții, păstrează armamentul și disciplina. Sunt cunoscute destule cazuri cel mai des citat fiind cel de la Praga unde regimentele românești din garnizoană au avut un rol covârșitor în menținerea ordinii și în apărarea nonconstituitelor autorități naționale cehe. Au fost trupele cele mai sigure. Pentru ei revoluția avea un sens național și acest lucru i-a ținut uniți. Ajutându-se unul pe celălalt, Mihăiuțiu și ordonanța sa, reușesc să se strecoare spre Banat. La Lugoj află că s-a desființat regimentul de honvezi și că s-a format o nouă structură militară, garda națională, care avea nevoie de ofițeri. A fost printre cei dintâi care s-au înscris

în batalionul lugojean. Pentru români, socotea el, războiul nu se încheiase, și, din păcate, de astă dată n-a greșit:

„... ajungând în gara Franzensfeste, austriacă, găsi această gară pradă unei revoluții distrugătoare, cu magazinele devastate și o fierbere de călători agitați. După câteva minute de așteptare, sosi în gară un tren revoluționar militar venind de pe frontul italian cu direcția Viena. În puținele minute de oprire a trenului Grigore ajutat de soldatul său de ordonanță se strecură printre soldați într-un vagon de clasa a III-a unde abea ocupară loc și trenul se puse în mișcare. Era condus și manevrat numai de soldați revoltați care veneau de pe câmpul de luptă italian. În gara orașului Innsbruck din sudul Austriei se încercă oprirea trenului spunându-se că linia nu este liberă pentru continuarea drumului. Răspunsul se manifestă prin câteva rafale a mitralierelor cu cartușe de război instalate pe acoperișurile vagoanelor în poziție de tragere care ciuruiră clădirea gării și culcară la pământ pasagerii așteptători din gară între care ajunseră unii morți și răniți. Iar trenul se puse în mișcare de continuarea drumului. Era transportat cu trei locomotive șirul lung de vagoane. Pe scări, acoperișuri și între vagoane, pe tampoane, soldații stăteau înghesuți ca roiul de albine în ciorchine. Mulți dintre ei, prin tunelurile trecute, în parcursul traseului căzând, pierzându-și viața. Prin întâmplare norocoasă locotenentul Grigore avea pe capul său o șapcă de soldat, de campanie, și observând agitația soldaților cu înjurături la adresa ofițerilor, pe ascuns își rupse rozeta de ofițer iar mantaua ce o avea îmbrăcată era de campanie, fără grade, ceea ce îl favoriza de a nu fi dat jos din tren cum auzise vorbindu-se între soldați că unii ofițeri au fost dați jos forțat din trenul respectiv. Prin mari pericole, după o noapte întreagă de parcurs înspre dimineața zilei următoare trenul ajunse la marginea orașului Viena. Aici pe linia de cale ferată fiind așezate cadrane grele de blocaj, trenul fu oprit ne mai fiind posibilă continuarea direct în gară. O delegație de soldați de pe tren începură parlamentările cu un grup de soldați veniți din oraș care somară pe cei din tren să se dea jos pentru a discuta asupra intrării călătorilor în orașul Viena. Se preciză că cei de jos sunt trimiși de organizația revoluționară militară a orașului. Apoi se ordonă ca toată lumea din tren în șir câte doi ca să treacă prin coridorul de control al gării. La control lui Grigore îi luară revolverul ce îl avea încărcat și ascuns în veston, sub manta. Împreună cu soldatul ordonanță care devenise prietenul său, în loc de a merge în orașul Viena o luară pe lângă linia ferată cu încă doi ostași maghiari auzind că la câțiva kilometri pe linie se găsește un tren marfar gata de plecare înspre Ungaria. De fapt la aproape trei kilometri ajunseră la un tren cu vagoane de marfă care în scurt timp se puse în mișcare. Și acesta era revoluționar, cu lume civilă și militară care căuta să ajungă în Ungaria. Acest tren sosit în gara de vest a orașului Budapesta. La coborâre un om, civil, se apropie de Grigore și în mod discret, binevoitor, îi spuse că, după jambiarele de piele se cunoaște a fi ofițer. Să facă cu ele orice dar să nu urce astfel în tramvai pentru că anumite elemente vânează în oraș după ofițeri pe care, în public, îi lipsește de tot ce au. Grigore mulțumindu-i sfătuitoareului îi spuse că ar vrea să prindă un tren spre orașul Szeged, pentru Timișoara. Binevoitorul făcu semn unui șofer din camionul staționat în fața gării care se angajă pentru două sute de coroane să

transporte pe cei doi ostași până la gara de răsărit a orașului unde se va găsi tren cu plecare înspre Szeged. Așa se și întâmplă, mașina nemai intrând prin centrul orașului, pe un drum ocolitor îl transportă pe Grigore și pe soldatul său prieten până în gara respectivă unde după aproape o jumătate de oră de așteptare prinseră un tren ajungând cu el la Szeged. În gară o patrulă militară îi îndrumă să se prezinte la cazarma de honvéd unde va putea dormi și lua masa pregătită pentru toți militarii care sosesc de pe fronturi. La biroul cazarmii, Grigore prezintă actele sale personale arătându-și situația de locotenent honved și pe a soldatului ordonanța sa apoi scrise și semnă o declarație tip, pe cuvânt de onoare de ofițer, prin care precizează că pe ultimele două luni nu primise solda cu anexele ca drepturi pe câmpul de luptă. Cu dovada primită, scrisă, de la biroul respectiv se prezintă la caserie unde își încasă toate drepturile sale retroactiv și anticipat pe încă o lună, în continuare. La fel și soldatul ordonanță își primi solda lui. Cu bilet special doveditor că sunt aparținători regimentului 8 honved, cu trenul, prin Timișoara, ajunseră la Lugoj. Aici aflară că regimentul 8 honvéd fusese desființat și în locul lui se organizase, în cazarmă, cadrele unui batalion de gardă națională română⁴²⁴.

Oarecum diferit s-au întâmplat lucrurile cu românii din garnizoana Komarno dar și ei au ajuns la aceeași concluzie: pentru români războiul nu părea sfârșit. Chiar din primul moment românii și sârbii au înțeles că odată prăbușit imperiul aveau de furcă cu naționalismul maghiar în stare pură, netemperat acum nici măcar de luciditatea exersatei administrații austriece. Primul gest al ungarilor din garnizoană a fost să asvârle însemnele imperiale și să le pună în locul lor pe cele maghiare, să se declare fideli republicii și să cânte imnul maghiar. Se manifestau exact ca la 1848: libertate dar pentru unguri nu și pentru ceilalți! În orice caz o libertate în limba maghiară și sub culorile maghiare. Sunt incapabili să înțeleagă că românii și sârbii din acele unități cantonate pe pământul Slovaciei nu le împărtășesc entuziasmul pentru că au propriile aspirații naționale și nu doreau înlocuirea unui stăpân cu altul. Românii nu mai erau dispuși la cedări și compromisuri. Afirmă clar că imnul maghiar este unul străin care nu le spune nimic și nu le impune, că se simt responsabili față de propria națiune și interesele ei. Părăsesc garnizoana spre a se întoarce în Banat de unde veștile nu erau tocmai bune. Chiar și în trenul ce-l ducea spre casă împreună cu sute de soldați și ofițeri de pe cuprinsul imperiului muribund, de fel și fel de neamuri, Nicolae Badiu din Clopodia, autorul unor restrânse dar consistente memorii, se convinge încă o dată că singuri ungurii, chiar și în al 12-lea ceas, mai visau la vechile, medievale hotare ale unei răposate Ungarii Mari. Realitatea era încă neacceptată. O stare tragică. După momentul solemn al proclamațiilor și jurămintelor această realitate va aduce totuși pe mulți cu picioarele pe pământ. Ofițerii și soldații români și sârbi părăsesc garnizoana, refuză să se mai supună. De altfel pleacă și soldații unguri nemaiascultându-și superiorii încremenți în vechile iluzii. Revin aceleași imagini ale nesupunerii, ale trenurilor lungi acoperite cu ciorchini de soldați, împușcături și dreptate făcută pe loc, cu pușca.

„Și cuvântările curgeau potop în strigătele sălbatice de aprobare a soldaților unguri entuziasmați până la delir. Priveam năucit la această cheltuială de energie. În mintea mea firul evenimentelor se depană cu

totul altcum și cu ochii sufletești vedeam o hartă nouă cu o Ungarie mică, redusă la granițele sale etnice. Se produce un tumult și când îmi ridic ochii văd cum ofițerii cu generalul în frunte își smulg de pe chipiu efigia regelui și o calcă în picioare, gradații din curte imită pe ofițerii din balcon. Strigăte generale „Trăiască Republica!“. Și atunci spontan, tumultos, izbucnește din toate piepturile „Hymnusz-ul“ maghiar. Toate capetele se descoperă numai noi, românii și sârbii (vreo 200), am rămas acoperiți. Ne observă și marea de capete a unguilor ne privesc întrebător și dușmănos. O clipă și simt clar că am profanat fără să vreau o serbătoare pe cât de ridicolă pe atât de sentimentală. O voce tăioasă ne provoacă să ne descoperim capetele. Și-n această liniște de mormânt, având asupra mea mii de ochi fulgerători le-am răspuns răspicat că noi suntem români și sârbi și nu înțelegeam o boabă din toată afacerea aceasta. După această nedumerire a urmat o scurtă rumoare a cărei rezultat a fost chemarea preotului sârb Tralic, duhovnicul regimentului nostru, aceasta a dat apoi explicațiile entuziasmului unguresc însă așa de palid că nici nu-mi mai amintesc ce a zis. Dar în acest timp primejdia Hymnusz-ului trecuse și noi nu am mai avut motivul să ne descoperim capetele auzind stridentă lui melodie. Generalul cu un gest dizolvă adunarea. Gradații unguiri schimbă limba de comandă până atunci germană în ungurește. Și i-am văzut — pentru ultima dată — defilând însuflețiți și disciplinați. Ziarele ungurești aduc știrea că fiecare are să asculte numai de consiliul său național. Am înțeles că aceste conziii s-au și format ajutate fiind și de consiliile soldaților. Acest fapt, apoi știrea ce un ziar unguresc a zvonit-o că germanii retrăgându-se din Sârbia prin Banat jefuiesc populația rămasă fără apărare, m-a determinat să fac o întinsă propagandă printre soldați pentru a merge acasă, deoarece am văzut că aici, între străini, nu mai avem ce căuta. Dar niște unguiri și șvabi au luat de veste și au anunțat cazul superiorilor. Între timp însă mulțimea a și pornit la gară și până să închidă porțile jumătate din regimentul de rezervă a fost plecat, iar după închiderea porții unul mai isteț a pus la zidul cetății nu prea înalt o scară pe care apoi s-a continuat fuga celor rămași. Un maior unguir dorea să-mi vorbească. Ne-am întâlnit sub poarta veche de (la) cetatea nouă. A căutat să mă convingă ca să opresc mulțimea să nu plece pentru că se vor întâmpla dezordini și eu singur voi fi răspunzător. I-am arătat ziarul care arăta procedura nemților în Bănat, dânsul a recunoscut că prezența noastră acasă e necesară pentru a ne putea apăra avutul, însă zicea el, plecarea nu se poate face fără ordin de demobilizare. I-am replicat că noi românii nu vom asculta decât numai de Consiliul Național Român care zicea el numește împreună cu Consiliul Național Maghiar din Budapesta oprindu-mă totodată de a părăsi cetatea. Ne-am despărțit și de atunci nu ne-am mai văzut. Între timp evenimentele luară o altă întorsătură. Entuziasmul unguresc a mai scăzut și soldații cereau ofițerilor și gradaților îndepărtarea stelelor distinctive. Nimeni nu mai saluta, disciplina s-a rupt și un chaos stăpâna sufletele dornice de senzațiuni noi. În vechea cetate a Comornului rămăsesem aproape singur. Ici-colo mai umbla câte un soldat năucit, restul își petreceau prin oraș, însă partea cea mai mare erau plecați către casă. Priveam îngândurat spre poartă dar nu cutezam să es. Ar fi putut ca un glonț rătăcit să-mi răpună viața. Dar aveam preteni cari nu m-au uitat. În spre

seara zilei de 2 Noemvrie consăteanul meu, caporalul Nicolae Gruîța care era la o companie așezată în afară de cetate, veni să vadă cele ce s-au întâmplat deoarece auzise să sunt închis. Și nu știu cum s-a întâmplat dar gradatul de la poartă ne-a lăsat să plecăm nesupărați de nimeni. Nu pot să cred altceva decât că și soldații unguri nu-și făceau slujba decât numai în mod mehanic gândind poate cu nostalgie la vetrele lor pe când ofițerii erau înspăimântați de evenimentele de la fronturi. În fine eram aproape liber. Am petrecut noaptea la prietenul Nicolae Gruîță și la vre-o două ore dimineața am plecat la gară ca să prindem trenul care venia de către Viena. Dar acest tren era ticsit așa că despărțit de Gruîța numai cu mare greutate am putut afla un biet loc într-un vagon de vite. În majoritate erau unguri cari și-au părăsit regimentele mutate în timpul războiului prin Austria și Boemia și acum se reîntorceau la vechiile garnizoane — pentru a lupta spuneau ei ca vechile hotare ale Ungariei să rămână intacte. Am căutat să le esplic că aceasta va fi o imposibilitate dar glasuri enervate și gesturi cari arătau cătră ușa vagonului i-mi deteră să înțeleg că îmi primejduiesc viața fără a aduce vreun serviciu real națiunii mele. Și așa am trecut ascultând bravuri războinice până aproape de Budapesta unde s-a oprit trenul nevând voie a intra în gară. Toată lumea s-a pogorât pentru a merge pe picioare spunându-mi-se că trenul Segedinului ne așteaptă. Dar și acest tren era plin. Nu numai înlăuntru ci și pe din afară. Coperișurile, scările, treptele toate erau arhipline. Cu mare silă am aflat un loc pe o scară de fier pe care am îmbrățișat-o și așa era să călătoresc până la Becicherecul Mare. Desigur că m-ași fi ales cu o răceală soră cu moartea dacă nu mi-ași fi auzit deodată numele. Adecă ce se întâmplase? Consătenii mei plecați de eri după masă erau încă în Peșta și s-au gândit că poate sosesc și eu, auzind că a venit un tren de către Comorn. În fine iată și gara din Seleuș. O mulțime de bătrâni, femei și copii așteptau sosirea mașinei de foc. Urale și strigăte de bucurie ne primi la scoborâre. După două zile de călătorie iată-mă iarăși în satul natal⁴²⁵.

Spre deosebire de toți ceilalți, prăbușirea imperiului, pe preotul Lupa din Jena l-a găsit acasă. Tocmai reușise să fie lăsat la vatră fiindcă fusese preot militar. Într-o dimineață află că la Timișoara e revoluție.

„Am fost preot militar și în garnizoana din Baden B. un doctor sârb cu care trăiam foarte bine îmi face propunerea ca să mă duc acasă pe 1 lună concediu fiindcă să gată războiul. Vizitat, aprobat, plec la 15 Oct(ombrie) 1918. Din Budapesta cătră casă, în tren, mă îmbolnăvesc de gripă spaniolă încât de-abea ajung acasă. După vre-o 5 zile de zăcere a trebuit să mă scol la moartea unui pretin. Servind am răcit și m-am trântit iară în pat. În 27 fiind Vinerea Mare m-am sculat de am tăiat colacii oamenilor cari aveau praznicul sau patronul casei lor. Am răcit a III-a oară și m-am pus în pat. Un vecin al meu, soldat în Dalmația fiind ia concediu a plecat înapoi dimineața și la 10, întors din Timișoara înapoi și venind la mine îl văd fără stele, că era căprar, și fără epoletii povestindu-mi că în Timișoara e revoluție. Asta a fost vineri. Pe la 2 după prânz aud pușcături multe înaintea sf(intei) bis(ericii) și îmi spune soția că vin cătane pe jos, alții cu căruțe și cântă și pușcă pe drum. Mă ridic puțin și eu la fereastră și îi văd cum trec în debandadă și zic „Asta îi revoluție!“ După ce s-o însărat a(u) venit mai mulți soldați care parte

au fost ascunși prin pădure, parte au fost în orașele din apropiere — Timișoara, Lugoj, Caransebeș, alții prin spitale. Au venit acasă și toți au venit pe la mine spunându-mi cum au plecat și că e revoluție, să găta bătaia!¹⁴²⁶

Era vorba numai de începutul sfârșitului. Banatul avea să treacă prin grele încercări până ce avea să devină fapt împlinit unirea sa cu patria. Totuși lumina se zărea la capătul tunelului.

„Noi ni-s prinși“

Prizonierii risipiți prin lagăre din Siberia până în Sicilia sau Franța, aruncați într-o lume străină și adesea ostilă, absentau în aceste momente cruciale. Unii începuseră să revină, mai ales cei din Rusia unde bântuia deja războiul civil, dar cei mai mulți se aflau încă departe de casă. Memorialistica rezervă spații ample prizonierului, unul din eroii săi centrali. Relatările aparțin unor soldați de rând care aveau un sigur țel — să supraviețuiască și să se întoarcă. Acest gând îi ajută să treacă prin toate greutățile să se adapteze celor mai imprevizibile situații, să străbată spații uriașe cuprinse de revoluții și războaie civile. Cei din Rusia mai ales au avut de înfruntat dificultăți inimaginabile. Ei se strecoară peste linia fronturilor, printre tabere vrăjmașe, parcurg drumul de la Volga la Nistru, mereu spre soare apune. Drumul acesta — „lunga călătorie a prizonierului“ — a fost unul ocolit, a durat ani de zile. Când au ajuns la capăt — care au ajuns — au găsit o altă țară, întregită, cu granița la Nistru dar și familii care îi crezuseră morți și îi prohodiseră, copii care nu-și mai aminteau de ei. La Topleț, de pildă, ultimii doi prizonieri au reușit să ajungă acasă tocmai în 1934 exact la douăzeci de ani de când, tineri, plecaseră pe front. Aduceau cu ei familii întemeiate la capătul lumii, în Siberia. Pe monumentul ridicat în sat pentru cei căzuți în război și-au putut citi numele!²⁷. Din păcate ceea ce au povestit nu a fost înregistrat pierzându-se astfel o extraordinară pagină de istorie. Oricum și ei confirmă ipostaza de călător, de călător prin infern, a prizonierului. Jurnalele, memorialistica unor astfel de martori nu au fost luate în seamă deși cuprind destine spectaculoase, cel mai prețios material posibil pentru istoria mentalităților de care, atunci când pretinde că are o dimensiune umană, istoriografia nu se poate dispensa. Chiar și puținul păstrat poate fi relevant. Lungul drum începe îndată după capturare. El duce spre răsărit, îndepărtează, nimicește speranța la fiecare pas. E un drum istovitor, semănat cu cadavre. Iată-l înfățișat în cuvintele țăranelui din satul Mal, Ioniță Drăghici:

„Acolo ne-au luat cazaci pe cai și noi tot pe jos, câte patru în coloană. Pe drum, care se ferea, cazacul îl și lovea cu biciul. Mergeam ziua pe jos și noaptea ne ducea cu trenul băgându-ne câte 40 în vagoane până am ajuns la granița rusească. Într-o noapte am stat afară înconjurați de cazaci. Mulți mureau de foame și de frig. Când s-a făcut ziua am trecut granița rusească. Acolo am văzut pâine albă dar n-aveam bani să cumpărăm. Chiar dacă am fi avut bani, n-am știut să cerem. Și apoi ne-au luat și ne-au dus la orașul Kiev. Când am ajuns la câte un sat

eram morți de foame și venea câte o bătrână cu câte o bucată de pâine să ne dea de pomană. Nu se putea să se apropie de noi căci luam pâinea bătrânei. Bătrâna de frică arunca și cazacul venea și dădea cu biciul. După aceea am plecat și văzând că nu mai puteam merge ne-am odihnit într-un sat. Acolo am mâncat ceai și pâine. Apoi am plecat mai departe și am ajuns la o gară și ne-am rugat de unul din Bucovina (care) a știut să vorbească rusește (să le spună) să ne suie pe tren sau să ne împuște. Ofițerii cazaci au telefonat la orașul Samara și a venit un tren cu două locomotive și ne-au dus în Samara. Ne-au băgat în lagăr și atâția de mulți încât n-am avut loc în bărci și ne-au luat iarăși pe jos până la orașul Conte (?). Acolo ne-au împărțit pe la civili, cum au fost de bogați, câte 6 soldați. Am stat timp de o lună și iar ne-au luat (cu) trenul până la orașul Orie(n)burg pe fluviul Ural. Și acolo ne-a(u) împărțit vara la seceriș, până (la) 1917⁴²⁸.

Dar cea mai completă relatare a fost cea a lui Ioan Andreș. Pentru el războiul a însemnat prizonierat. Capturat în prima luptă ajunge până la Volga. Atenț la viața din jur, integrându-se ei, descoperind că peste tot lumea este alcătuită din oameni buni și răi, că până la urmă trebuie să te adaptezi pentru a rezista, reușește să supraviețuiască. Această tărie îi dă o aură — ipostază deloc căutată — de-a dreptul eroică. Poartă în sine satul, familia și nimic nu li se poate substitui. Aceasta era patria și acesta era patriotismul său! Cât poate, caută să rămână împreună cu cei din Gârliște. Satul îi lega și acolo unul de celălalt. Constată că există și o altă solidaritate, mai largă dar la fel de trainică și de eficientă, solidaritatea celor de un neam. Când a căzut prins, purtat pe istovitorul drum spre lagăr, o îngustă cărare între viață și moarte de fapt, găsește sprijin la soldații basarabeni din armata rusă, români și ei. Acești țărani veniți din colțurile extreme ale etnicității românești se știau de un neam chiar dacă purtau uniforme ale unor oștiri vrăjmașe, și erau solidari. Deși, până la urmă ajunge să se miște liber pe cuprinsul Rusiei, Ioan Andreș refuză să se oprească din drmu. Odiseea lui s-a sfârșit cu bine.

„Când am ajuns în satul acela unde erau prinși 1 500 de prinsioneri eu, plin de frică, căutam să văd ori dacă mai există ciniva de la Regimentu meu. Deodată văd pe Ion Negru, Mihai Covaciu, Alecsa Mățu, Iacob Mărilă, Mihai Neg. Deodată când ne-am văzut plini de păduchi, unul pe altul, și eram flămânzi ca niște câni vagabunzi. Atunci ne-au luat ruș(i) pe toți, pe picioare, și ne-au dus 3 zile și 3 nopți până ce am ajuns la un ȉrășal unde ne-au așteptat cu mâncare. Însă pe drum am fost atât de flămânzi încât am aflat un dărap de carne și l-am mâncat cu Iacob Mărilă, crud, cum l-am găsit pe drum. De ce era carnea nu știu. Însă era bine că unde era găsită mâncarea erau niște moldoveni din Basarabia și ne-au întrebat care știm rumânește să ne ducem să ne dea mâncare mai multă. Atunci noi ne-am arătat că suntem rumâni toți și ne-au dat și de mâncare ca să avem. După aceea, de acolo, ne-au luat însă 4 zile și 4 nopți ne-au tot dus și eu pe drum m-am bolnăvit atât de rău încât nu am știut nimic de mine, de drum și de foame. Însă eu mulțămesc lui nenea Alecsa Mățu care a căutat de mine și nu am murit. El avea bani și m-au cumpărat mereu lapte și pită și tot m-au dat câtă câtă până ce m-am făcut mai sănătos. Când ne-am udinit măi vro cinci zile atunci ne-au pus pe tren și am mers până în orașu(l) Kieef. Acolo mergând la

o fântână am luat puțină apă. Deodată vine la mine un soldat și mă intrabă: „Măi ortace dela ce răgăment ești? Eu m-am întors și e-am spus că sunt de la 43. Însă eu nu l-am cunoscut cine era. Deodată ne-am uitat unul la altul și ne-am văzut bine, ne-am luat și ne-am strâns în brață și am zis: „Au, nene Micule, o tu ești prins aici?“ Și cine era? Micu Gușca! Atunci au venit și el cu noi și eram 7 din Gârliște și 3 din Rafnic²⁹ și atunci am mers tot împreună până în Rusia în comitatu(l) Samara, orașul Sorocința. Acolo ne-au băgat într-o casă foarte frumoasă însă noi eram tot bolnavi. Ne puneam sara și dimineața și ne trăgeam unul pe altul pe spate, pe mâini și pe picioare³⁰ căci era bine că eram măi mulți dintr-un sat și așa ne plângeam unul cătră altul ca niște oameni străini în altă țară. Așa am stat toată eara însă Duminica mergeam la biserică. Când veneam de la Biserică ne puneam și plângeam unul cătră altul căci gândeam acasă la familia noastră. Când am dat în primăvară au venit un rus și au întrăbat care vrea să meargă la lucru căci ai trăbă 40 de oameni. Noi toți șapte gârleșteni și 3 crașoveni am mers cu toții așa că acest rus au luat patruzăci de prinsioneri la lucru și am lucrat jumătate de vară. Atunci noi nu am mai vrut să lucrăm căci voiam să mergem pe sate pentru că câtă unu mai bine trăiam căci noi eram la un cutăr afară, pe câmp. Însă baronu acesta nu vrea să ne lasă. Atunci noi nu am vrut să lucrăm și la urmă ne-au arestat într-un anbari unde erau numai stalniță și ne mâncau de vii. Însă am avut un vas mare unde baronu(l) țânea laturele. Am golit laturele jos și l-am legat cu un drod sus și acolo ne-am băgat câtă doi ca să nu ne poată mânca stâlnețele. Am stat 2 zile închiși și eu cu Iacob Mărilă am spart ușa și am fugit. Atunci am mers în orașul Buzuluc și de acolo ne-am despărțit la paori, pe sate. Eu am mers cu ortacul Mihai Negru la o gazdă amândoi și acolo eară am stat până toamna și am fugit și de acolo și ne-am dus eară la Buzuluc. Și atunci am mers eară într-un sat amândoi însă eu la unul și Mihai la altul. Așa că în satul acela am stat 3 ani. Eu eram slugă la un preot. Într-o zi de earnă preoteasa voisă să meargă cu saina într-un orașăl la mozie³¹ cu fata. Orașul era (la) 18 Kilometri departe. Când am plecat era vreme bună însă când am întors, după masa, s-au pus un vânt atât de grozav încât nu s-au măi văzut nimic și cai(i) au perdut drumu(l) pentru că vântu(l) era cu neauă. Și am ajuns într-o groapă de nu am măi știut unde suntem. Atunci eu ce am făcut? Am întors saina cu fundul în sus și în saina era și căta fân și aveam și haine bune. Atunci am pus fata din fundul sainei și pe prioteasa lângă fată eară eu aveam un cojoc mare pe mine și m-am pus la partea care bătea vântul măi tare. Deodată am vrut să os de sub cojoc și nu puteam căci zăpada au crescut peste mine și peste ele. Atunci ce greomânt am avut eu toată noaptea! Până la ziuă m-am chinuit și am eșit eu și pe urmă am rupt neaua până ce le-am scos și pe ele, și când am fost la ziuă am plecat să văd unde este drumu și am găsit drumu și caii căci am dat drumu la cai ca să meargă acasă ca să vadă popa că noi suntem perduți însă calul eară nu s-au dus. Atunci eu m-am pus pe cal și am mers acasă și atunci am spus la crâșnicul de la biserică să bată clopotele ca să audă prioteasa încotro este satu(l). Însă eu eram jumătate mort de frig. Atunci pe mine m-au băgat în baie și după aceia au trimis popa tot satu(l) pe cai călare și cu sainele să caute pe prioteasa. Atunci le-au găsit și pe ele eară mai gata de frig. Eară eu am fost bol-

nav două luni foarte rău. După ce m-am făcut sănătos am plecat acasă la țară mea. Am plecat spre apa Volga unde am întâlnit pe Florea Bănuș, pe Nicolae Mustață din comuna Giurgiova și pe Mezin (din) Ducnecea. Asta a fost în anul 1918 primăvara, eară eu eram fricos de apa Volga. M-am întors napoi și când am ajuns la orașul Buzuluc eară m-am dus în satul unde am fost însă nu la popa ci la o văduvoane. Am stat până în anul 1919 atunci am plecat acasă și pe drum m-am bolnăvit și m-au luat ruși(i) și m-au dus în spital în orașul Samara. Acolo nu era loc. Atunci m-au luat și m-au dus în orașul Moscova. Acolo am stat două săptămâni tot bolnav. După aceea au venit doctorii și m-au întrebat dacă vreau să merg în alt spital. Eu am spus că mă duc sângur. Atunci când eu m-am văzut afară am fugit drept la gară și de la Moscova am venit cu trenu(l) până la o gară în apropiere de Kief care gară nu o măi amintesc, eară de acolo am venit pe picioare până la un sătuț mic unde m-au eșit un om înainte și m-au întrebat că ce vreau și pe cine caut. Eu am spus că sunt prinsioneri și vreau să merg acasă însă eu vorbeam în limba rusască și el m-au întrebat ce sunt. Eu e-am spus că sunt rumân. Atunci el m-au (întrebat) de unde sunt eu, dacă sunt din Bănat să-i spun un oraș că el au fost prins la noi. Eu i-am spus. Atunci el me-au spus că el știe gara Gârliște și satu(l) meu că lui în satu(l) meu i-au dat un om de mâncare. După ce ne-am vorbit m-au luat la el acasă și m-au ținut două zile și m-au dat de mâncare. Când am plecat de la el m-au dat două pituță mici și un dărap de clisă cu mine și au mers și m-au petrecut arătându-m(i) și un munte și m-au spus că să trag drept la muntele acela că după munte este Nistru și acolo este granița. Când am ajuns la Nistru am mers la un comandant din Ucraina și am văzut că mai erau prinsioneri care voiră să treacă în Rumânia și nu primea pe nime. Eu am stat jumătate (de zi) și m-am gândit și plângeam că nu mă lasă nici pe mine să trec. Eu atunci ce am făcut? Am deschis ușa la comandant și am plecat în coace și jenunchi plângând, e-am sărutat picioarele și mâinele. Atunci acest om și domn m-au luat și m-au dat la un soldat și m-au trecut peste Nistru, la Hotin. La Hotin am stat 3 zile la cercetări și atunci am venit drept la București la crucea roșie unde am stat 2 zile și acolo am căpătat mâncare destulă. După două zile am plecat spre casă. Când am ajuns la Caransebeș m-am dat jos și am venit pe picioare până la podul Săcul. Acolo am dormit la cantoneria Trandafir eară dimineața am venit cu sacul la tren, până la țâglărie, la ceica Ileana Leu unde am aflat-o că sapă în grădină, la gară. Dară eu eram neras și aveam barba mare. Am mers cu ea la fârtiri unde am mâncat și după aceea am plecat la ceica Ileana Gustă. M-am dus cu Damaschin și m-am ras și atunci am plecat acasă pe la Cărașu că la Goruia au fost sârbi și aveam frică de ei. Când am ajuns în Carașova erau șândari ai rumânești. Când am intrat la ei m-au întrebat jandarmi(i) de unde vin și cine sunt. Eu le-am spus că sunt din Gârliște și vin din Rusia. Atunci plotoneru mi-au zis să tac că la ei este o muere din Gârliște. Și cine era? Sora lui Ioșca Foit. Deodată au venit și m-au întrebat că de unde vin? Eu nu i-am spus că sunt din Gârliște. Atunci ea m-au întrebat că nu știu pe cineva în Gârliște? Eu i-am spus că știu pe unul Ion Dulă și el nu vine acasă. Atunci ea me-au spus că tata lui Dulă este acasă și toată ziua plânge după el. Și eu când am auzit că tata meu mă dorește atât i-am

spus că eu sunt Dulă. Atunci am plecat și am ajuns pe Vâlcele unde mă întâlneam (cu) fete și copi(i) care mergeau cu marvele pe câmp și eu nu cunoșteam pe nime și nici ei pe mine. Când am ajuns la cruce la mormânt și am văzut satul meu, credeam că zbor de bucurie! Acum ce să fac? Mă gândeam să mă duc acasă la muere sau să mă duc la tata? Mă luai și mă duș la tata când ajuns a da (pe) un pod ăm eși mama mea maște înainte că să vadă că cine sunt, că ea nu știe că sunt eu. Deodată când mă văzu din aproape au strigat la tata „Vino Mărtine că este Ion al nostru, vine din Rusia!” Atunci au venit tata și m-au sărutat cu bucurie. Când am intrat în sobă am întrebat unde mi copilul? o fi mare? Tata me-au spus că copilul este mare și trăește. Deodată văd un copil că stă la dreapta mea și să uită la mine dară eu mă uitam că erau mai mulți copii lângă mine. Deodată unu pune mâna pe mine și eu l-am întrebat cum îl cheamă. El me-au spus că pe el cheamă Dulă. Atunci eu l-am sărutat și plecarăm de la tata acasă. Când am ajuns acasă, copilul zicea cătră mama lui: „Mamă acesta nu-i tata meu însă dacă șade până mâne la noi atunci ă tata meu“.

După ce mă văzui acasă și eu, la familie, ce să fac? că eram sărac și cam bolnav. Mă duș la Anina unde am lucrat câteva luni dară ce să vezi? Eu eram din zi în zi tot mai slab și tot bolnav. Văzând că tot mai rău mi-au fost, m-am cerut în spital în Timișoara. Acolo am stat două săptămâni și am venit earăși la Anina. Și am lucrat măi departe până în anul 1921. Atunci am venit și m-am băgat la Poliție ca polițai până toamna, toamna în august. Atunci am intrat în fabrică ca pumperi până în anul 1925. În acest an eară m-am lăsat și am mers la lucru în Brădet cu Pătru Crăstun și cu Ianăș Boșcotă. Atunci, în anul 1926, am intrat eară la Poliție așa că viața mea au fost tot cu mizărie⁴³².

În schimb Ion Pelea rămâne un veșnic norocos. Valorile lui sunt cele materiale și intuiția nu l-a înșelat — aveau circulație universală. Cu toate că întreaga unitate în care se afla fusese înconjurată de italieni reușește să-și asigure alimentele și banii necesari. Desigur pe baza bunurile din dotarea armatei! Prizonieratul avea destule aspecte neplăcute dar privit prin prisma criteriului alimentar, extrem de important în viziunea sa, i se pare totuși acceptabil. Erau desigur, cum am spus, destule inconveniente, mai ales păduchii. Italienii însă sunt drastici și deratizează barăcile lagărului. Curând va plecat spre casă odată cu unitățile de voluntari din legiunea românească. Și el ca și toți ceilalți prizonieri este un călător dar drumul său n-are nimic din infernul zugrăvit de Ioan Andreș. Pare mai degrabă o descindere turistică pe me-leagurile înșorite ale strămoșilor. Este puternic impresionat de ceea ce vede în jur, mai ales de Roma, și se convinge de autenticitatea latinității noastre atunci când în for zărește chipurile lui Traian și Decebal. Mai era acolo o statuie ecvestră dar nu mai ține minte a cui să fie fost. Era așa de bine lucrată încât ai fi crezut că-i vie!³⁵

Ș-atuncea am venit până la front tăți înapoi. Io am găsit în drum 2 cai ramași cu cocia dă cătane (căruțe de aprovizionare) tăt cu mâncare, din care am găngit să vin cu ei acas. Am vândut din cocie ce m-o eșit. Am dat o șcățulă dă cafă cu 25 de florenți. Am avut cafă, conservă, țigări, țibac și dă tăce în cocie. Ș-atunci, acolo, cât am stat, dă cu seară

până gimineată, în Trent; io noapcea m-am dus să fug, să las caii și cocia. Când am fost noapcea la pădure, un albin, (voluntar) a zâs să stau, să mă duc înapoi că mă pușcă. Să trăiască România Mare, că noi ni-s România! Ș-atunci m-am întors înapoi la ai mulți. Ș-atuncea am spus că noi ni-s prinși, că or strâgat pă mine să vin înapoi că mă pușcă dacă nu vin înapoi, că tălianu ne-o ocolit. Ș-atuncea o zâs un ungur „că ăsta o fi o țără dă om fain d-ai bolând“ (adică io); că el n-o crezut că noi să fim prinși. Ș-atuncea în scurtă vreme o venit obrăstu tălenesc³⁴ (maioru italian), la obrăstu unguresc ș-o zâs: „Duceți-vă înapoi că acuma vi-s prinși“ și am luat-o înapoi pă drumu ce am venit. Și un cal ne-or furat austrieicii noaptea, da io am vândut din cocie dă 10 000 florenți, cafă și căce toace. Atuncea o zâs că nu-i mai slobod cu cocia ș-atuncea am vândut cocia cu cal cu tăt cu 12 mii. Atuncea am luat-o pă picioare dăla Terol către Roma; 33 de zile pă picioare până la Roma. Drum dă piatră, fain, drum cum îi masa, da greu dă umblat că pă piatră-i mai greu dă umblat decât pă pământ. Acolo, în Roma, am văzut pe Împăratul Traian și Decebal și al treilea, nu știu cum îl cheamă, călare pă cal. Așa molărit, de-ai ghingit că deloc pleacă. Noi am fost numa cu trecere. D-acolo ne-or pus pă eizenban până la Bizano. Ș-acolo am stat dă toamna, în September până în Mai. Am stat în lagăr. Ne ținea tare bine. Așa ne-o ținut tălianu ca mama copii. Măncare dă 3 ori pe zi, și pomoroage, și smochini și căce tăce. Era dăstul dă bine. O venit la noi mama noastră, Regina Maria, a bătrână. Acolo când ne-o văzut ea pe noi o zâs cătră Generalu Florescu să ne îmbrace în țoale noi că eram plini dă păduchi. Generalu Florescu era om mare, frumos, că așa om nu mai vezi. Zice: „D-le Generale, să îmbraci copiii în țoale noi, că și țolul face pă om“. Că acolo or fost păduchi mai mulți ca iarba, ș-or murit soldați. Căce 40 la zi or murit. Or dat ordin să ne îmbrace în țoale noi și unu(l) pă altu(l) să se spele cu benzin. Si țoalili ungurești or fi făcut jăridă tălianu ș-o dat foc. N-o trăbuit nici țioale; tăt o ars³⁵.

Desigur, cei din Italia nu au avut de înfruntat greutățile celor din Rusia dar nici soarta lor nu a fost ușoară. Chiar din spusele lui Pele rezultă că au fost destui morți și în lagărele italiene. Ca și cei din Rusia mulți, foarte mulți s-au înscris, îndată ce a fost posibil, în unitățile românești ce urmau să lupte împotriva Austro-Ungariei.

„Cu toții am răspuns DA!“

Voluntarul este de fapt metamorfoza prin care prizonierul a redevenit războinic printr-un act benevol. Nu era vorba de un act făcut pentru a scăpa de lagăr căci el implica mari riscuri atât personale cât și pentru familiile rămase acasă. În cazul în care erau capturați îi aștepta plutonul de execuție. Și totuși mii și mii de bănăteni aflați în Rusia, în Italia și Franța au cerut insistent înrolarea în legiunile românești și trimiterea pe front. Era o schimbare radicală de atitudine față de război. La mobilizarea în armata austro-ungară nu știau ce să facă pentru a se sustrage inventând fel și fel de motive acum însă se ofereau singuri. Chiar și Pelea din Fibiș care dovedise un adevărat talent în a se sustrage greutăți-

lor și privațiunilor serviciului militar, se prezintă comisiei de înscriere a voluntarilor. Cu toți priveau lucrurile ca ceva firesc, ca o datorie, nu ca un act eroic. Mulți nici nu includ în memorialistică decât la insistențele altora întâmplări din acele timpuri. La Jupânești de pildă chestionarul din 1934 menționează foarte pe scurt acest episod „Voluntari în armata română n-au fost. Voluntarii din Italia sunt următorii: 1. Pârvoeni Partenie, soldat care după venire a murit acasă 2. Andreș Spiridon, soldat. Iar voluntar în Franța a fost Cosma Ion soldat. Fapte mai importante n-au de relatat decât că pătrunși de naționalismul lor, pentru îndeplinirea idealului național au căutat să dezerteze din armata austro-ungară pentru a se înrola apoi (în) legiunile din țările respective (pe) unde au trecut.”³⁶ Într-adevăr acesta era esențialul!

Primii voluntari n-au trecut prin faza de prizonierat. Ei sunt cei care cu primul prilej s-au strecurat peste munți în România. Unul a fost Vasile Branca din Vărădia despre care s-a mai scris³⁷. Fapta a fost consemnată de memorialistică chiar în satul său: „Voluntari în armata română au fost: Vasile Branca azi locotenent colonel în armata română. Numitul în toamna anului 1914 fiind înrolat în regimentul 61 infanterie trece în România și intră în armata română făcând școala de ofițeri. A luat parte în luptele de la Jiu unde a căzut prizonier, e descoperit ca „trădător“, adus în Ungaria și trimis în fața Curții Marțiale. Judecarea procesului s-a tot amânat până la izbucnirea revoluției din 1918 când imperiul prăbușindu-se scapă toți prizonierii și arestații³⁸. În 1915 același pas l-au făcut și câțiva săteni din Mehadia care „au trecut voluntari în armata română (...) trecând granița complet echipați, Enache Boțocă, Enache Pop și Simion Zaharescu³⁹. Din același sat în cursul războiului s-au mai înrolat în legiunile românești alți 23 de luptători, 6 în Rusia și 17 în Italia. Desigur, cei care rămâneau acasă, familiile acestora, au avut multe de pătimit: La Alioș o scurtă relatare a reușit să treacă în istorie un astfel de caz: „Pentru interesul poporului românesc s-a jertfit mult preotul ortodox Avesalon Tiurca. Tocmai pentru această încă înainte de intrarea României în Războiu, a avut dese neplăceri din partea autorităților maghiare. La 1916, când România declară războiu Ungariei, furia ungarilor nu cunoaște margini. Fiul preotului Tiurca, locotenent în armata Austro-Ungară, în primele zile, când fusese trimis pe frontul românesc trece Carpații cu întreaga companie la cei pe cari demult îi așteptase poporul bănățean. Pentru acest fapt tatăl său precum și toți membrii familiei au fost terorizați, târați pe la autorități și maltratați. La 2 ani după Unire, preotul bolnav de nervi din cauza brutalităților maghiare, moare. În tot cursul războiului preotul Avesalon Tiurca a fost pus sub supravegherea politică fixându-i-se domiciliu forțat⁴⁰. Tocmai pentru a evita fraternizarea celor din Banat cu cei din Vechiul Regat, regimentele de aici nu erau trimise pe frontul din Carpații românești. „În armata română — scrie cineva din satul Târgoviște — nu au putut trece ca voluntari nimeni deoarece au fost îndreptați la frontul rusesc și italian⁴¹. Desigur, lucrurile nu se modificau astfel fiindcă românii treceau la italieni, mai rar la ruși. De altfel începutul mișcării pentru formarea corpului de voluntari români în Italia l-a făcut un bănățean, locotenentul Petru Ugliș care a lăsat voluminoase memorii din păcate încă nepublicate poate și fiindcă, ele, vai nu se mai află în Banat⁴². El

a trecut la italieni în decembrie 1917 în fruntea unui grup de 82 de oameni! În lagăr „parcă ne simțeam brațele strânse în lanțuri. Setea de acțiune cerea să fie astâmpărată și aveam teamă că se va termina războiul fără să avem prilejul fericit să vedem balaurul cu două capete zdrobit și tăiat de paloșele noastre“. Mai întâi constituie un grup de inițiativă după care începe acțiunea de înscriere de voluntari dar acționa și pe linia frontului chemând ostașii din armata austro-ungară să părăsească frontul. „Aici, în linia întâia, printr-un fel de tulnic de metal, vorbeam soldaților inamici din fața noastră în limba maghiară, germană, sârbă și română să nu mai lupte căci lupta lor e zadarnică“⁴³. Nu era singurul. Se pare că se formase o întreagă echipă de propagandă fiindcă spusele sale sunt confirmate de memoriile redactate în 1920 de Petru Zăbălțan, un țăran din satul Comeat.

„Subsemnatul Petru Zăbălțan am luptat în armata austro-ungară de la 1914 în continu până la 17 Iunie 1918 când, în luptele de pe frontul italian la Muntelo, am trecut la italieni, la frații noștri. Fiind escortat la Divizia italiană am cerut cu insistență să fiu trimis imediat pe front împreună cu frații italieni. Tot acolo să găsea și Dl. lt. Radu Dimitrie care poate povesti despre acestea. Corpul 6 armată italian mi-a aprobat dorința mea și chiar în aceeași zi am intrat în rândurile armatei italiene în prima linie. Cunoscând situația locului, în luptele de la Muntele Piave am arătat șefilor mei italieni situația inamică, unde s-a dat o luptă cu mare succes pentru noi. La 23 Iunie 1918 am fost reparțizat la Muntele Grappa ca patrulă de propagandă. În această patrulă umblam noaptea și cântam cântece românești, aruncam grenade false în care se găseau manifeste scrise în românește. Foarte mulți români din Armata austro-ungară dezertau în fața cântecelor și manifestelor venind în jurul nostru. Am luptat în fruntea fraților noștrii italieni pe Muntele Tonale până la armistițiul general. Cu act doveditor a datelor de mai sus posed distincția regală italiană cu decretul no. 641 din 21 Mai 1916. La întoarcerea în Țara Românească mi s-a conferit de Majestatea Sa Regele Ferdinand I al României. Medalia „Bărbăție și Credință“ cl. III-a publicat în Monitorul Oficial 231 din 14 Martie 1919 iar M. S. Regele Carol II-lea medalia „Ferdinand I“ cu spadă. În armata română am luptat în regimentul „Horia“ până la terminarea războiului cu Ungaria (...) fiind dus din anul 1914, luna octombrie, ziua 26 și m-am întors în anul 1920 în ziua de 10 Mai luptând cot la cot cu frații pentru patria mamă. Zăbălțan Petru“⁴⁴.

De fapt povestea voluntarilor este mereu aceeași, liniară, repetată în mii de variante foarte asemănătoare. De scris însă puține au rămas scrise și atunci numai la cerere. De pildă Păun Oroșlan din Cadăr redactează un fel de dare de seamă pe tonul unui raport militar:

„Subsemnatul Păun Oroșlan, fost voluntar în legiunea italiană-română, domiciliat în comuna Cadăr, plasa Buziaș, județul Timiș-Torontal, asupra trecerii mele ca voluntar în armata română declar următoarele. În anul 1915 am fost pe frontul italian cu regimentul austro-ungar 61 infanterie. La scurt timp de la sosirea mea pe front am fost făcut prizonier de cătră armată italiană. La intrarea României în războiul mondial pentru desrobirea fraților subjuogați cu mai mulți prizonieri români ne-am prezentat comandamentului militar italian și am cerut să fim primiți ca vo-

luntari și trimiși pe frontul românesc în ajutorul fraților noștrii din Vechiul Regat. Ni s-a comunicat însă că aceasta e cu neputință, strămtora Dardanelor fiind ocupată de cătră turci. Astfel fiind am stat ca prizonier până în anul 1918 când a venit în lagărul nostru colonelul Florescu din armata română împreună cu preotul Lucaci din județul Satu-Mare care ne-a comunicat că puterile armatei austro-ungare sunt pe sfârșite și că pentru eliberarea fraților noștrii de sub jugul milenar al tiranilor unguri în parlamentul maghiar din Budapesta luptă din răsufteri marele bărbat Alexandru Vaida Voevod cerând pentru totdeauna deslipirea Ardealului și Bănătuului de cătră Ungaria și alipirea lor pe vecie la patria mamă care este România Mare, a tuturor Românilor cu granițele ei de la Mare pân(ă) la Tisa. Auzind ceea ce se petrece, în dorința de a elibera de jugul milenar pe frații noștrii lăsați acasă subjugați de unguri, toți românii prizonieri ne-am înscris în legiunea italiană pentru România și am fost încorporați în regimentul nr. 1 HOREA cu care am plecat în România luptând în contra ungurilor bolșevici pe Tisa în anul 1919 până la ocuparea Budapestei de cătră glorioasa armată română. Drept recompensă am fost decorat cu medalia „Ferdinand I” cu spade. La trecerea noastră ca voluntari ni s-a promis că vom primi câte 10 jughere de pământ fiecare voluntar și vitele și uneltele necesare pentru cultivarea pământului. Această promisiune nu s-a realizat, voluntarii fiind improprietăriți cu același lot de pământ ca și cei ce nu au fost deloc pe front. Sunt însă mândru și fericit că am putut contribui și eu cu ceva la realizarea visului strămoșilor noștrii de a ne vedea liberi în țara noastră scumpă, România. Acestea îmi sunt memoriile mele ca fost voluntar. Cadăr la 1 Noemvrie 1936, Păun Oroșlan⁴⁵.

Și textul său ca și altele citate mai sus au suportat o evidentă influență a discursurilor ocazionale, a celor de la serbările rurale căzute în demagogie. Toate acestea nu pot altera însă nici puritatea sentimentului patriotic și nici sinceritatea credinței unor astfel de oameni.

Ioan Harambașa din Zervești a scris doar o jumătate de pagină dar în schimb îi dă un titlu cuprinzător, „Peripeții de relevat cu privire la prizonierii deveniți voluntari în armata română“:

„Am fost mobilizat în anul 1914 în armata austro-ungarică în regimentul 8 honvezi. Prin luna septembrie am fost dus pe front în Serbia, Bosnia-Herțegovina. Prin ruperea frontului am fost împinși de sârbi afară trecând la Panciova. După un repaus îndelungat suntem întorși și duși pe frontul italian la Doberdo. Aici italianul primește ajutor, rupe frontul și suntem luați prizonieri următorii din comuna Zervești, în începutul anului 1918: Mihai Gabriel, Ion Tocaci, Ion Harambașa, Petru Matei, Năon Bojin, Lazăr Harambașa și Mehedințu Elisei, întâlnindu-ne toți în lagărul Avizana. Aici, întrebați că cine vrea să devie voluntar în armata română, cu toți am răspuns „da“! Îmbrăcați în uniforma armatei române, având treicolorul și depunând jurământul am început instrucția. După instrucțiune am fost îmbarcați în portul Taranto pe vaporul „Ungaria“, echipați cu muniția pentru 6 luni. Transportați pe mare până la Constantinopol, debarcați, am continuat drumul până la București. Aici defilăm în fața regelui Ferdinand și continuăm drumul până la Alba-Iulia. De aici sunt(em) repartizați la regimente cerându-ne noi pentru scoaterea sârbului din țară⁴⁶.

Relatarea lui Ion Pelea, prin încărcătura sa de oralitate și deci de spontaneitate, este cea mai directă, nemijlocită. El continuă să vorbească ca un țaran. Momentul cel mai important al captivității sale în Italia este tocmai cel al înrolării în legiunea română. Discursul lui Vasile Lucaciu l-a impresionat și cuvintele sale le va purta ca un ordin de luptă. De multe ori le va evoca. Mai ales îndemnul la unire! De altfel aproape întreaga memorialistică a voluntarilor remarcă discursul lui Vasile Lucaciu ca un moment decisiv în hotărârea de a intra în luptă. Călătoria pe mare a fost desigur și pentru Pelea un mare eveniment ca de fapt tot ce a urmat. Vede Constanța și remarcă, el care străbătuse atâtea țări și deci știa ce vorbește, frumusețea femeilor. Sunt primiți triumfal în țară, defilează în fața regelui în ochii căruia i se pare că zărește o lacrimă. În România se simte acasă, între frați. Urmează însă o nouă campanie, cea de pe Tisa. El, mai bătrân, rămâne în Ardeal la posturile din preajma Clujului, misiune, ne asigură, nu lipsită de riscuri. Prins de entuziasmul luării Budapestei se apucă să demoleze la Arad emblema de pe statuia lui Kossuth în care vedea sfidătorul simbol al dușmanului, faptă ce era să-l ducă la Curtea Marțială. Un jandarm îl acuză de bolșevism. I se pare o jignire grea. Privind peste ani întâmplările de atunci le găsește, cum și erau, excepționale. N-ar mai vrea să treacă și generațiile viitoare prin ce a trecut el. S-a plătit, crede, destul! Oricum numai Dumnezeu știe ce-a hotărât și orice-ar fi oamenii trebuie să primească.

„Și la primu mai am plecat la România. Am venit pă la portu la Toranto și d-acolo cătră Constantinopole. Acolo or fost vagoane cu tunuri și la 11 ceasuri or pornit ca o telegramă tunurile tăce ca să bage frica în turci. Atunci am plecat cătră Constanța. Când am ajuns în Constanța așa or fost dughenurile (de) pline dă pită și țoale ca când n-o fost bătae. Io câtă lume am umblat așa fece și mueri frumoase ca în Constanța n-am văzut, așa frumușată mândră. Ș-atuncea am venit cătră București. Da când am ajuns am trecut podu al dă fier, am avut frică mare, că podul o fost rupt dă ai dăla București. L-o rupt nemțul cu tunul. Și ne-or dus d-acolo cu vaporu până păstă Dunăre, doi kilometri până unge o fost rupt și am venit în Bucuresci cu trenu. La Bucuresci ne-o dat Majestatea Noastră să facem noi mâncare. O zâs că, care sciu să facă mâncare, să facă mâncare. O fost Majestatea Sa cu tătă Regența (Familia). Acolo am dat noi defilare în pași ungurești, dă tri ori ne-am întors roată. Regele nost o plâns dă bucurie. L-am văzut de lături dă Bucuresci. Era tăt ruptă stația, dă nemți. Ș-atuncea ni-o mânat în oraș să vegem Bucuresciul. Atunci io m-am dus pân (în) oraș și un pecar cu pită ave un copil, așa, dă vro d/6 ani. M-o dat mie bani să dau la copil ca să se apropie dă cătane albe și-l învăța să fugă dă cătane negre care mănâncă copiii. Ș-așa copilu o primit dăla mine 10 lei. O fost frumos! Și d-acolo m-am plecat în Argeal la Odorhei. Ș-acolo o venit un sergent dăla Hodoș și căpetanu și ne-o întreat, că, care ni-s bănățeni. Io am răgicat mâna sus că mi-s bănățan, că dumnealui o fost bănățan și căpetanu. Și ne-o ales bănățenii toți. Și am mers cu el în Sighișoara. Când ne băgam noi în Sighișoara o zâs ungerii că nis toți măjuri, de noi am fost soldați numai în țoale române. D-acolo, în Sighișoara, am stat 3 săptămâni. Ș-atunci ne-o împărțit pă cale ferată. Io am picat în gara Feleac. (...) Când o fost lupta mare la Tisa, 8 zile n-am țapat borne (ranița) dâns space, c-o

zâs Domnu căpetan cătă mine, fâncă io am fost mai bătrân, să bag dă seamă. Că acolo o fost un sat mic ungiuresc, Feileagul de Jos, lângă stație. Că cică ungiurii dă sâmt că voi dormiți, vine și ia pușca dăla voi și vă omoară pă tăți. Io 8 zile n-am pus geană pă geană că am fost bătrân. Venea noapcea Domnu căpetan Groșan, și ne contola ca să nu durmim. Ș-așa o trecut și am scăpat în bună pace, că armata noastră a românească i-o bătut pă ungiuri la Tisa. Când o trecut întâiul reghiment dă voluntari Tisa, atuncea ne-o venit telegramă să fim pă pace, fără frică. O venit la noi domnu căpetan Groșan ș-o spus: „Stați fără frică acuma. Și când or trecut Tisa dâncolo i-o luat dânapoi ș-o mânat până în Peșta. Români dânapoi și armata dânaince. Și când or ajuns la Peșta numa două pușcături dă tun or dat în Peșta. Atunci ungiurii s-or predat și s-or băgat românii în Peșta; armata călări și pă picioare. Și când or fost gata o venit telegramă că ai noștrii or ocupat Peșta. Ș-atunci fala noastră a mare că românii, ortacii noștrii voluntari or bătut ungiurii! Ș-atuncea am stat numa 2 săptămâni, și am venit la Arad. Când am ajuns la Arad io am rupt coroana lui Koșut dăpă monumentu lui, care era mai mare dă 3 ori ca dolafu, făcut dânc aramă. Când am ajuns la Arad ne-am băgat în oraș și am băut răchie. Acolo am văzut coroana ungiurescă la birturi. Atunci ne-am dus la duchiane și am luat ruz dă fer, că noi am fost ca la o sută de ficiori. Le-am luat dăla fierărie duchenilor și tăce am rupt coroanele ungiurești că pă noi ne-o sfătuit popa Lucaci în Italia și ne-o jurat dă 7 ori, că numa așa puțem face țara mare, dacă țânem piept la piept și space la space. Așa puțem face țara mare!

Io, Ion Pelea, când am văzut coroana ungiurescă pă părece am spus: „nu-i România⁴⁷! Numa jos cu coroana ungiurescă!“ Ș-așa umblând noi, ășcia, cu coroana ungiurescă, am ajuns la Koșut. Și noi am vrut să-l ducem în Murăș, numa n-am putut că o fost greu, că era dăltuit cu aramă și dânc jos cu ghips. Am pus ruz dar n-am putut. Ș-atuncea am dat la un copil să rupă coroana lui Koșut și copilu n-o putut-o rupe. Ș-atuncea m-am suit io sus, io, Ion Pelea, și când am dat dă 3 ori am rupt-o coroana. Da ungiuroanele iș dăgea tât cu pumnii în piept și-n cap și zăceau: „Iau, iau țara noastră; ce fac Români!“ Ș-atunci o venit gardă dă jandarmi la mine cu arma. El o fost cu pușca plină la mine în mână. Când jândarmii o venit, cam jumătate dânc feciori or fugit și jumătate am rămâneat. Când or ajuns la noi io eram călare pă Koșut dar coroana dă aramă dânc cap o fost ruptă. Și zăce cătră mine plutonierul: „Tu bolșăvicule“. Atunci io am zis că el e bolșevic că în România mare nu trebuie să fie coroane ungiurești, că noi am jurat la părintele Lucaci în Italia, că azi e România Mare!“

Este totuși reținut cu întreaga ceată de cincizeci de oameni care și-au asumat distrugerea insemnelor stăpânirii ungiurești din Arad. Intervenția unui colonel reușește însă să-i scape fără a fi judecați. Curând după aceea avea să fie demobilizat și se va întoarce acasă, la Fibiș.

„Am căpătat foaie dă drum și țoale dânc Italia pă jumătate. M-o lăsat o pereche dă păpuci și bluzu și cioarecii și mantaua or oprit-o. M-or dat și borne și un rând de chimeși. Io am spus că acasă am. Care or spus că n-au, le-or dat. Și am venit acasă la muere și la copii. Multă vreme am avut dă povestit și la muere și la copii și la vecini. Dumnezeu să păzească să numai vină bătaia. Să-i fie plăcită cu ășcia care am fost noi!

Să numai vadă nimeni, ce-am văzut noi! Că eu am ghingit că nu mai zăuitat până îi lumea ce-am văzut la Monte Telo, lângă Terol! D-atuncia îș 16 ani. În sat am trăit tare bine. Numa atâta e rău că m-o murit baba. Să nu bată Dumnezeu pe nimeni să-i moară muerea, că fiecare om nu știe să prețue muerea așa cum ar trebui, numai dacă o ie Dumnezeu. Ce să faci? Trebuie să primești tăt!⁴⁴⁸

Cei care au fost solicitați cu mărturiile de mai sus nu au mai apucat să ia parte la lupte pe frontul italian ci numai pe Tisa. Au fost însă și voluntari care sunt consemnați în unități combatante din Armata a VIII-a italiană. Arhivele rurale nu i-au trecut sub tăcere nici pe aceștia deși, în general, se știe extrem de puține lucruri despre ei. O scurtă însemnare memorialistică de la Vișag are în aceste împrejurări o importanță deosebită: „Petru Gurgu, Petru Dorobanțu, Ion Hanțu, Ioan Toader și Rambovschi Cărpaci din Italia, aceștia din urmă au luat parte la luptele de la Piave și Trentino sub comanda generalului italian Ferigo luptând alături de italieni contra ungurilor asupritori. După terminarea războiului s-au întors în țara-mamă România cu reg. 1 „Horea“ venind în Ardeal. Regimentul a fost împărțit în tot Ardealul pentru susținerea ordinii publice până în toamna anului 1919 când au venit în Lugoj înformând regimentul 95 inf. Atât voluntarii proveniți din Rusia cât și cei din Italia, scriși mai sus, drept recunoștință, au fost decorați cu medalia „Ferdinand I“ cu spade pe panglică. Vișag la 14 Dec(embrie) 1938, Gurgu Petru fost voluntar⁴⁴⁹. Intrarea acestor bănățeni în prima linie s-a făcut într-un sector foarte periculos alături subunități alcătuite din cei mai curajoși soldați ai armatei italiene. Unul din comandanți, locotenentul Petru Ugliș, exprima mulțumiri comandamentului italian pentru această încredere, el cel care dezertase în fruntea a 82 de ostași pentru că nu voise să lupte în armata austro-ungară! „Domnule general, avem onoare a vă raporta următoarele: compania noastră de aici a intrat în linia de foc în seara zilei de 24 octombrie fiind împărțită prin companiile de arditi . . . Faptul acesta ne bucură și ne-a ridicat moralul căci nu e tot una să lupți alături de fricoși și lași ori alături de luptători care își vând scump viața⁴⁵⁰. După ce luptele au încetat, pe aceste fronturi voluntarii au plecat spre casă. Acolo războiul nu încetase, armata română angajase deja acțiuni împotriva unităților bolșevicilor unguri iar Banatul se afla sub ocupație străină care deși pe hârtie era temporară, în fapt amenința să devină permanentă. În acest context voluntarii cereau să fie trimiși în liniile de foc: „ . . . dacă până acum — scria unul din ei — am dorit atât de mult să fim luați ca voluntari și mai mult dorim în aceste zile când simțim că România Mare are lipsă de noi ca să se întărească și să fie apărată⁴⁵¹.

Situația din Transilvania și Banat, agresivitatea crescândă a trupelor străine și într-o parte și în cealaltă, degradarea situației din Ungaria prin venirea la putere a bolșevicilor lui Bela Kun, iminența acțiunilor militare de amploare care urmau să îndepărteze aceste primejdii de la hotarele noastre au determinat un ultim val de voluntari bănățeni de astă dată chiar acasă, în țară. Erau mai ales ofițeri din fosta armată austro-ungară care sesizând primejdia și la hotarele vestice, văzând și lipsa de cadre militare pentru unitățile ce se constituiau în Ardeal, urmăriți de ocupați, începuseră să se strecoare câte unul sau în grupuri peste munți și

linii de demarcație pentru a se înrola în armata română. Deși intraseră în Banat prin convenția de armistițiu foarte curând sârbii, întâmpinați cu bucurie aici fiindcă veneau în numele Antantei, au trecut la dezarmarea gărzilor naționale, la desființarea consiliilor naționale române, la arestarea comandanților formațiunilor militare române. Cei care au reușit să scape au început să se refugieze spre Ardeal dând, cum am spus deja, un nou, ultim val de voluntari bănățeni. Dacă despre cei din Italia și Rusia s-a mai scris, despre aceștia din urmă, în perioada postbelică nu s-a spus și nu s-a scris nimic. Ei au luptat în campania de pe Tisa, au luat parte la luptele cu gărzile roșii ale lui Bela Kun, au intrat în Budapesta acoperindu-se de glorie și rămânând până la sfârșitul carierei în armata română. Unul dintre aceștia a fost căpitanul Ion Babeu din Oravița. Și-a scris amintirile doar după ce într-o revistă bănățeană a fost relatată arestarea lui N. Bălica (ofițer român din Oravița) de către trupele sârbe în 1919, stârnit de cele citite:

„După o mulțime de mizerii din parte trupelor de ocupație sârbești, și după o boală de gripă spaniolă, sculat din pat abia niște zile, slăbit și prăbădit și în același timp demoralizat de evenimentele neașteptate din acel timp de grea cumpănă, am luat contact cu frații Buna și anume cu Costică și Dumitru precum și cu Popi (Iustin) Velceanu, toți băștinași din Oravița și ne-am hotărât a părăsi locurile natale și până la limpezirea situației să ne strecurăm cumva până la Sibiu spre a intra în serviciul Consiliului Dirigent unde se organizase Secția VI și VII pentru a ne face datoria de ostași în armata română. Și cine știe ce mai gândeam noi, poate cu ajutorul Consiliului Dirigent vom putea înfăptui o zi mai nainte și la noi în Bănat, idealul național. Pe o zăpadă de 40—60 cm, chiar și 1 m înălțime, și pe un ger de —28—35°C provăzuți cu mâncare pe vreo două-trei zile am plecat din Oravița înspre Almăj; în noaptea de 19 Ianuarie 1919, asemenea „Celor trei mușchetari“ a lui Dumas, cu toate că noi eram patru. Voiam să traversăm munții și să scoborâm la Turnu Severin, de unde scăpați de zona sârbească să ne putem strecura mai ușor spre Sibiu. Deși grozav de nepotrivit, ba chear periculos — puteam fi atacați de haite de lupi — totuși am preferat drumul acesta, pentru a evita cât mai mult, contactul cu patrulele sârbești, cari puteau să ne oprească din drumul apucat. Cum zisei, plecarăm întocmai ca Muschetarii lui Dumas, deși nici pe departe înarmați ca ei. Toată armătura noastră era un pistol automat sistem Frommer cal. 6, 35 cu carele eram însă ferm hotărâți să ne dezbărăm de orice pedecă, fie lupi, fie sârbi. După niște oare de mers gustarăm din prima desiluzie. Fratele Popi Velceanu ne declară că nu mai poate înfrunta greutatea drumului acum în cap de iarnă, și se mai teme și de hoți și de tâlhari, căci avea o sumă mare de bani asupra-i. Cu durerea în suflet a trebuit să ne despărțim. Și ca să-i fie mai ușoară reîntoarcerea, l-am demontat de proviziile ce le avea, ne-am luat rămas bun, și noi am plecat înainte iar el s-a întors îndărăt. Curând am ajuns la Steierdorf, unde la poarta Ocolului Silvic sta de pază o santinelă sârbă, pe carea salutându-o în limba sârbească ne-a lăsat să trecem mai departe. Pe la oarele 3 înspre ziuă am ajuns la locul numit „Jughina“, locul de popas al căraușilor între Oravița și Bozovici și nemaî putând de ger ne-am oprit și am făcut focul la marginea drumului să ne încălzim. După două oare de popas am continuat drumul

mai departe și ajungând la Poneasca (zis Ciarda) am părăsit drumul țării tot pentru a evita patrulele sârbești, și am mers toată ziua, luptând cu gerul și cu potecile grozav de anevoioase, aci lunecam și cădeam pe foale, pe spate, aci ne afundam în neaua de 80 cm de marginea potecii unde de-abea eșeam. Seara ruși de oboseală am poposit la un selaș unde camerazii Buna zdrobiți de greutatea drumului au adormit ca morți, eu însă din cauza nervosității și a diviziilor de pureci ce făceau „șturm“ asupra-ne nu am putut dormi deloc. A doua zi cu noaptea în cap am plecat mai departe trecând peste Pătaș și pe la orele 8 dimineața am ajuns în satul natal: Borlovenii Vechi trăgând la casa părintească. Mare a fost bucuria bătrânilor mei părinți văzându-mă, căci de aproape un an nu m-au văzut. Dar și mai mare le-a fost înfristarea spunându-le că dimineață plec mai departe. Ne-am odihnit, am mâncat, încălzindu-ne mai cu seamă, și mâne zi — a treia de la plecare — travestiți în haine țărănești și provăzuți cu de-ale gurii, am plecat cu o trăsură carea ne-a dus peste Iablanița până la Pecinișca, lângă Băile Herculane, unde am ajuns seara pe la vreo 10 ore. Aci în sat fiind mulți sârbi, am tras la un drumaș în marginea satului unde după ce am cînat ne-am ascuns sub paturi dormind, bine înțeles, tot sub ele. Mâne zi — appatra — la oarele 3 dimineața a venit un băiețandru tocmit de cu seara de gazda noastră căruia i-am dat 60 cor(oane) pentru a ne conduce peste Carpați, pe căi de contrabandă, până la vechea frontieră. După un marș grozav de obositor de 11 oare, am ajuns la ora 2 după masă la frontieră, unde băiețandru ne-a părăsit, întorcându-se îndărăpt, iar noi am ramas să-ne continuăm drumul, în știrea Tatălui și a sorții prin neaua până la pept, — era de 120 cm naltă. Scurt după plecarea băiețandrului s-a abătut asupra noastră un viscol cum numai în munți se poate abate. Urla și gemea pădurea de gândeam că e sfârșitul lumii. Zăpada înghețată, biciuită de viscol ne orbea și ne tăia obrazii. Crengi și ramuri din vârful fagilor și brazilor seculari se prăbușeau cu mare zgomot amenințând să ne strivească sub greutatea lor. Și groaza să fie și mai mare se lăsase un întuneric, o beznă că nu mai puteai vedea la 10 pași. Când apoi vreo câțiva fagi se prăbușiră cu bubuit de artilerie la pământ, fiind smulți din rădăcină de viscol, fugirăm de după adăpostul lemnelor și o luarăm orbiș într-o direcție. Ajuțați de noroc însă, dădurăm de niște tranșee din timpul războiului unde ne adăpostirăm timp de două oare cât a ținut prăpădul. Liniștindu-se apoi viscolul și luminându-se zarea puțin — ceața tot mai domnea regiunea — am pornit mai departe conduși de instinctul de orientare dobândit în război. Curând dădurăm de o părtie ce ne condusă în scurt timp până în satul Niegusa Jud. Mehedinți, unde am aflat cu groază că lupii mâncaseră doi lucrători în ziua aceia chear în regiunea pe unde veniserăm noi.

— Noa! zic eu către colegii mei, măi asta trebuia să ne mănca lupii după atât prăpăd ce fu în munte.

Fiind încă ziuă ne-am continuat drumul ajungând până în satul Marga unde am și rămas peste noapte și unde ni s-a gătat complect alimentele, fiind siliți a cerși pe la stâne, mămăligă și varză acră, până ce am putut ajunge, a opta zi, la Turnu Severin.

— Opt zile și două nopți de marș de la Oravița la Turnu Severin.

Aici a trebuit să rămânem alte șase zile, fiind trenurile înzăpezite și circulația întreruptă, având norocul să fim găzduiți la familia

prefect Delescu str. Calea Severinului Nr. 16, la dl. Kislinger, la dl. Paleu originar din Oravița și încă la o familie tot din Oravița. A șaptea zi cu un tren de prizoneri — cu geamuri sparte și cu zăpadă în vagoane — am plecat spre Craiova, unde ne-a dat jos din tren un sublocot. comandt. gării sau oficeri de servicii. Ne-a luat în primire însă un acar care ne-a condus în bordeiul lui simplu dar foarte încălzit, și asta era principalul. Noaptea, pe când un tren deja era în mișcare, ne-am urcat pe el și am mers spre Peatra Olt și de aci spre Râmnicu Vâlcea, unde iarăși am dat de o pacoste. Chear vagonul nostru a fost scos din garnitură și trecut pe o linie laterală unde a prins rădăcini. După vreo două oare de tremurat de frig, scoatem capul pe fereastră spartă și întrebăm un paznic ce trecea chiar pe lângă noi:

— Măi pretene dar ce-i cu vagonul ăsta, nu pornește mai departe, ori a-ți hotărât să ernăm aci?

— Nu domnilor, nu mai pornește pentru că e „difictat“ ne răspunde paznicul.

Două zile a trebuit să rămănem pe loc. A treia zi — a patrusprezecea de la plecare — a venit alt tren cu carele am continuat călătoria mai departe ajungând noaptea în Sibiu. Ținta era ajunsă dar acum unde să tragem? Hotelurile erau arhipline, noi cu nici un ban în buzunar și de altcum morți de foame și frig. Rătăcind în neștire prin oraș ne îndreaptă duhul sfânt chear la locuința lui Ion Buna primit deja în armata română și frate cu Costi și Dumitru, colegii mei de suferință. Am luat casa cu asalt și ne-am prăbușit în jurul cuptorului cald, și apoi venindu-ne în fire, am redus la nimic niște kg. de pâne, o salamă de 90 cm. lungime și niște sticle cu vin. Apoi carii prin pat, cari pe sub pat dar am dormit grozav de bine. Mă! Nu ne mai temeam nici de frig nici de foame nici lupi nici sârbi!

Dimineața, în mare ținută, pe cât ne erau puterile și hainele, ne prezentăm la Secția org. VI și VII cam cu frică însă că nu vom ști „meltui“⁵² românește după vorschritt⁵³. Când colo pe cine aflăm. Pe domnul căpitan Bălică Petre fostul comandant al gărzilor din Bănat.

Să murim de bucurie nu alta!

Prezentarea la domnul colonel Bulbuc și repartizarea la R-gtul Alba-Iulia, a fost ca și cum am dat de două ori din palme.

Trecut cu nota „foarte bine“ peste regulile cătănești, ne plângem d-lui căpitan Bălică că n-avem „canci“ în buzunar. Numaidcât d-sa scrie un *dienstzettel* dar în românește cătră S. Int. al org. VI și VII pe carele vă spun că l-am oetit de vreo zece ori dar altcum a și meritat căci peste puțin mă trezesc că un d-n colonel de la S. Intendență prinde a scoate la bănci⁵⁴ dă-le d-o mie lei, a Băncii Generale Române spunând cu glas tare:

— Sublocotenent Ion Babeu, primești aci leafa pe lunile Noiembrie, Decembrie 1918 și pe Ianuarie, Februarie 1919.

Hă! atâția bani n-am avut în viața mea. În părea că visez, că nu e adevărat. Putem deschide acum o bancă cu banii aceștia sau puteam cumpăra o jumătate de Almăj.

Măne zi drotul Ioane! la garnizoana Alba Iulia unde a rămas și fratele Buna Dumitru la percepția de acolo iar fratele său Costică s-a întors peste puțin la Oravița.

De atunci și până acum a trecut mult timp, 15 ani. Și cu tot zburciumul și greutatea acelui drum, cuget cu drag adeseori la acele două săptămâni de crâncenă călătorie⁴⁵⁵.

Grigore Mihăițiu a trecut prin întâmplări asemănătoare cu cele ale grupului din Oravița, și memorialistica sa, prin faptul că dezvăluie ce au săvârșit acești noi voluntari după înrolare, o continuă pe cea a lui Ioan Babeu. Intrarea sârbilor în Banat îl găsește în Almăjul natal unde organiza gărzile naționale. La început s-a bucurat și el ca și atâția alții văzând în acest eveniment un sprijin aliat. Curând avea însă să înțeleagă care erau adevăratele intenții. Pentru a nu fi arestat se refugiază spre Lugoj de unde, pe la Făget, trece în Transilvania. Este primit în unitățile ce tocmai se organizează. Luptă, în cadrul acestora, pe Tisa și se distinge: „... Regimentul 92 Infanterie fiind complet organizat, cu trei batalioane și o companie de specialități, în stare de mobilizare, încadrat în divizia 18 Infanterie, primi ordin telegrafic pentru deplasarea lui pe malul stâng al Tisei, în apărare contra amenințării maghiare de atac în recucerirea Ardealului. De altfel, în Ungaria încă nu se liniștise complet valul revoluției. Sectorul de apărare al Regimentului pe malul stâng al fluviului Tisa, avea un front de peste treizeci kilometri, inclusiv terenul călare pe calea ferată Tisza—Szayol—Szolnok—Budapest ocupat cu două batalioane în prima linie și unul în rezervă împreună cu compania de specialitate. Locotenentul Grigore adjutantul Regimentului, după muncă activă de mai multe zile și nopți petrecute cu organizarea pazei și siguranței din sectorul regimentului, repetat îl rugă pe comandantul regimentar ca să-l numească comandant al companiei a 7-a infanterie din batalionul trei care se găsea în cel mai periculos subsector din fața podului de cale ferată pe linia Tisza—Szayol—Szolnok—Budapest, în punctul de trecere al Tisei. După insistente cereri se aprobă ca adjutantura și biroul de instrucție operator să fie luat în primire de căpitanul Oprița. Locotenentul Grigore deveni Comandantul companiei a 7-a infanterie din batalionul III. În realitate majoritatea încercărilor inamice atacatoare pe trecerea Tisei se produce în jurul podului de cale ferată, terenul fiind împădurit cu sălci iar lățimea Tisei redusă prin canalizarea efectuată cu ocazia construirii podului, Locotenentul Grigore cu compania sa, prin vigilență și pricepere în organizarea lucrărilor apărătoare, reuși să respingă toate încercările inamice de a trece Tisa. Ceea ce îi aduse laudele generalului Papp, comandant al diviziei 18 infanterie care deseori și noaptea inspecta acest punct de sprijin în apărare fiind considerat ca periculos. După aproape două luni, în mod continuu, de serviciu zi și noapte, compania a 7-a infanterie trecu de pe poziția din prima linie de front în rezervă fiind schimbată prin altă companie. În luna iulie 1919 inamicul maghiar produse un atac cu efective mult superioare celor românești. Și astfel reuși să treacă Tisa respingând înapoi la aproape șase kilometri frontul de apărare românesc. În această situație Comandantul brigadei de infanterie, generalul Pascu, formă o ariergardă de menținere a contactului cu inamicul luptând până la ocuparea liniei stabilite înapoi de către unitățile române. Ariergarda fusese formată din batalionul III infanterie a regimentului 92 infanterie sprijinită de un divizion de artilerie și încă o companie de mitraliere. Maiorul Victor Marinescu numit comandant al ariergăzii primisese ordin scris cu misiune de timp precî-

zat pentru menținerea poziției călare pe calea ferată gășibilă la trei kilometri paralel cu malul stâng al Tisei. Apoi luptând, de a se retrage înspre noua linie înapoi din frontul stabilit al brigădei. Ca vechime de ofițer în batalion, după maiorul comandant, locotenentul Grigore comandantul companiei a 7-a era și ajutorul comandantului de batalion în ariergarda respectivă. La primul atac inamic, maiorul Victor Marinescu fiind grav rănit, urmă la comandă, la comanda batalionului și al ariergărzii ajutorul său, locotenentul Grigore. Sub presarea atacatoare inamică situația ariergărzii critică ajunsese periculoasă cu posibilitatea încercuirii sale de către inamic înainte de ora prevăzută pentru începerea retragerii sale luptând înapoi. Locotenentul Grigore, din propria inițiativă, reuși să oprească atacul unității maghiare călare pe terenul de cale ferată în ridicătură stăpânitoare a câmpiei pe ambele părți; apoi lăsând o companie de infanterie pe linia poziției ordonate scris, cu celelalte două companii infanterie sprijinite de una companie de mitralere, produse cu reușită un contraatac imediat cucerind linia atinsă de valul inamic și respingându-l cu urmărirea lui îndrăzneată. Prin bătaia tuturor mitralierelor, la distanțe, în flancul și spatele valurilor de trăgători ale inamicului, (acestea — n.n.), pentru moment, se opriră la teren apoi începură retragerea lor grăbită. Contraatacul reuși să formeze un unghi intrând în dispozitivul inamic iar digul-ridicătură al liniei de cale ferată oferi posibilitatea așezării mitralierelor cu bătaie maximă în flancurile și spatele liniilor de trăgători inamici de pe terenul șes din dreapta și stânga liniei de cale ferată. Astfel inamicul, relativ în panică, își începu oprirea și apoi retragerea lui înapoi, în prinderea ambarcațiunilor sale de trecerea Tisei înainte ca acestea să fie capturate de unitățile române în contraatac care se observau înaintând pe linia de cale ferată înspre Tisa. Prin depășirea companiei de infanterie din linia primă cu a doua companie în continuarea contraatacului sprijinit de cele opt mitraliere în bătaie și repetate asalturi la baionetă după aproape patru ore de lupte intensive, locotenentul Grigore reuși în recucerirea poziției din șanțurile de la podul Tisei pe care le săpase și apărase înainte de trecerea în rezervă cu compania sa. În acest fel batalionul de ariergardă comandat de locotenentul Grigore deveni stăpân pe malul stâng al Tisei în sectorul podului de cale ferată, capturând peste două sute (de) ostași inamici, cu depozit de muniție și armament trecut peste Tisa de inamic. La ultimul asalt cu baioneta, Grigore ajunsese rănit de schijele unei grenade inamice. La această situație atinsă și raportată prin legătura telefonică de companie generalului comandant rugă întărirea frontului prin noi unități ale brigădei. Comandantul însoțit de un maior ajuns la fața locului și gășindu-l cu răni încă sângerânde pe locotenentul Grigore, dădu ordin de trimiterea lui grabnică la spitalul de campanie din comuna Gyula ce se găsea în spatele câmpului de luptă. Sosiră apoi unități din regimentul 90 infanterie și din regimentul 91 infanterie care, în continuarea luptei, cu sprijinul artileriei forțară cursul Tisei atacând cu reușită pozițiile inamicului din Szolnok cu direcția generală Budapest. Locotenentul Grigore, în spitalul din Gyula nefiind posibilă intervenția chirurgicală necesară, fu trimis ca evacuat la spitalul militar din Sibiu. Prin operație i se extrase, scoase din corp șase spărturi de grenadă urmând ca restul de încă două bucăți să fie scoase mai târziu din cauza pierderii unei însemnate cantități de sânge prin rănire. După două săp-

tămâni locotenentul Grigore primi în spital vizita unui căpitan de curte marțială care îi luă o declarație scrisă asupra faptelor și procedurii sale tactice îndeplinite cu ocazia luptelor de contraatac Tisza Szayol-Szolnok din 21 iulie 1919. (...) Căpitanul îi spuse că s-a produs un act real de vitejie și de acțiune excepțională. (...) La timpul prevăzut locotenentului Grigore se prezintă ofițerului comandant al Gărzii de la intrarea în palatul regal din București. (...) Aici se mai găseau prezenți pentru decorare încă doi maiori pentru fapte de arme realizate pe câmpul de luptă de la Mărășești. După instructajul asupra comportării în fața regelui aceștia, introduși în sala tronului, așteptară aliniați în ordinea vechimei (...) Regele ajungând în fața fiecărui, respectivul ofițer se prezintă spunându-și numele și regimentul iar regele personal atârându-i personal decorația în acul pregătit pe pieptul stâng al hainei, îi atinsă umărul stâng cu lama sabiei regale declarându-l cavaler al ordinului „Mihai Viteazul“ apoi, cu sărut regal pe ambele fețe ale obrazului, îl felicita pe fiecare. La terminarea formalităților decorării, mareșalul palatului, generalul Anghelescu raportă regelui că locotenentul Grigore, până acum, este primul și singurul ofițer transilvănean al teritoriilor alipite care obținuse această, cea mai înaltă decorație de război a armatei române.

Apoi regele aflând că locotenentul Grigore este bănățean, fiu de țărani originar din comuna Bozovici în regiunea Mehadia—Baile-Herculane. Îi spuse că este înălțător faptul de a se prezenta în gradul de locotenent, ca începător, dovedirea străbunei vitejii a bănățenilor și ardelenilor veniți la sânul Patriei-Mame, România, prin obținerea acestei înalte și simbolice decorații „Mihai Viteazul“. Astfel locotenentul Mihăiuțiu Grigore obținuse ordinul „Mihai Viteazul“ clasa a III a cu Decret nr. 1912, Brevet nr. 409/1920. Mănezi locotenentul Grigore se înapoie la Centrul de Instrucție din Timișoara cu decorația pe pieptul său afișată personal de regele Ferdinand I al României prezentându-se comandantului cu raportarea amănunțită a celor petrecute. Comandantul Centrului de Instrucție în după-amiaza zilei, timp de aproape două ore făcu o ședință de educație patriotică cu subiectul tematic „Patria este recunoscătoare faptelor eroilor săi luptători“. Apoi întregul efectiv de peste trei mii (de) ostași, ofițeri, subofițeri și trupă defilă în fața comandantului însoțit pe tribună de locotenentul Grigore cu decorația pe pieptul său⁴⁵⁶.

Un adevărat calvar au avut de îndurat voluntarii din Rusia. Ei au luptat în Moldova la sfârșitul verii anului 1917 iar unii s-au numărat chiar între cei care au acționat împotriva unităților rusești care fugind de pe front terorizau și jefuiau populația. Au fost și voluntari care au luptat în Basarabia împotriva bandelor de bolșevici ruși. Dintre ei au fost primii bănățeni căzuți pentru libertatea acelei părți a țării. Asupra întâmplărilor de atunci lasă mărturie Vichentie Radin din Cerneteaz:

„În anul 1915 am fost înrolat în armata austro-ungară și în același an am fost și trimis pe front. În luptele de la Tarnopol (Galiția) am fost luat prizonier de ruși (iunie 1916). Am fost transportat în Arlowski Gubernia, orașul Livna. În 27 Octombrie 1916 am fost întrebați cari vrem să luptăm contra Austro-Ungariei. M-am înscris atunci în Legiunea Cehoslovacă, unde am stat trei săptămâni. Neputând să înțeleg limba cehă am rămas mai departe în Rusia. În 5 August 1917 am intrat voluntar în armata română. Pentru aceasta a venit maiorul Plesnilă (din Galați) din

partea României care a fost ajutat de căpitanul Cucu (din Oravița) prizonier cu noi. Din cei 110 prizonieri ne-am înscris 80 din cari din comuna mea, Cerneteaz, am fost următorii: Jichin aVsilie, Toader Ioan, Dimitrie Vasile, Costi Lazăr, Ioța Giuchiciu, Marcu Ioan și eu. Din Livna am plecat în Ilet unde s-a format un batalion, Bat. II. În 25 August acelaș(i) an am plecat din Ilet sub comanda sublocotenentului Nicolae Căpețianu la Iași unde am ajuns prin 5 septembrie 1917. Când am ajuns la Iași (ora trei dimineața) am trecut prin fața reședinței M.S.R. Ferdinand I care ne-a salutat din balconul Palatului iar mai târziu am fost onorați cu Înalta Sa vizită. Din Iași am fost transportați la Bacău unde am făcut instrucție 2 luni, sub comanda maiorului Georgescu. În timpul instrucției, cele două batalioane de voluntari am dezarmat 2 divizii de Ruși țariști care fugeau din front și jefuiau ținutul. Aceasta s-a făcut ușor fiind avantajați de uniforma și de limba rusească pe care o cunoșteam bine și sub amenințarea că dacă nu dezarmează va fi vai de ei. În 1 Decembrie 1917 am plecat la Hârlău unde s-a format corpul de armată ABC comandat de generalul Olteanu. Eu am fost repartizat la regi(imentul) 2 Alba Iulia și am plecat cu Bat(alionul) II la ocuparea Basarabiei în 26 Decembrie 1917. În 27 Decembrie am ajuns la Iași unde am defilat în fața M. S. Regelui și statuiei lui Ștefan cel Mare. Comanda Bat(alionului) II o avea maiorul Cerna. Detașamentul de avant-gardă era comandat de sblt. Popoviciu (bănățean din Făget) cu care am trecut Prutul. În 5 Ianuarie 1918, seara la ora 6, în comuna Cărpineni, am fost surprinși de ruși (bolșevici), unde am trecut prin mari greutăți deoarece aveam ordin să nu întrebuițăm armele (spre a nu se putea afirma că Basarabia a fost ocupată cu forța). În comuna Găinari întreg batalionul II a căzut prin înșelăciune în captivitate rusească căci rușii bolșevici s-au dat drept „gardă albă“ (contrarevoluționari) deci ofițerii au fost duși la Tighina apoi ceva mai târziu și ceilalți soldați duși tot acolo. În tren au omorât însoțitorii, ne-am reînarmat și am încercat să ocupăm orașul Tighina dar am fost din nou dezarmați și transportați la mănăstirea Chișcani (lângă Tighina) pentru a fi împușcați. Călugării s-au împotrivit de a fi pușcați în apropierea mănăstirii și atunci suntem duși la Tiraspol unde, forțați, am intrat în armata roșie scăpând astfel cu viață. Aceasta a durat din Ianuarie până în Martie (1918) când am fugit din nou în Basarabia. Câteva zile de la sosirea în Basarabia corpul de armată ABC s-a desființat. Eu însă am rămas tot în Basarabia românească unde m-am angajat ca agent de poliție la Bălți. Am fost ca civil la proclamarea Unirii Bucovinei făcută la Cernăuți în 28 Noembrie 1918 am fost la proclamarea Unirii Transilvaniei făcută la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918 iar în ziua de 3 Decembrie 1918 am sosit acasă. Când am ajuns acasă, am colectat bani pentru procurarea unui drapel românesc. L-am cumpărat în Arad dar când am vrut să mă întorc la Cerneteaz am fost prins de sârbi de cari am scăpat sărind din tren în timpul mersului, în dreptul comunei Alioș. Vichentie Radin, în registrele controale de voluntari zis Radu Marinescu⁵⁷.

Alți voluntari din Rusia au luptat în Siberia împotriva armatei roșii⁵⁸. Ca să se întoarcă acasă au ocolit o jumătate de lume:

„Eu auzind că s-a făcut corp de voluntari la Kiev am și plecat de unde eram, la gazdă, cu mai mulți camarazi îndărăt la Oranienburg ca

să vin voluntari români. Observând rușii ce vrem să facem, ne-a dus la un drum de fier și de acolo am fugit la Oranienburg înapoi la gazdă. Și atunci iarăși am auzit că s-a format un batalion de voluntari români în orașul Samara. Acolo erau 6 divizii de cehi (care) să băteau pe front cu bolșevicii din care era (și) un regiment de serbi și unul de poloni sub comanda generalului francez Janin de aceia ne-am organizat și noi ca români 3 batalioane sub numele Horea, Cloșca, Mărășești. Apoi ne-am organizat mai multe regimente în orașul Tulup și acolo am plecat pe linie până în Siberia în orașul Pătru-Paxi (?) de acolo am plecat la orașul Ircuț(c). Acolo am stat în lagăre din care ne-am organizat trei batalioane din care batalionul „Mărășești” cu Nr. 2 de voluntari vânători, au fost siliți cu ordin(ul) generalului Jonin să mergem la front în ajutorul armatelor aliate. S-a dat luptă la Tomișești (?) și unul la Sărăbul în noaptea de anul nou. Am crezut că nici un român nu mai scapă. Rușii bolșevici ne-au atăcat. Noi am avut 3 morți și 9 răniți dar ei nu-ș mai știau numărul. Noi, românii, am stat într-un singur batalion până când am cerut ajutor din alte regiment din orașul Ircuț(c). Și am învins pe rușii bolșevici și am stat până dimineața pe locul ocupat. Și a venit ajutor și (noi) am plecat mai departe cu trenul până primăvara la Paști 1920. Și am căpătat ordin de la Țara Românească să eșim din țara rusească ajungând la orașul Cita din China. Ne-a schimbat armata japoneză și am venit în Mancuria trecând pe la lacul Baical și am venit la orașul Vladivostoc stând până la Rusale când am căpătat un vapor englez și am plecat în sâmbăta Rusalelor, seara, și am ajuns în Japonia. Acolo ne-a așteptat, la port, japonezi cu un vas de război pentru onor. De acolo am venit pe Oceanul Indian. De acolo am ajuns la orașul Alexandria. Acolo ne-am desbrăcat și am stat două zile liberi de am mers în oraș, am fost în parcul unde se află monumentul lui Alexandru. După aceia am fost în muzeul tot din același(i) parc care am văzut războile și armele din vechime. Și am plecat cu un vapor spaniol pe Marea Roșie pe Canalul Suez. Și am trecut în Oceanul Atlantic și am venit la Marea Mediterană trecând la portul Golumb venind pe la Dardanele, venind în Turcia în orașul Constantinopol șazănd o zi în port. După aceia am plecat pe Marea Neagră ajungând dimineața la Constanța. Acolo ne-a așteptat muzica românească cu drapelul tricolor. La ora 12 ne-am dezbrăcat cu toată muniția, tunuri, mitraliere etc. Ne-a dus la o cazarmă și am stat o săptămână. După aceia a venit generalul Averescu și ne-a primit cu bucurie, c-am fost ostași bravi. După aceia ne-am suit pe tren și am ajuns la București. Acolo iarăși a fost o paradă ca la Constanța, în frunte cu regele Ferdinand I. Din București am plecat la Brașov. De acolo ne-am liberat tot natul la cercu(l) lui și am venit acasă. Mal, 14 Decembrie 1938⁴⁵⁹.

Datele despre acești voluntari „siberieni”, care au luptat împotriva gărzilor roșii sunt extrem de sărace. Ici și colo apare câte o mențiune, uneori doar un nume pe monumentele din sate. La Maciova Vichentie Munteanu, scrie pe un astfel de monument, a murit în Siberia⁶⁰. Tot așa Petru Boldureanu, Minciu Moise, Alexa Motogna și Constantin Odrobot din Sânmihailu Român⁶¹. Ei nu puteau fi decât din unitățile de voluntari români ce au acționat de-a lungul Transsiberianului. Despre Gheorghe Pistruj din Beba Veche aflăm că „a luat parte în armata albă rusească”⁶². Cu unitățile de voluntari s-au întors acasă și Teodor Almăjan, Constan-

tin Ștefănuț, Gheorghe Sodincă și Nicolae Mihăescu din Rusca Montană⁶³. La Ilova, un document, știa pe „Isac Mihai ctg. 1907 dezertat la armata rusă în 1913 frontul Tarnopol și înregimentat în Legiunea Română sub comanda generalului francez Jenell și venit în patrie în 1920, Cornel Bona ctg. 1918 prins în Galiția (...) și încadrat în Legiunea Română sub comanda generalului Jenell luptând contra bolșevismului⁶⁴. Unii nu au mai avut norocul, deși au scăpat din Siberia, să-și mai vadă casa. Așa s-a întâmplat cu Timotei Șogor din Jena „căsătorit, 33 ani, la reîntoarcerea din Rusia mort pe vapor, de holeră⁶⁵.

Aceștia au fost ultimii combatanți români din primul război mondial.

CAPITOLUL III

RĂSCOALELE

„D-zeule, cât o să mai dureze nelegiuirea aceasta?”

Evenimentele din toamna anului 1918 au desigur o explicație ce trebuie căutată în adâncul istoriei noastre. Se încheia un ciclu istoric major dar se și deschidea un altul, un ev nou, într-o unică mișcare. Erau însă și acumulări mai recente, o încărcătură explozivă adunată în anii războiului. Detonarea s-a produs la vestea capitulării Puterilor Centrale. Explozia a stârnit seisme ale căror reverberații au avut o extensie globală cu efecte ce se resimt încă. În multe din fațetele sale acest moment, care a condensat o desfășurare istorică ce în alte circumstanțe ar fi necesitat ani, rămâne încă puțin cunoscut. Viteza cu care s-au derulat evenimentele a generat pentru contemporani destule confuzii, traiecte discutabile dar rămâne un motiv de dificultate chiar pentru o istoriografie tihnită. Secvențele se succedau cu o ritmicitate ce depășea posibilitățile oricărui ochi fie el și exersat, se suprapuneau adeseori complicând percepția. Era o cădere de cascadă nu o curgere lină. Se amestecau forțe și interese divergente sau segmental doar convergente, se destrămau concepții ce păreau până atunci logice și valabile, se cristalizau pe loc opinii și se luau atitudini surprinzătoare cărora românii trebuiau să le dea un răspuns, față de care trebuiau să elaboreze reacții adecvate. Febrilitatea era însă generală sau mai bine zis generalizată. Ea depășise spațiul cabinetelor guvernamentale, a cancelariilor diplomatice sau a statelor majore. Cuprinsese națiunile. Era o stare de așteptare, o neliniște. Terminarea războiului a stârnit bucurie dar toți simțeau că va urma o transformare majoră, fără precedent și acest nou, acest nemaivăzut și nemaiauzit bucura și neliniștea în același timp. Banatul avea o poziție dificilă, poate cea mai dificilă dintre provinciile românești pentru care bătuse ceasul unirii. Era disputat, râvnit, revendicat nu doar de foști inamici ci și de aliați.

Războiul a apăsât greu asupra tuturor locuitorilor dar a românilor în mod special. Erau suspicioși de la bun început dar intrarea Româ-

niei în luptă, în august 1916 a făcut ca autoritățile să piardă pur și simplu măsura. Desigur, pentru front au fost mobilizați majoritatea bărbaților, satele se depopulasera. Mulți s-au întors schilodiți, mulți au fost uciși. Populația era îngrijorată și nemulțumită și peste toate au venit valurile de arestări și internări, de supravegheri politice din august 1916. Celor suspicionați li se făceau tot felul de șicane. La Vărădia un text memorialistic datorat Liviei Vinciu publicat într-un ziar bănățean, probabil în *Progresul* orăvițean (căci dosarul respectiv din fondul N. Ilieșiu cuprinde tăieturi după un text tipărit) reușește să lase o imagine exactă asupra celor trăite sub regimul de supraveghere:

„Nu e deci de mirare că în o astfel de comună a fost trează ideea națională românească. Și nu e de mirare dacă la începutul războiului atențiunea vicleană a stăpânirii maghiare se îndreaptă asupra comunei Vărădia. Mai ales după intrarea României în războiu, ungerii căutau în comună prin toate mijloacele spioni și „trădători” și vedeau astfel de oameni în aproape fiecare om mai răsărit. Oricare locuitor bănuț de autoritățile maghiare era pus sub pază politică ori internat. Multe șicane făcute locuitorilor cu ocaziunea împărțirii diferitelor alimente ca zahăr, petrol, sare, etc. aveau de scop intimidarea și aflarea de oameni slabi de suflet cari să se facă „coadă de topor”. În felul acesta s-au aflat în comună unii — foarte puțini — cari au servit interesele ungerilor; nu-i amintim pentru că nu merită posteritatea să le rețină numele).

Intrarea României în războiu. Când România declară războiu Austro-Ungariei, preotul Pavel Mioc bun și înflăcărat român, e ridicat de jandarmi de (la) altar în cursul serviciului divin dus la Timișoara și apoi internat în comuna Vepert din comitatul Sopron (Ungaria de Vest). Aici a stat până în luna Iunie 1917. Fiind tratat neomeneste, preotul contractează în exilul său o maladie în urma căreia moare în anul 1924. (...)

Deodată cu preotul a fost ridicat și fruntașul țaran Vasile Branca (nr. 23), — dus la Timișoara și apoi cu un transport de români, preoți, învățători, învățătoare, țărani, internat în comuna Doborean din apropierea Sopronului. Vina numitului, pe lângă sentimentele sale de bun naționalist, era și faptul că fiul său Vasile Branca dezertase din Armata austriacă și trecuse, opt zile după declararea războiului în armata română. (Vasile Branca în luptele de la Jiu ajunge prizonier în Germania. E recunoscut, adus în Ungaria de unde scapă numai în revoluția din 1918). Azi dl. Branca e locot. colonel în armata română. Internații din comuna Doborean erau lăsați aproape liberi, numai din când în când controlați de jandarmi. Cine avea bani putea trăi mai omenește, cine nu avea, intra slugă la țărani din comună, pentru a nu muri de foame. Vasile Branca rămâne internat până la finele lunii Aprilie 1917. Cu titlul de document dau în original actul prim-preotului Korossy din Vârșet pentru punerea sub pază politică a celor 11 români din Vărădia. (...):

„În urmă stării de războiu cu Regatul român, în interesul statului și a decursul operațiunilor de războiu, am adus următoarea

Hotărâre

Pun sub pază politică, în sensul disp. Nr. 10 962 Preș. la Min. de Interne pe 1. Pavel Mioc, 2. Ion Alexandrescu, 3. Pavel Farca, 4. Ion

Branca, 5. EfreM Mioc sen., 6. Livia Mioc, 7. Francisc Stepan, 8. Iosif Melin, 9. Iosif Fabian, 10. Iosif Caiman și 11. Maria Caprița Boraci și în acest sens:

1. Interzic ca numiții să părăsească domiciliul lor din comuna Vărădia fără permisiunea notarului comunal.

2. Îi oblig ca în fiecare zi la ora 12 să se prezinte la antistia comunală care va purta o evidență precisă despre aceste prezentări.

3. Interzic să cerceteze birturile; nu-și pot părăsi locuința de la ora 8 seara până la 5 dimineața.

4. Telegrama nu pot trimite decât cu permisiunea mea, convorbiri telefonice nu pot avea.

5. Nu pot conveni cu persoane streine numai în cazuri admise de mine și numai în prezența autorităților.

Despre toate acestea avizez consiliul comunal și pe cei interesați și-i somez să ducă la îndeplinire aceste dispoziții căci la caz contrar vor fi pedepsiți cu 2 luni închisoare și amendă până la 600 coroane și voui dispune imediata lor punere sub arest. Contra acestei hotărâri nu este nici o cale de atac ci numai plângere către Ministerul de interne. Îndrum conducerea comunală să publice din cuvânt în cuvânt celor interesați această hotărâre, s-o explice și procesul verbal despre aceasta să mi-l înainteze.

Vârșeț, la 28 August 1916

ss. Korossy primpretore.

Amintiri. Din acele vremuri de înălțare sufletească dau crâmpie de amintiri scrise de către d-na Livia ing. Ion Viciu. Crâmpie de amintiri din negura vremilor trecute. Ziua de Sf. Maria 1916. Zi însorită de vară. Deși eram în plin război, cu toate neajunsurile și mizeriile sale, noi, tineretul eram bucuroși că după masă plecăm la rugă în satul învecinat Mercina. Pe la amiezi aflăm că România a intrat în război. Nu știam precis că oare contra noastră. Imploram cerul să fie contra noastră; frații noștri dragi să vină să ne elibereze odată de apăsare străină, de suferințele noastre milenare. Un boactăr (servitor al primăriei) ne invită, pe tata și pe mine și pe alți zece, la ora 3 p.m. să ne prezentăm la primărie sau la caz contrar vom fi duși cu jandarmii acolo. Paul Mioc preot ortodox, Ioan Alexandru învățător, Eufrem Mioc comerciant, Măria Căprița Boraci, Livia Mioc, Ion Branca Giula, Paul Farca dirigintele corului, Gheorghe Cipu Turcu, Gheorghe Mioc Plauce, Străin Petanec, Tătaru, Iosif Melina, Iosif Căiman. Ni se face cunoscut că România a declarat război Ungariei, iar noi ca români înverșunați și periculoși statului maghiar, în interesul statului maghiar, vom fi puși sub supraveghere. Seara de la ora 6 până mâne zi dimineața ora 6 nu e permis să părăsim locuința. Nu-i permis să ne folosim de telefon și telegraf. Scrisorile noastre vor fi cenzurate. În fiecare zi între orele 11—12 a.m., și 5—6 p.m. trebuie să ne prezentăm în cancelaria primăriei spre a ne semna numele. Nu mai puteam merge la Mercina. Bucuria noastră era stricată. O bucurie mai mare stăpâna sufletele noastre; bucuros aducem orice jertfă numai de s-ar ivi zorile unor zile mai bune: unirea tuturor românilor.

Mare tâmbălău în comună. Bătea toba, muzicele de țigani cutreierau satul chemând populația rămasă acasă — tineretul era pe câmpul de luptă — la marea adunare ce se va ține în seara aceea. În piață, în fața casei noastre se ridica un podiu înconjurat de steagurile statelor aliate. Am eșit, din curiozitate, și eu să aud. Din întâmplare lângă mine stătea bunul român Paul Farca. A vorbit notarul neamț Heszler explicând populației că a mai sărit un nou dușman, România, dar nu ni-e frică căci vom învinge și izbânda finală va fi a noastră. N-a insultat pe români. Cam în acelaș sens a vorbit și preotul gr. catolic, Augustin Radu. A urcat podiul învățătorul confesional ortodox român care a făcut apologia statului maghiar milenar. N-am mai stat să ascult ce se vorbește, m-am întors acasă și în seara aceea am plâns cu amar.

Societatea românească din satul nostru: D-na Alexandrescu soția învățătorului Ioan Alexandrescu cu copii Aurel și Romulus, azi ambii ingineri la Inspectoratul industrial din Timișoara, Remus Mioc azi medic de circumscripție în Cacova, Gheorghe Velici azi profesor la Blaj Gheorghe Medoia azi protopop unit în Comloș, Eufrem și Măria Mioc, Paul Farca și alții, se adunau la noi unde ceteam cu nerăbdare vești îmbucurătoare de pe frontul român. Intrarea românilor în Ardeal pe la Brașov, Sibiu, Petroșeni a fost o bucurie imensă pentru noi. De bucurie se aruncau pălăriile până în tavan, apoi cântam la pian și eu voce marșuri și imnuri patriotice. Au prins de veste jandarmii, ne-a interzis ca societatea să mai vină la noi pentru că sub pretext că noi facem muzică, facem politică. De atunci casa noastră era păzită și noaptea de jandarmi. Ne venea greu să mergem zilnic de două ori la primărie pentru a semna protocolul de prezență între orele 11—12 și 5—6. Tata, din locuri îndepărtate unde mergea cu lucrătorii să-i supravegheze, trebuia să se potrivească, pe la ameză să fie acasă, seara la fel. Mare parte dintre noi, cei puși sub supraveghere erau agricultori. Ce înseamnă pentru un agricultor plimbările aceste zilnice! Și pentru mine era neplăcut înainte de masă să las totul și să plec. Apoi seara la sate vitele trebuiesc ocrotite, cină la argați și câte și câte altele treburi în casă. Farmacistul Francisc Gergely de Baroth ungar neaș din secuime, de altcum om bun, — de câte ori mă vedea, să asocia să mă conducă până la primărie iar eu muream de ciudă.

Într-o sârbătoare apoi, — mi se pare că a fost ziua Sf. Cruci, în aceste vremuri grele de restriște, când credincioșii erau adunați la Sf. biserică a găsi mângăiere în rugăciuni și a asculta glasul blând și duios al păstorului sufletesc Pavel Mioc, au năvălit jandarmii în lăcașul sfânt și au somat pe preot ca de la altar să-i urmeze pentru a fi dus la Sopron, la Sopronul acela de triste amintiri pentru atâția români. Credincioșii au rămas uluiți și la desnădejdea lor exclamau: „D-zeule cât o să mai dureze nelegiuirea aceasta?” Înconjurat de jandarmi ca un criminal, preotul iubit se depărtează de la sf. biserică iar clopotele sunau duios parcă ziceau: „Rămas bun”. Se tânguiam de jalea bisericii rămasă fără păstor. Ajuns acasă nici un moment nu l-au lăsat singur jandarmii ci în grabă l-au pus să-și împacheteze ceva rufe, mâncare, abia a putut ceva să înghită și apoi din mijlocul rudelor și a credincioșilor a plecat pe drumul suferințelor. La Timișoara, preoții români au fost insultați, scuipați și aruncați într-o cameră să doarmă pe jos.

De pe front, știri triste. Din fața dușmanului, cu mult mai numeros, românii sunt nevoiți să se retragă. Ni se rechiziționa tot: grâu, porumb etc. Nu aveam petrol, am căutat și l-am înlocuit cu opaițul străbunilor noștrii. În veacul luminei în nopțile lungi de iarnă ne chinuiam la lumina săului. Lipsea zahărul. Însă nu pentru toți. Alții se lăfăiau în zahăr, petrol, orez. Ne-au luat și căldările de aramă, câte una, două, iar pe celelalte le ascundeam pe unde puteam ca să nu le găsească. A venit vremea că din turnul bisericilor să coboare clopotele și să toarne tunuri din ele. Clopotele dragi cari în zilele vesele de sărbătoare se bucurau cu noi iar în zilele triste plângeau cu noi, plecau și ele lăsând satul pustiu. Într-o zi de iarnă din anul 1917, mă trezesc cu jandarmii la noi pentru a-mi controla toată corespondența căci se bănuia că stau în corespondență cu frunțașii de dincolo. Apoi că Vasile Branca, azi colonel în armata română, atunci dezertor din armata austro-ungară, prin mine, ar corespoda cu familia sa cu ajutorul lui Laurian Aron din Brașov azi maior în armata română trecut și dânsul pe acele vremuri dincolo. În cameră era rece, nu mi se dădea voie să trec în altă cameră ca să-mi iau ceva haină mai călduroasă pe mine. La intervenția mea energică, însoțită de un jandarm, am fost lăsată să mă îmbrac mai bine. Ceasuri întregi au scotocit între atâtea scrisori. În mâinile lor văd scrisori de la Gheorghe Pop de Băsești, Vasile Lucaci, adresate mie, pe vremuri; din norocire trec neobservate.

Plictisindu-se de atâtea căutat, o mare parte din corespondență o duc cu dânsii spre a o controla și mai bine și la caz că vor găsi ceva suspect, o vor trimite procurorului din Biserica-Albă. Tot asemenea au scotocit și în casa unchiului meu, preotul Pavel Mioc internat la Sopron și la verișorul meu Eufrem Mioc.

Într-o zi ducându-mă la comună pentru a semna prezența mi s-a spus că în birou este vestitul „fibrău“ Korossy. Am intrat în cancelaria învecinată și i-am zis fibrăului: „D-le fibrău vă rog să luați la cunoștință că de azi înainte nu mai pot să vin zilnic de două ori să semnez condica. Trimite-mă la Sopron, fă ce ști, dar eu nu mai vin!“ Mi-a promis că va chibzui asupra acestui lucru și peste câteva zile mi se va răspunde. La câteva zile a venit răspunsul că toți suntem obligați numai Dumineca să ne prezentăm pentru a semna prezența.

Pe frontul sârbesc în apropiere de noi, se auzeau mereu tunurile bubuind. Aeroplanele sburau. Trupe treceau. Dacă poposeau în comuna noastră, cum aveam casă mare, imediat ni se rechizițonau toate camerele. Odată a fost împărțit la noi, în trecere spre front, candidatul de avocat Aurel Bălan, azi pretor la Pecica și un avocat sârb, Dr. Vulețici. După masă au venit la noi toți ofițerii cu comandantul lor pentru ca să-și petreacă la pian. În salon pe perete era tabloul lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Comandantul, un colonel ungar, tocmai întreba ce reprezentă tablourile acelea. Mă grăbesc să-i răspund că sunt Domni Români de cari sunt mândră. Când Dr. Vulețici mi-o ia pe dinainte: „I zek szent képek“, pentru că Ștefan Vodă avea o cruce în mână, grăbită răspund și eu: „Igenis, szent képek“. După aceea Dr. Vulețici m-a făcut atentă că suntem în războiu și e bine să fiu prudentă. Altădată unii ofițeri din Germania cu un conte polonez s-au oprit la noi. Voiau să cum-

pere costume naționale românești pe cari mult le admirau. Conteles polonez văzând tabloul cu familia domnițoare română spunea că cunoaște personal pe Prințesa Maria care este de o rară frumusețe⁴¹.

Și preotul din Ohaba Mâtnic, Ioan Lăpăduș, a fost deportat dar era ferm încredințat că suferințele sale nu vor fi îndelungate:

„Primind apelul D-voastră — scria el lui N. Ilieșiu — din luna aprilie 1934, țin să vă răspund și eu ceva la întrebările puse acolo. Ca unul care am avut parte de exil fiind internat în județul Șopron peste 10 luni, în decursul războiului, am aflat că poporul din comuna noastră a suferit mult cu atât mai vârtos pentru că notarul cercual din această comună, cu numele Honnecker Imre — un ungar încarnat — foarte mult ne-a persecutat și nedreptățit recvirând aproape tot, lăsând oamenii să moară de foame. În anul 1918, ca toată lumea, așa și cei din comuna noastră au fost sătui de război. În tot momentul așteptau să urmeze prăbușirea stăpânirii ungurești⁴².

La Răcăjdia s-au făcut deportări politice dar nici celor rămași în sat nu le-a fost ușor mai ales că, pentru o vreme, localitatea se afla în zona de front, frontul sârbesc:

„În cursul războiului (din) 1914—1918 autoritățile maghiare s-au purtat cât se poate de vitreg cu populația. Pentru ținută românească au fost internați la Veperd preotul Cornel Mircea, învățătorul Emilian Novacovici sen(ior), învățătorul Nicolae Mircea. Numiții au fost internați în octomvrie 1916 și stau până la 1 ianuarie 1918. În ofensiva contra Sârbiei comuna a suferit mult din partea trupelor germane Răcăjdia fiind centru pentru ofensiva germană, sătenii au avut mult de suferit din partea soldaților incartiruiți cari luau totul fără nici o jenă ori despăgubire. Întreg satul era o tabără. Școala confesională un timp a fost cuibul partizanilor maghiar cari încercaseră în mai multe rânduri să pătrundă pe teritoriul sârbesc. După ce armatele germane pătrunseseră adânc în teritoriul Serbiei, partizanii fac dese incursiuni în teritoriul ocupat întorcându-se cu pradă bogată la sediul școlii confesionale⁴³.

Este limpede că intrarea României în război a intensificat suspiciunea sporind dificultățile bănătenilor. Unele sate au fost evacuate temporar (așa cum, în 1914, s-a procedat pe Dunăre cu satele sârbești) și pe direcțiile posibile de atac ale armatei române s-au construit fortificații, tranșee și rețele de sârmă ghimpată. Se năștea o stare ciudată de neliniște și de speranță. În orice caz tensiunea sporește prin aceste treceri bruște de la nădejdea luminoasă la cea mai neagră dezamăgire, totul în ritmul ofensivei și defensivei românești. Pe de altă parte ceea ce localnicii bănuiau începea să se confirme: imperiul intrase în faza agonică. Toată lumea era în așteptare și așteptarea nu e o stare liniștită!

„De notat — scria cineva la Făget — că la intrarea în război a României, făcându-se tranșee de război și pe Valea Begheului, pe la Bujor—Răchita—Făget—Coșava, s-au mai înviorat sufletele românești că va reinvia gloria străbună și se vor vedea măsurându-se pentru drepturile strănepoții lui Traian cu cei ai lui Arpad. Mare bucurie și dulci speranțe făceau să fredoneze cuvintele: „Ciocărlie mută-ți cuibul că vine badea cu plugul...”. Mare decepție și durere sufletească au cauzat retragerile armatei române și căderea Bucureștilor. Ungurii (...) trium-

fau și arborau tricolorul roșu-alb-verde. Apatie și deznădejde cuprinsese sufletele... Așa am rămas până la prăbușirea opresorilor⁴⁴.

Cam aceeași stare o ilustrează un text de la Coșteul de Sus tot în părțile nord-vestice ale Banatului:

„Atunci când în luna lui August a an(ului) 1916 frații din Vechiul Regat au intrat în războiul mondial ca să ne desrobească de sub jugul milenar, poporul din această comună a avut ferma convingere că ceasul mântuirii a sosit care convingere însă mulți din pătura inteligenților din aceste părți nu o aveau ci abia mai târziu când visul de veacuri a devenit un fapt împlinit au trebuit și acești necredincioși să constate că, convingerea poporului de rînd a fost bazată. Atacurile fraților din Vechiul Regat erau tot mai vehemente în Ardeal, după cum se auzise erau deja la Gioagi (jud. Hunedoara) nu departe de aici. Pe aici și prin împrejurime — Coșești, Coșavița, Marginea și în alte locuri se făceau tranșee căci românii erau așteptați în tot momentul să ajungă și pe aici dar deodată, în toamna an(ului) 1916 când puternicele armate ale puterilor centrale au fost aduse de la Verdun și concentrate aici în Ardeal, armata română a trebuit să se retragă și în zierele ungurești și nemțești din toamna an(ului) 1916 se scria mult despre învingerile puterilor centrale. Cu toate acestea noi nu dam mult crezământ celor scrise prin aceste ziare deoarece în toamna acestui an trenuri întregi de răniți din luptele de la Mărășești, Mărăști și Oituz și făcând aceste trenuri câte un popas în gara Zamului auzeam vaietele celor răniți din vagoane încât credeai că sunt urlete de fiare sălbatică și atunci gândeam: cum scriu zierele despre continue învingeri și cu toate acestea (sunt) atâția răniți? În primăvara an(ului) 1917 zierele străine scriau într-una despre învingerile puterilor centrale dar în cursul acestei veri veneau mai multe detașamente de militari ca să demonteze materialele din tranșee, scânduri și sârma ghimpată cu care erau prevăzute, întâmplarea a adus cu sine că să am o convorbire cu un locotenent de naționalitate cehă care era comandantul acestor detașamente și l-am întrebat: „D-le locotenent de ce adunați materialul din tranșee? și fiind precaut în convorbire, crezând că am de-a face cu un austriac, îmi dădui eu singur răspunsul, și după cele scrise în ziare zisei: „Suntem siguri de învingerea finală și ar fi păcat că aceste materiale să putrezească în pământ“. El însă îmi răspunsă: „Precizez categoric că cele scrise în ziare sunt neadevăruri“ și îmi zise: „Părinte! să iei la cunoștință că puterile centrale au pierdut războiul pe toate liniile și învingerea este a Antantei și a aliaților săi deci și a României. Aceasta ți-o spun sincer dar deocamdată confidențial avându-mi și eu idealul meu național fiind de origină cehă“. După toate acestea am fost sigur de rezultatul final pe care îl comunicam din când în când și cu poporenii mei mângâindu-i că războiul se apropie de sfârșit și visul de veacuri în curând se va împlini⁴⁵.

Peste tot exista o stare de nesiguranță și de teamă instalată la începutul războiului și amplificată apoi:

„Izbucnirea războiului, șirul nesfârșit al vasiovenilor ia drumul trist al suferințelor. Bubuitul tunurilor cari asediază Belgradul se aud tot mai des; în sufletul locuitorilor se sălășește teama. Se aprind candelile în fiecare casă. Mamele și soțiile înalță rugi pentru bunăpaza celor duși pe front⁴⁶.

Extrem de greu au fost suportate rechizițiile. Se ridica totul: alimente, vite, obiecte de bronz și alamă, băuturi. Totul! Nu există sat care să nu acuze aceste „recvirări” cum sunt numite în textele memorialistice. Este drept că, cel puțin pentru o perioadă, la începutul războiului, ele au fost plătite dar chiar și în aceste condiții prin rechiziții familiile celor aflați pe front erau private de strictul necesar supraviețuirii și susținerii gospodăriei. În plus plata se făcea într-o monedă aflată în devvalorizare galopantă. Cât s-a mai plătit! Satele erau în pragul foametei.

„Dezlănțuirea războiului mondial aduce și asupra comunei întreaga serie a nenorocirilor. Aceste calamități se simțesc în Blajova poate mai mult decât în alte comune fiind locuitorii ei foarte săraci. Rechizițiile de cai, vite, căldări, clopote, cereale, se țin lanț. Când intră România în război situația se înăsprește și mai mult”⁴⁷.

La Rădmănești s-a notat scurt și concis: „Rechiziții s-au făcut în mod silitori”⁴⁸. O imagine mai detaliată provine de la Feneș și se datorează unui brigadier silvic:

„Rechiziții. Autoritățile maghiare, cu ajutorul jandarmeriei au făcut multe și dese rechiziții la țărani și anume: s-a confiscat clopotele de la biserică în număr de două, au confiscat de la țărani cazanele de fertuică apoi toate căldările de aramă de la toți locuitorii satului precum și toate obiectele de argint, aramă și bronz sub cuvânt că fabrică tunuri și alte arme din ele. De câte două ori pe an făceau rechiziții în alimente la țărani proprietari de pământ și vite, bovine și oi, de la proprietarii de vite. Fiecare proprietar trebuia să dea autorităților pentru aprovizionarea armatei, în fiecare an câte 1 vită mare și câte 2—10 oi sau porci după cum avea de multe, apoi fân, cereale și orice alimente, până și câte 1/2 — 1 Kgr. clisă. Este adevărat că le plăteau în bani la cursul prețului și după Kg.-ram și nu recvirau nimic neplătit”⁴⁹.

Această din urmă afirmație a fost aproape unanim negată de alte documente ca și de însemnările pe cărți citate deja. În aceste împrejurări populația căuta tot felul de soluții pentru a se sustrage rechizițiilor. Uneori erau foarte ingenioase, Petru Oancea din Vasiova, de pildă, cară tot ceea ce putea fi ridicat la... cazarmă¹⁰ unde detașamentele ce cureau satele nu aveau competență. Se ascundeau mai ales alimentele. La Chizătău” populația de groaza rechizițiilor ascundea cerealele prin gropi, pivnițe tănuite, ziduri duble ba chiar pe țarină”⁴¹. Uneori, mai rar, se întâmpla ca tocmai cei puși să execute aceste ordine drastice, înțelegând că oamenii sunt la capătul puterilor, arătau ce-i de făcut:

„În comuna Căprioara autoritățile nu s-au purtat agresiv. Rechiziționări nu s-a(u) prea făcut căci pe de o parte poporul a fost sărac care pe de altă parte cei ce rechiziționau învăța poporul cum să dosească puținul ce s-ar fi putut rechiziționa”⁴².

Cam la fel s-au petrecut lucrurile la Dragomirești. E adevărat că ceea ce aflăm s-a scris de o persoană implicată, interesantă deci:

„Autoritățile maghiare s-au purtat foarte sever cu populația și în continuu aveau gendarmeria pe cap și îndeosebi eu am fost străjuț de jandarmi. Ceea ce privește rechizițiile făcute, am avut norocul de am fost eu în fruntea comisei pentru rechiziționarea bucatelor așa că în rapoartele mele am raportat totdeauna că fiind populația foarte săracă are ea trebuință de alimente așa că din când în când am primit alimente și

le-am distribuit populației. Iar când veneau soldați pentru rechiziție îi găzduiam la mine și le dam ce puteam explicându-le că și dâșii au părinți și sunt supuși rechiziției și astfel s-au purtat foarte bine. Observ că am avut norocul să vină tot soldați români și neuniți cari erau mai înțelepți și îi puteam prin vorbe bune a-i îndupleca să fie mai omenoși⁴³.

În cazul unui funcționar zelos sau abuziv lucrurile se complicau foarte mult. Și aceștia nu lipseau:

„Cu cea mai mare obrăznicie — se nota la Drăgășinești — fostul prețor al cărui nume îmi scapă, bătea oamenii cu biciul (...) Rechizițiile se făceau zilnic: bucate, vite, nime nu te întreba: cu voie dă cineva? Dacă o vorbă se zicea, era pe loc deținut sau trimis pe front⁴⁴.”

Foametea începuse să cutreere Banatul. Uneori satele se adresau autorităților cerând hrană. Așa s-a întâmplat la Sălbăgelul Nou localitate în Banatul timișan. Acolo viețuiau minoritarii ruteni dar răspunsul n-a diferit de cele primite de români:

„Munci pâine unguresk, trebuie se vorbești unguresk!“ — se auzit (de) multe ori. Ne-a recivirat tot și dacă s-a dus cineva se ceră paine, ne-a trimis la pășune⁴⁵.”

Abuzurile de tot felul sporeau acumularea explozivă. Se săvârșeau în colaborare cu unii comercianți prin prăvăliile cărora se desfăceau mărfurile deficitare. În plus aceste mărfuri se vindeau la prețuri mult ridicate deși se primeau direct de la stat cu prețuri fixe. Nu este deci surprinzător că în toamna lui 1918 printre primii care au căzut victimă violențelor s-au numărat astfel de comercianți, indiferent dacă era o localitate românească, sârbească, ungurească sau germană. Desigur în învâlmășeală au fost loviți și oameni corecți așa cum se întâmplă în cazul ridicărilor populare, stihinice. Oamenii aveau sentimentul că restabilesc un drept. La Tomești „fostul notar Ruzicska și primar Berger nu distribuiau sarea, tutunul și făina trimisă pe seama locuitorilor. Au spart magazia lui Berger însușindu-și făina, zahărul, petrolul drept represalii pentru reținerea alimentelor ce el, ca primar, trebuia să li-o distribuie⁴⁶.” Și la Românești mânia oamenilor se va îndrepta împotriva notarilor străini „care i-au amărât o viață întreagă (...) cari nu împărțeau cinstiri nici alimentele date cu rația⁴⁷.” La Chizătău „petrolul, sarea, zahărul lipseau din comună iar dacă, din când în când, sosea câte vre-un transport împărțirea se făcea de către primărie într-un mod cât se poate de parțial⁴⁸.” La Lucareț, în toamna lui 1918, s-a devastat prăvălia lui Ludovic Weber pentru că „exploatase în mod neperimis lipsa de petrol, sare, chibriturile, vânzând aceste articole pe prețuri fantastice⁴⁹.”

În ultimul an se mai adăugase un motiv de nemulțumire care în vremea războaielor va avea consecințe importante. În anul acela recolta de prune fusese mare dar oamenii nu aveau cum să-și „frigă” singuri țuca — produsul agricol cel mai important pentru satele din zona montană și submontană — fiindcă cazanele fuseseră rechiziționate. Dispensele se acordaseră doar unor mari proprietari sau funcționari care profitau de acest lucru pentru a cere în schimbul folosirii instalațiilor jumătate sau mai mult din producție. Asta în condițiile în care țărani acuzau statul că li s-au confiscat instalațiile lor și în toate acestea vedeau o manevră menită să-i sărăcească numai pentru a-i îmbogăți și mai mult

pe cei avuți! A fost un prilej de afaceri oneroase dar mulți îl vor plăti cu capul peste numai câteva luni.

„Evenimentele zilei — nota un preot din Coșteiul de Sus — se precipitară. În vara anului 1918 fiind o recoltă abundentă de prune în aceste părți, prunele au fost luate pe un preț derizoriu de către privilegiatele „Pălincării Centrale” așa încât bieții oameni ce se mai aflau în comună dar mai vărtos soțiiile celor duși în război vrând-nevrând au trebuit să dea prunele ce au recoltat deoarece căzanele de fiert rachiu au fost confiscate și ferberea cominilor era permisă numai la căzanele pălincăriilor centrale cari fierbeau din greu din prunele ce or luat de la oameanii noștrii...“²⁰.

Când, în octombrie, au început să vină soldații acasă, satele Banatului erau gata să se răscoale. Lipsea numai scânteia.

*„Părinte, liniștește poporul
că la noi a început revoluția . . .“*

Sosirea soldaților a sporit starea de nemulțumire. Erau îndârjiți de război, de veștile aduse de scrisori și de cei întorși din „urlab” care de care mai rea. Erau de fapt răzvrățiți din tranșee, hotărâți să facă dreptate, să se răfuiască cu cei vinovați indiferent cine ar fi fost. De plătit trebuiau să plătească cu toții! Drumul până acasă fusese o școală bună. Peste tot eșaloanele soldățești purtau cu ele revolta. Ostașii se întorceau aducându-și armele, experiența de luptă și nesupunerea. Constrângerile se prăbușiseră. Capitulara austro-ungară a fost percepută tocmai în acest fel, ca o prăbușire a stăpânirii cu tot ce însemnase ea. Frica dispăruse la supuși, brusc, dintr-o dată. Nimeni nu mai era dispus la ascultare. Și de ce ar fi făcut-o? Autoritățile erau încremenite, paralizate de spaimă. Se instalase un climat de insecuritate, de confuzie, ideea că este posibil orice. Vidul de autoritate era, prin el însuși, o chemare la răscoală. Lumea care până atunci cunoscuse teama ca o condiție a existenței refuza s-o mai accepte. Echilibrul fusese rupt. Ajunși acasă soldații se reintegrează mediului rural, un mediu în care individul este inclus strâns colectivității și în care difuzarea unei stări de spirit este mult facilitată tocmai de acest integraționism.

Lucrurile stau pe muchie de cuțit iar violența pare inevitabilă, judecata pornește pe loc, țărănește. Așa a fost la Răcăjdia.

„La oarele 1 după miezul nopții un grup de răcăjdieni invalizi parcurg străzile în cântece naționale și strigând „Trăiască revoluția! Trăiască România!” Întrebați fiind ce fel de eveniment sărbătorec răspund: „A venit telefon la poștă că soldații au depus armele, au degradat pe toți superiorii iar regele a abdicat”. În dimineața zilei de 30 Octomvrie 1918 vine mulțimea soldaților voioși că războiul s-a terminat și că pentru noi, Românii, s-au ivit zorii mult așteptați. În gară se afla jandarmul maghiarizat Berzan care se trudea să urce în tren pe un dezertor român. Soldații somează pe jandarm să elibereze pe român căci războiul s-a terminat. Berzan se face că nu înțelege și nici nu execută cele spuse de soldați până nu i se aplică o bătae zdravănă. În fața primăriei soldații

întreabă mulțimea adunată cum s-a purtat notarul cu văduvele, cu nevoiașii comunei și cu familiile celor rămași acasă? Mulțumită tacticei învățătorului Emilian Novacovici notarul vinovat de multe abuzuri e salvat cu greu de furia poporului. Soldații pornesc cu toții la postul de jandarmi desarmând pe toți jandarmii apoi intră în prăvălia evreului M. E. Hoffman pe care îl iau la palme⁶. Era clar, în acel moment, pentru E. Novacovici, posesorul unei vaste experiențe pedagogice, că situația trebuia luată sub control, că orice întârziere ar fi putut duce la degenerare, la violență. Energiile trebuiau rezervate, puse în slujba idealului național. Poate că la Răcăjdia s-a înțeles și s-a acționat pentru prima oară în acest sens. „Comuna rămânând fără conducători preotul Cornel Mircea, viconotarul George Ivan și învățătorul Emilian Novacovici convoacă o adunare a poporului care alege un comitet național compus din 12 membri având ca președinte pe Emilian Novacovici. Tot această adunare alege o gardă națională din 60 tineri foști soldați. În comună se restabilește ordinea. Notarul Simeon Maroși și învățătorul Silviu Verca încă în primele zile ale tulburărilor fug la Oravița⁶²¹.

Nu era însă vorba de o restabilire a ordinii ci de intrarea într-o ordine nouă, românească, de un transfer de autoritate. Acesta va fi sensul tuturor mișcărilor petrecute în localitățile Banatului. Desigur în toamna anului 1918 s-au pornit răscoale țărănești purtate după tipicul secular exersat într-o istorie întreagă! Sunt atacate conacele moșierilor, cei mai mulți străini. Nu sunt cruțate nici cele românești, nici notariatele unde se păstrau înscrisurile, victime predilecte ale ridicărilor țărănești, nici magazinele, ocoalele silvice, îmbogățitii de război. Bunurile rechiziționate și aflate încă în primărie sunt împărțite proprietarilor. La fel comina și țuica. Le înțelegeau ca bunuri care le aparțin și nu au sentimentul că încalcă vre-o lege. Erau, spun ei, bunuri însușite prin silnicie, furate. De peste tot sosesc știri care îndeamnă la acțiune, care răscolesc și ridică satele rămase încă în așteptare. Cei din Bulci, de pildă, s-au răscolat auzind ce se întâmplă la Birchiș. Păreau oameni liniștiți, trudituri, răbdători, neinteresați de politică. Dintr-o dată s-au schimbat! Mereu aceeași surpriză care însoțește ridicările țărănești, acel încremenit și nicio dată înțeles „De ce?“ Nimeni nu concepe că acești oameni pot deveni violenți, stihinici, o transformare care văzută cu ochii pare multora imposibilă.

„Populația comunei Bulci era pacinică și nu s-a ocupat cu politica de aceea nici nu a fost pregătită pentru vre-un eveniment de mai mare intensitate cu atât mai puțin că manifestațiuni naționale nu s-au observat niciodată în comună. Populația comunei avea grijă să câștige cu greu cele lipsite pentru traiu. Soldații venind acasă din războiu s-au bucurat că au scăpat din cele ce au petrecut. Deci în Bulci era liniște. Dar când au auzit ce s-a întâmplat la Birchiș de unde a fugit primpretorele ungurească și baronul Bornemissza cu familiile lor și cum au aprins birchișenii castelul contesei văduve Bethlen născută Livia de Mocsonyi, când a venit vestea cum au jefuit locuitorii din Căpâlnaș castelul familiei vād(uvei) Mocsonyi și s-a auzit că revoluționarii vor veni și la Bulci, atunci preotul catolic Augustin Kern măcar că nu-i era frică de credincioșii din Bulci, totuși la îndemnul unor femei evlavioase, în 4 noiembrie după amiaza a fugit la Julița la preotul greco-catolic. Iar când s-a

auzit că din satele învecinate vor ataca castelul domnului A. Mocsonyi atunci și la Bulci s-au aflat niște elemente turbulente și Petru Ionașiu secretar plenipotențiar a D-lui Antoniu Mocsonyi cu soția a fugit în 5 noiembrie la Arad. După depărtarea d-lui Ionașiu au și venit hoții din împrejur. Bulcenii văzând jefuirea străinilor și ei au luat parte furând din cămară beuturi din pivniță. În 7 noiembrie a fost chemat acasă parochul pentru o înmormântare. Venind acasă preotul a aflat în castel niște gardiști de la M.A.V. cari au închis în pivnița castelului D-lui A. Mocsonyi niște jefuitori pe cari i-au lăsat în paza plutonierului Todoran și s-au dus în pace⁴²².

Textul parcă reînvie vremurile lui Horea! La devastarea pornită de cei din Birchiș au luat parte și săteni din Căpâlnaș.

„În toamna anului 1918 comuna noastră a fost părtașă la devastări și spargerii aranjate de cei veniți de pe front sub conducerea unui crâșmar șvab favoritul domnului Mocsonyi din Căpâlnaș devastând chiar castelul domenal și prăvălia (...) apoi au luat parte la devastarea castelului Mocsonyi din Birchiș unde începuseră deja devastarea birchișenii“. Peste câteva zile a sosit o gardă maghiară dar ea se comportă la rândul ei ca o ceată prădalnică deghizată în apărătoare a legii căci „a silit locuitorii să ducă lucrurile furate îndarapt la castel dar în urmă ei au jefuit lucrurile de valoare și de la locuitori și din castel bătând și ducând 16 persoane la Arad⁴²³.

Așadar ridicările țărănești n-au făcut alegere între români și neromâni. Tăvălugul n-a ținut cont de etnicitate. Ulterior însă, în memorii, a fost justificate astfel încercând să acrediteze ideea că motivația a fost exclusiv națională. Exemplele citate, în care una din familiile românești fruntașe ale mișcării naționale a fost supusă aceluiași tratament ca oricare alt grof, o infirmă însă. Se crease o stare de spirit comparabilă poate cu „marea teamă“ din vremea revoluției franceze când tot ceea ce era bogăție era perceput ca parazit, nedemn și odios. În ochii celor veniți de pe front această lume a celor avuți care, pe moment, nu mai deținea puterea devenise cu adevărat inutilă și disprețuită, urâtă pur și simplu. Trebuia pedepsită! Foametea care începuse să se instaleze avea în ochii revoltaților cauze concrete. În aceste circumstanțe bogăția devine sfidătoare, umilea. Se atacau conacele pentru a lua dar și pentru a pedepsi. Ce nu se poate ridica se distruge! Dușmanii capătă chip concret ei sunt moșierii, negustorii, notarii, cei ce s-au scutit de război. Acțiunea împotriva lor este firească, necesară chiar, este justițiară. Represiunea nu poate avea nici un efect, îndârșește numai. Chiar și atunci când se face cu forțe armate regulate. Incendiul odată aprins nu se mai poate stinge chiar dacă se varsă sânge, chiar dacă răsculații știu că se confruntă cu forțe superioare, că n-au șanse deci. Răscoala se regenerează nemaiținând cont de împrejurări. La Vermeș de pildă odată pornită n-a mai putut fi oprită nici de armata sârbă. Prețul nu mai contează, el va fi plătit oricum! Se petrec scene ce amintesc vremea invaziilor medievale cu omoruri, bătăi și sate făcute scrum:

„Soldații întorși de pe front în toamna anului 1918, ajungând în comună în timpul nopții, deșteaptă din somn pe consătenii lor cu strigătele „Trăiască România Mare!“ Bucuria celor veniți se împletea cu jalea celor cari rămăseseră acasă și cari fuseseră supuși la toate șica-

nele, rechizițiile, sistarea ajutorului văduvelor de războiu, diferite corvoade. Nemulțumirea se îndrepta mai ales contra notarului și celor de la primărie. Cei cari fuseseră pe front și înfruntaseră de atâtea ori moartea cred că a sosit scadența să-și verse necazul pentru umilirea familiilor rămase acasă. Jandarmeria locală e dezarmată, plutonierul șef Sigismund Rab smulse ușa magaziei unde erau adunate cerealele rechiziționate deschisă cu forța și fiecare și-a luat din aceste cereale partea cuvenită. În cursul războiului cazanele pentru fiertul răchiului fiind de aramă au fost rechiziționate întocmai ca și clopotele bisericilor pentru scopuri militare. Pentru fiertul răchiului s-a înființat la Oravița o societate „Pomăria“ care singură avea dreptul de a fierbe rachiul. Jumătate din producție era a proprietarului prunelor iar cealaltă jumătate a societății „Pomăria“. Prunarul mai trebuia să achite și o taxă separată destul de mare după cantitatea de rachiul primită. Felul de exploatare al acestei societăți nemulțumise întreaga regiune a Oraviței unde fiertul rachiului e unul dintre puținele mijloace de câștig ale populației. Având numita societate o cantitate de rachie destul de mare în magazie, neîndreptățiți au deschis magazia au transportat butoalele de rachie în piața mare a comunei împărțindu-l oamenilor. Locuitorii comunei în cursul războiului fuseseră exploatați de către comerciantul (...) Iosif Klein. După împărțirea beuturii de la „Pomăria“ câțiva dintre cei veniți de pe front se îndreptară spre prăvălia (...) Klein avizat de către unii binevoitori despre intenția soldaților se refugiază cu familia la vecinul său. La 14 zile după această întâmplare vine fiica comerciantului care era domiciliată la Budapesta, cu un locotenent sârb, Georgevici, din Timișoara spre a trage la răspundere pe făptuitori. Comerciantul Klein afirma că știe cine sunt făptuitorii fiindcă la lumina lunii i-ar fi văzut din podul casei unde se refugiase. Locotenentul Georgevici adună pe toți cei vizați de Klein și-i aruncă într-o pivniță de la școala gr. catolică. Pleacă din sat din casă în casă pentru a aduna prețioasele obiecte luate din prăvălia lui Klein. Neaflând nimic se răzbună asupra celor din pivniță într-un mod îngrozitor. Zbierătul acestor nenorociți se auzea în comună ca și borăitul vitelor duse la abator. Văzând că nu pot afla nimic din obiectele „furate“, Georgevici pretinde de la deținuții din pivniță câte 20 000—40 000 coroane despăgubire. Locotenentul fiind un om păcătos, bețiv, fără nici o rușine umbla ziua și noaptea prin casele oamenilor atentând la copile de 12—14 ani. Acest fapt bestial a revoltat întreaga comună iar părinții și rudeniile fetelor nenorocite hotărâsc răzbunarea. În ziua de 6 decembrie 1918 trei tineri pândesc pe locotenentul Georgevici când ieșea de la preotul gr. cat. unde era incartiruit și-l lovesc în cap cu un topor. Deținuții din pivniță auzind de uciderea locotenentului sparg ușa dând năvală în locul unde se afla muribundul și-i grăbesc moartea. Soldații cari veniseră cu locotenentul și cari deasemenea îl urau de moarte pentru isprăvile sale nedemne n-au sărit în ajutor comandantului lor ci au părăsit pe neștiute comuna. Cu ei s-a dus și fata (...) lui Klein și avocatul adus spre a constata pagubele suferite de comerciant. Începe calvarul. A doua zi după această nenorocită întâmplare comuna e ocupată cu asalt parcă ar fi o cetățuie prinzând pe toți bărbații cari îi găsesc și ducându-i la primărie începe teroarea. Sunt bătuți mai întâiu notarul George Zbegan și primarul Pavel Boieru Dola. Locote-

mentul însoțit de 10 soldați înarmați până în dinți și provăzuți cu grămate somează pe preotul ortodox Augustin Aldan să se îmbrace imediat în haine de iarnă pentru că împreună cu cei doi feciori ai săi vor fi trimiși în Albania. La intrarea preotului că de ce, locotenentul răspunde înțepat „Nicht viel sprechen, nur anziehen”. Ajuns preotul la primărie e interogată de către locotenent și amenințat că dacă până acuma n-a învățat sărbește va învăța de acuma. Preotul e dus apoi la locul unde era cadavru locotenentului Georgevici și sub amenințări teribile că va fi împușcat e din nou supus unui interogatoriu spre a mărturisi cine sunt făptuitorii omorului. Tot în această zi, la ora patru intră în comună 200 soldați pedestrași sârbi. Înconjură comuna ca nimeni să nu poată ieși din sat, adună pe toți bărbații și-i duc la primărie. Bătaii peste bătaii. Pavel Drăgoescu Ișcoane e bătut de către însuși locotenentul Mișici, cu bățul, în văzul tuturor. După ce locotenentul și ceilalți gradați își satisfac pofta diabolică de a se delecta în urletele poporului bătut până la sânge, toți bărbații sunt închiși în două pivniți clae peste grămadă. În pivnițe sunt închiși și preotul și învățătorul Seplecan. Noaptea petrecută în podrumul groazei va rămâne de pomină în istoria comunei. Fiecare se întreba de ce oare e închis, ce va aduce ziua de mâine, ce torturi i se mai pregătesc nenorocitei comune? După miezul nopții s-a început „rechiziționarea” îmbrăcămintelor. Soldații sârbi se năpustesc asupra deținuturilor, le trag încălțările bune din picioare lăsându-le în loc pe ale lor. În aceste momente de jale iată și un episod comic. Cum preotul avea cisme bune, noi, căci se pregătise pentru exil în Albania, un soldat sârb se tot învărtea în jurul lui spre a-i putea fura cizmele. Numai intervenția unui copil al preotului care zice soldatului că numitul e „gospode popa” salvează cizmele. Pentru a afla cine ucisese pe ofițerul Georgevici sârbii prind pe tatăl unui tânăr presupus ucigaș, îl legă de coada unui cal și-l târăsc până în satul vecin unde credea că ar fi ascuns copilul ucigaș. Peste 4 zile sunt escortați la Timișoara 230 persoane, toți bărbații pe cari îi prinseseră în comună. În Timișoara sunt închiși în cazarma Ferdinand, cazarmă fără nici un mobilier, fără paturi, fără lumină. De foc nici vorbă deși era luna lui Decembrie. La câteva zile unii sunt trimiși acasă, alții ținuți mai departe sub un regim tot mai aspru. Acasă la Vermeș persecuțiile se țin lanț. Sârbii aprind casele presupușilor ucigași, le iau vietele, alimentele, nutrețul animalelor. Cercetările se fac la Timișoara de către ofițerii sârbi și apoi de cei francezi. Trece Crăciunul, Anul Nou, Boboteaza și numai pe la finele lunii Ianuarie 1919 sunt lăsați liberi spre a se duce la casele lor. Totuși 19 persoane au fost trimise la Belgrad unde au stat închiși spre cercetare mai bine de jumătate (de) an. Făptuitorii omorului totuși n-au fost aflați. Cei închiși la Belgrad au fost Ioan Chiodan (174), Nicolae Lighezan sen(ior) (222) Nicolae Lighezan jun(ior) (222), Jivan Octavian (123), Costa Popescu (57), Ioan Azuga (138), Ioan Țeran (60), Ioan Pacurar (2), Ioan Spaia (93), Iosif Azuga (6), George Azuga (6), Iacob Bandu (204), Valeriu Bandu (204), Martin Toma (197), Nicolae Micșa (273), Ștefan Dragoescu (65), Petru Lațcu (43), Pavel Dragoescu (16), Pavel Loga (170). Puțin timp după eliberarea din închisoarea din Belgrad armata română intră în Banat aducând astfel și în Vermeș pacea și liniștea dorită. În Vermeș armata română intră în ziua de Ispas 1919²⁴.

În aceste vremuri gara devine un spațiu predilect al răscoalei. Cele de țărani încep acțiunile prin atacuri asupra depozitelor și magaziiilor concentrate acolo precum și a trenurilor de marfă. În consecință în gări s-au săvârșit masacre, intervenții sângeroase împotriva țăranilor. Ele erau puncte foarte expuse aflate pe traseul eșaloanelor militare care nu odată au împușcat oameni fără cea mai mică cercetare. În gări s-au declanșat și s-au înăbușit revoltele, mai ales în cele de pe linia ferată ce lega sudul cu nordul provinciei.

La Iabłanița s-au petrecut astfel de lucruri. Imaginile păstrate de martorii oculari seamănă foarte bine cu cele de la 1848 când trupele maghiare înăbușeau răscoalele valahilor bănățeni condamnați de curții marțiale alcătuite ad-hoc întotdeauna din maghiari. Nu se făceau cercetări dar în schimb ofițerii nu uitau teatrul încrucișării săbiilor atunci când pronunțau condamnările la moarte. Unitățile care au săvârșit execuțiile de la Iabłanița erau de fapt trupele înfrânte ce se retrăgeau de pe front. În acea gară de sat nu riscau nimic așa că își regăsesc pofta de luptă. Ce s-a petrecut aflăm din relatarea unui notar, a unui funcționar, a unui „legalist“ care descriind omuciderea săvârșite împotriva românilor nu ezită să acuze devastările țărănești.

„În ceea ce privește spargerea din gara Iabłanița și spânzurarea loc(uito)rilor Ioan Sargu din informațiunile și datele date de mai mulți locuitori s-au întâmplat după cum urmează: soldații români întorși de pe front și de la regimente îndeosebi grănicerii de la Reg. 43 din Biserica Albă au venit în corpore probabil pentru a fi ferii de maltrătarile austro-ungare. În drum spre casă venind pe jos au dezarmat toate posturile de jandarmi unguri mai ales pe Valea Almăjului (plasa Bozovici) iar în comună Prilipeți au omorât pe notarul ungar Iles care afirmativ a fost brutal cu populația. Soldații din Iabłanița au luat parte la acest act, sosind acas și fiind echipați cu arme s-au organizat sub conducerea sergentului Zaria Tunea și Zaria Sargu ca după un plan întocmit de dânsii să devasteze gara respectiv caseria de bani și magazia. Credem că la acest act a contribuit în largă măsură și țuica repartizată în comună proprietatea fostului deputat Const(antin) Burdea din Caransebeș care a fost împărțită și beută de acești soldați după bunul plac. Prezentându-se fostului șef de gară Wagner om foarte cinstit de populație de altfel i-au comunicat că cu dânsul personal n-au nimic însă să le predea cheile să ridice banii și marfa aflată în magazie ca să nu fie transportată de armata ungară. Ne făcându-se nici o opunere din partea org. C.F.U. a început ridicarea marfei din magazie căci bani nu erau în casă, la început pe bază de inventar, însă după ce s-a aflat în comună, toți soldații din comună au năvălit spre gară și cum în magazie se afla o cantitate considerabilă de făină, în urma foamei și-a tuturor lipsurilor îndurate — n-au putut rezista și fiecare a ridicat cu sacul, unii chiar cu carul această făină fără nici un contract sau criteriu. Puțin după cele întâmplate în gară a sosit un tren cu soldați husari (unguri) venind de pe frontul Românesc, luând cunoștință de cele întâmplate au debarcat din tren și sub conducerea comandanților au năvălit în comună pentru prinderea (...) și-anume capii Zaria Tunea, Zaria Sargu. Populația părtașă la devastare și-îndeosebi conducătorii s-au ascuns prin pivnițe, alții fugind spre pădure au scăpat de pedeapsă alegându-se numai cu bătaie,

cu murdării și cu frică însă pentru capi s-au organizat adevărate puteri și pedepsire pe loc. Zaria Sargu — știindu-l în podul casei — au înconjurat casa cu soldați de unde viu nu mai putea scăpa și la repetarea somării a trebuit să se predea. Odată prins — după spusele locuitorilor — comandantii și-au încrucișat săbiile în numele legii, l-au condamnat la moarte prin ștrangulare. Ștrangularea s-a executat chiar în dudul din fața casei sale și la care au luat parte numai jandarmii unguri deoarece populația se găsea ascunsă de frică. Acest nefericit a stat ștrangulat 4 zile în dud pentru a servi drept exemplu soldaților reînțorși de pe front. După acest act crud și barbar de fapt a fost liniște desăvârșită în comună. A luat ființă apoi garda națională care a făcut pază în comună⁴²⁵.

Destul de asemănător s-au întâmplat lucrurile la Cornea. Acolo însă tulburările au fost mai de durată. Câteva zile prin sat au răsunat împușcături. Se cocea un mic război pus la cale de soldați maghiari în retragere și mai ales de jandarmeria și finanții maghiari. Aceștia au terorizat satul câteva zile închipuindu-și că aplică legea. Au sfârșit prin a deveni tâlhari ordinari.

„Suportând cu greu ravagiile războiului mondial cu toate urmările lui, comuna noastră a trebuit să mai îndure și o ultimă încercare din partea miliției și a jandarmeriei maghiare. Venind feciorii îndărăt de pe fronturi s-a întâmplat ca aproape pretutindenea că s-a spart prăvălia neguțătorului din loc cu numele Heel. Sub pretext că e revoluție în sat, finanții și jandarmii unguri, au cerut telegrafic ajutor de la Orșova și de la comanda militară din Timișoara. Tocmai pe atunci erau în trecere pe aici trupele ungurești venind dinspre Verciorova. Acestea în gara Orșovei au primit ordin să bombardeze satele Cornea, Domașnea și Cănicea și să pacifice populația „răsculată”. Patrula de finanți sosind noaptea trenul militar în dreptul satului Cornea au dat salve de puști în el cu scopul ca miliția să creadă că de fapt poporul e răsculat și oprind trenul după aruncarea mai multor rachete, au luat satul sub foc de mitralieră despre ce mărturisesc și aci urmele gloanțelor trecute prin ziduri și acoperișe. Magistrul de poștă Petru Boeriu eșind afară să vadă ce poate fi întâlnește pe căpitanul trenului militar care dăduse ordin patrulelor să înconjure satul și să-l bombardeze. Convingându-se apoi de la poștaşul Bodiș că nu-i nici o vorbă de vre-o răscoală, poporul e în cea mai mare liniște, s-a retras plecând către gară. Fostul șef de gară Módosi Mátyás (azi în gara din Timișoara) capacitează pe comandantul trenului militar să se reîntoarcă încă odată cu trenul în dreptul satului și să-l bombardeze din nou ceea ce s-a și întâmplat însoțind trenul și șeful de gară Modosi pe care l-au văzut stând pe tren și strigând ungurește „foc!”, Moise Șandru și Maria soția lui George Covaciu. Acest șef a stat după astea încă mult timp la noi în gară fără a fi tras la răspundere și fără a i se întâmpla ceva din partea celorlalți. De aici au mers soldații în satul Domașnea aprinzând câteva case, s-au suit apoi în satul Canicea dând foc tot la câteva case în cale și au împușcat pe fiul primarului de acolo înaintea s(fintei) biserici. Finanții și jandarmii ung(uri) au continuat lucrul început de trenul militar. Au arestat la noi peste 80 feciori afirmative pe hoții de la prăvălie, bătându-i de moarte, i-au escortat la Timișoara de unde numai prin intervenția la timp a

advocaților români de acolo au scăpat de moarte sigură. Au decretat starea de asediu în comună, împușcau ziua, ameazi și noaptea prin ferestrele oamenilor, mai apoi au aprins sălașele proprietarilor Ioan Miulescu, Mihail Lazarescu, Ion Rujan și Mihail Rujan făcându-le pagubă de sute de mii de coroane. În sălașul lui Mihail Rujan au împușcat întâiul pe socrul acestuia, un moșneag de 88 ani care era singur acolo, cu numele Grigore Lazarescu aprinzând apoi sălașul pe el și a ars scrum cum se vede și din extrasul aici alăturat. Focurile le-a făcut finațiul Vi-chentie Buru (azi în Ohaba Bistra, jud. Caraș-Severin) dimpreună cu încă 2 înși însoțiți pretutindenea de păzitorul comunal Mihail Călțun. Spaima populației era atât de mare că aproape jumătate din locuitori au părăsit casele din sat ascunzându-se prin diferite locuri îndepărtate în timp de iarnă; unul, Pau Călțun, de atâta foc de pușcă a părăsit în casă o fată moartă și s-a îndepărtat de acolo în timpul nopții. Sub motivul că, caută lucrurile furate din prăvălie, au comis acești bandiți unguri diferite furturi. Așa de la Todor Zabailă, 158, au furat câteva mii de coroane, de la Ilie Sandru și Petru și Ioan Rujan bani și obiecte de mare valoare. Fetei lui Ioan Miulescu i-au luat salba de galbini de la grumazi, pe care nu i-au mai înapoiat-o. Și nu cuteza nime să le zică ceva că fiecare dintre ei umbla cu bomba în mâni. Cazuri mortale n-au fost. Din fericire un singur om a fost rănit la un picior explodând o bombă în chilie la el. Numele lui, George Sandru, 44. Ca să ne scăpăm de aceste fiare, în desperarea noastră, am cerut ajutor de la Consiliul Național Român(ân) din C-beș care ne-a și trimis imediat 15 gardiști sub conducerea unui sublocotenent de frica cărora au dispărut apoi finanții iar jandarmii în ziua intrării trupelor sârbești aici. Garda din C-sebeș aducându-ne arme și muniție am înființat și aici garda națională din 10 feciori cu un Consiliu Național Român de 5 înși sub presiuni preotului local⁴²⁶.

Cu un asalt asupra gării a început răscoala la Jena. În gara Govăjdia sătenii din mai multe localități au început să care petrol dintr-un tren cu cisterne. Soldați, femei și copii, întreaga suflare din împrejurimi cărau petrolul lampant, o marfă de negăsit, cu căldări și chiar cu oale de bucătărie. Spre seară cei din Jena s-au strâns la un conciliu și au hotărât să atace conacul. Preotul din sat, scăpat de front cu ajutorul unui medic sârb, crede că în toate acelea se simte morbul bolșevismului adus de cei veniți din prinsoarea rusească. Devastarea, indiferent de împrejurări este o încălcare de lege și Dumnezeu nu va întârzia s-o pedepsească. Este incapabil să înțeleagă altfel lucrurile decât ca o pornire a unor scelerați îndârjiți de băutură.

„Sâmbăta au mers jumătate de sat în gara Govăjdia unde lumea au spart 3 cisterne cu gaz (petroleu) și duceau care cum puteau chiar și în căldări și oale de fert mâncare. Alții au spart un vagon plin cu butoaie de rachiu de la o cooperativă de fert țuică. Așa au ajuns și în sat la noi 2 butoaie de circa 100 litre unul. S-au strâns toți la casa lui Tudor Popescu fost prizoner în Rusia și fugit cu 5 zile înainte de la front și au luat tot rachiul fiind morți de beți. Atunci le-a venit și lor pofta de a se juca de-a revoluția. Careva dintre ei i-a trădat și s-a dus la D-na proprietară de pământ și i-a spus că la noapte sparg tot și fură de la ea. Administratorul a venit la mine și m-a rugat să îi liniștesc și să nu

facă rele dar văzându-mă în pat a văzut că nu îi pot ajuta nimic. D-na proprietară a fugit la Lugoj lăsând tot deschis. Când s-a înserat toată banda s-a dus la birt unde birtașul le-a dat ce au cerut, chiar și tutun și țigări cari lipseau cu desăvârșire și pe la 7—8 seara au pornit cu toții la casele proprietarei. Mai întâi au furat 3 vaci, atunci au pușcat 17 porci și i-au împărțit între ei, atunci au spart ușile care erau descuiate dar ei n-au știut și cu topoarele au spart ferestrele, au devastat tot furând albiturile și lăsând pernele toate pe jos cari erau de circa 20 cm pe podele. Au ascuns care cum au putut. După grupa I-a o venit alții 5 pe cari i-au prins jandarmii cari au venit la vreo 3, Duminecă dimineața. I-au bătut și dus legați la post. Duminecă dimineața pe toate ulițele erau cară, hamuri, porci, saci cum le-au perdut. Pe la 9 dimineața a venit un Dl. locotenent de la marină cu 5 jandarmi și au urmărit prinzând pe cei mai mulți. Era o rușine cum îi duceau cu furtul în spinare. Autorii sau mai bine zis conducătorii revoluției au fugit până au ajuns în Vechiul Regat unde au stat peste iarnă. Din cauza frigului și fiind tot urmăriți ei au răcit și în Martie când s-au reîntors acasă și am intervenit cu P.O.D. Protopop pentru ei, unul s-a prăpădit în Vinerea Floriilor iar celălalt vara în Julie ceialalți fiind prinși au fost închiși 1 lună de zile. După ce am intervenit cu Dl. Protopop și Dl. C. Bredea au fost iertați⁴²⁷.

Preotul Lupea, autorul celor de mai sus, aprobă intervenția jandarmeriei în satul său înțelegând cele întâmplare doar ca o încălcare de proprietate. Revoluția îi repugnă instinctiv chiar dacă ea era românească. E drept, la Jena nu s-a produs un masacru ca în alte părți, la Făget de pildă, care să-l facă să înțeleagă altfel lucrurile. În localitatea cea mai mare de pe Valea Begheiului evenimentele au luat o turnură sângeroasă. Vasile Olariu, directorul școlii din Făget, scriind peste mulți ani lui Nicolae Ilieșiu despre cele petrecute acolo în toamna lui 1918, are și el vorbe de condamnare dar caută totodată explicații și le găsește în golul de autoritate, în lipsuri, în abuzurile profitorilor de război, în radicalizarea, bolșevizarea celor veniți de pe front dar mai ales în faptul că maghiarii și-au constituit imediat o gardă militară, forță opusă românilor. Existența sa în acea condiție de permanență și maximă încordare, incapacitatea celor care o constituiseră de a înțelege că nu mai aveau ce apăra, că de fapt nu mai aveau nici o șansă în fața istoriei, toate au dus la vărsare de sânge. Turnura pe care au luat-o astfel evenimentele reface traseul străbătut la 1848: o răscoală țărănească căreia i se răspunde violent, disperat, într-un gest care în orice altă parte ar fi fost unul sinucigaș, ar fi fost ultimul. La Făget au fost uciși mulți oameni, români cu toții, în condițiile în care ei n-au răpus totuși pe nimeni. Nici măcar după deplina instalare a autorităților române în Banat cei vinovați nu și-au primit pedeapsa. Întrebării asupra motivului acestei uri sălbătice care i-a făcut pe unii să ucidă și în ceasul al 12-lea textul lui Vasile Olariu nu-i poate da nici un răspuns. Măcelul a fost premeditat, pregătit cu minuție, săfârșit fără milă asupra unor oameni neînarmați, cei mai mulți, femei și copii, bătrâni.

„După dictarea condițiunilor de pace delegației Ungariei la Belgrad din partea generalisimului armatei aliate de sud, Franchet d'Esperay

fiind ordonată retragerea armatei austro-ungare și din Banat iară maiorul de jandarmi Russu ordonând concentrarea jandarmeriei la sediile de plase așteptând în expectativă până la noi ordine, a urmat o stare de tranziție în „ex-lex“. Acestea au găsit poporul nepregătit. Între soldații reîntorși din război mulți cari au operat în Rusia chiar și cu armata roșie, infiltrați de bolșevism, au lătit molima și celor de acasă. Având poporul libertatea „nelimitată“ și mai având încă de-a face cu funcționarii reprezentanți la periferii ai opresorilor cari în decursul războiului l-a pus la robotă și l-a reviriat și i-a dat să mănânce familia acasă în porțiuni foarte reduse, având și magazinele (...) protejate de opresori cari le-a sustras zahărul, tutunul etc. eară alte articole de necesitate le-au scumpit foarte, poporul a pornit să-și facă lege. Suferințele și amărăciunea îndurată căuta reabilitare după judecata sa dară nota sufletului său se demonstrează evident prin faptul că n-a aplicat „sentința de moarte“ ci numai „despăgubire“. Așa se explică faptul devastărilor fără omor. Dacă totuși s-au ivit ici-colo câte oucidere, aceasta a fost provocată și justificată pe deplin în necesitatea apărării din partea românilor. Cu totul altă notă sufletească au dovedit dușmanii noștrii (...) Aceștia mai bine orientați ne-au premers în organizarea de garde civile de apărare. Elemente înrolate în garda civilă din Făget, lupi setoși de sânge românesc au făcut adevărate masacre și au omorât românii în masă, bărbați, femei și chiar copii. În 4 Nov(embrie) 1918 fiind devastată prăvălia (...) Rafael Mailander din Făget prin țărâtimea comunelor din jurul Făgetului, au fost împușcați aici 11 bărbați, 4 femei și 1 băeat de 5 ani. Gardiștii (...) cari trăgeau ascunși prin poduri și după fereștrile caselor fără să mai aleagă devastatorii din mulțime. În Făget era chiar ziua Sfântului Dumitru, ziua târgului de țară. Dintre cei căzuți fiind aci răpuși de gloanțe au fost necunoscuți 2 bărbați și 2 femei cari nici până azi nu-și au identitatea în registrul stării civile. Câți se vor fi retras cu răni mortale sau mai ușoare, D-zeu știe căci nu s-a mai făcut nici o anchetă în urmă. Pe aparținătorii cari au îndrăznit mânezi să vină la morții lor, i-au șters gardiștii din lista celor vii lăsându-i fără urmă. Așa s-a dus vestea prin comună și nu mai îndrăznea nimeni să vie la Făget. Cadavrele au fost strânse de pe străzi și duse cu carul la cimitirul ortodox unde au fost aruncați în groapă unii peste alții și înhumați. Setea de sânge a gardiștilor nefiind satisfăcută încă au pornit atunci ei prin comunele vecine după victime. În 9 Noemvrie 1918 având strâns din Românești 5, din Goizești 1 și din Groși 1, laolaltă 7 inși, în seara zilei i-au legat unii de alții și i-au pornit prin dosul primăriei către gară să-i ducă la Timișoara. La o distanță ca de 50 m de la primărie, gardiștii însoțitori au tras focuri de armă asupra lor, pe cei răniți ucizându-i cu patul puștilor și i-au îngropat acolo, laolaltă. Unii dintre cei 7 au fost înhumați de vii. După ce s-a format apoi garda națională română și s-a dezarmat cea maghiară au venit rudeniile, părinții, frați, surori, soții și copiii ai celor 7 și scotându-i din groapa lor de supliciu, i-au înmormântat creștinește în cimitirul ort(odox)-rom(ân) din Făget. De notat că românii n-au vărsat sângele nici unui cetățean deși aveau posibilitatea să repună pe toți streinii. Este de neiertat indolența și nepăsarea autorităților române care a urmat că a lăsat vampirii sângelui românesc nepedepsiți ba încă unii sunt chiar în servicii publice“²⁸.

Între cei uciși au fost și oameni din Coșteiul de Sus sat în care au izbucnit tulburări ca și în atâtea alte locuri.

„... La începutul lunii noemvrie a an(ului) 1918 vineau cu grosul cei de pe front într-o zi de Duminecă în gara din localitate la Pălincăria Centr(ală) Deutsch Jacob și Co. stăteau încărcate vre-o câteva vagoane pline cu butoaie de țuică (rachiu). Când trenul a sosit în gară la noi debarcând pe cei veniți de pe front întrebă că ce ie în wagoanele acelea încărcate? Și după ce au luat cunoștință că iaste rachiu făcut din prunele lor, au oprit trenul în loc și cu camarazii lor cu ortacii lor de suferință au spart wagoanele și butoaiele cu rachiu și le-au versat spre nenorocul lor, căci mâine zi fiind la Făget târgul de țară a S(fântului) Dumitru s-au dus mai tot satul la târg și angajații Pălincării Centrale după ce s-a făcut spargerea wagoanelor cu rachiu au raportat în aceiași zi firmei Deutsch J. și Co (din) Făget cele întâmplare și mâine zi când s-au dus la târgul Făgetului, angajații firmei Pălin(ăriei) Centr(ale) precum și proprietarii Consoții ochind pe coștienți din ferești au început a-i împușca rămăind morți pe loc Zacheu Capolnașan înv(alid) de război, Terenție Uscat și soția sa Elisaveta după care au remas 4 orfani mici, Ioan Runcan după care a remas 1 fetiță orfană, Vasilie Milutin și Ilic Mariș dintre aceștia mulți nevinovați cari nici nu au luat parte în ziua anterioară la spargerea buților cu rachiu peste tot în ziua târgului de S(fântul) Dimitrie din an(ul) 1918 (...) fanatici au comis un adevărat masacru față de românii noștri cari s-au dus la târg și ieste regretabil că inteligența română din Făget nu a putut păciui pe acești monștrii cari fără milă au împușcat țărani noștrii și pentru aceștia inteligenți ai noștrii iaste rușinos că în acea zi au căzut jertfă în Făget peste 80 de țărani români și dintre cari, accentuiez, că cei mai mulți au fost nevinovați și văzând țărănimea aceste cruzimi au voit se riposteze au chemat în (modalități) telefonice evreii aliați cu unii dintre inteligenții români avioanele ca se-i scape de furia dealtmintrelea justificată a țărănimii din părțile acestea. După târgul S(fântului) Dumitru a Făgetului Pălincăria Centr(ală) mai având comini de fiert aici în Coștei a avut îndrăzneala de a veni cu armata sârbească și cu jandarmeria ungurească ca se-și fiarbă aceste comini. Dar deși căpitan(ul) sârb Pavlovici cu oamenii sei au început a teroriza pe românii noștrii de aici și a face responsabili în mod solidar pe toți frunțașii comunei că în cazul dacă se va împedeca fiertul rachiului atunci va rade Coșteiul de pe fața pământului iar când au voit se plece din comună lăsând o puternică gardă p(en)t(ru) fiertul rachiului ajungând la pomăria comunală căpit(anul) Pavlovici împreună cu oamenii sei și jandarm(eria) ungurească au fost desarmați de către gardiștii comunei noastre cari chemară întru ajutorul lor un sergent din armata română și așa, cu rușine au trebuit se plece din comuna noastră⁴²⁹.

Victime au fost și la Brănești, cu prilejul aceluiași măcel din Făget:

„Am avut 2 răniți de către patrulele civile maghiare și femee Silvia Moldovan au fost împușcată în Făget și încă nefiind moartă au fost îngropată vie. Bărbatul ei văzând, de groază, la 3 zile au murit și el. Au rămas 2 fetițe mici⁴³⁰.

Răscoale au cuprins practic întregul ținut bănățean și s-au produs aproape dintr-o dată. De pildă cu doar o zi mai înainte de violențele

de la Făget, dar în aceeași zi cu cele de la Jena, se consemnează ridicarea de la Târnova sat în munții Reșiței. Aici însă, spune preotul, a fost și amestecul unor „streini de neamul nostru“, desigur un grup radicalizat de la Reșița. Acesta a fost semnalul. Ca în multe alte locuri la astfel de prilejuri foarte activi au fost țiganii care au căutat și ei să profite.

„Terminarea războiului a produs în Târnova o mare bucurie căreia i-a urmat apoi în curând o disordine. În ziua de Duminecă, 3 Noiembrie 1918 când se știa că imperiul austro-ungar e pe ducă, din Reșița, vin în comună mai mulți streini de neamul și legea noastră, agenți ai unor idei anarhice. În jurul acestor agenți grupuri-grupuri de oameni se adună sfătuindu-se în șoapte. Preotul Turnea Ioan dă câteva relații foarte interesante asupra evenimentelor cari au frământat comuna în acele zile istorice. „Am avut o cununie — spune preotul — în Dumineca amintită. Cum e obiceiul, am fost chemat la masă. M-am dus. Pe la ora 3 p.m. auzim pârâituri de pușcă. Ce să fie? Trebuie să se întâmple ceva fiindcă am văzut străini în sat, ceea ce nu-mi place. Tocmai atunci sosește în casa unde eram un sătean zicându-mi: „Părinte vino și liniștește poporul că la noi s-a început revoluția“. Ce să fac? Să merg ori nu? La îndemnul inimii și al datoriei de preot am plecat. Pe drum întâlnesc pe țiganul Sima Miloș cu un drob mare de sare și-l întreb cum a cumpărat-o? Îmi răspunde brusc: „Acuma nu se mai cumpără nimic, acuma se ia!“ „Bine, măi țigane, nu ști tu că nu e permis să iai lucrul altuia cu forța?“ Îmi răspunde: „Nu mai zice nimica, ci taci. Acum a venit apa la moara noastră și vom lua și de la Dta“. „Vino și ia“, îi răspund și l-am lăsat în plata Domnului plecând spre casa comerciantului Epstein unde țiganii și alți iresponsabili începuseră devastare“. De fapt ce se întâmplase? Un grup de soldați a plecat spre magazin și i-au cerut comerciantului tutun. Desigur, pe un ton care nu admitea replică. Comerciantul a făcut greșeala să tragă împușcând un om. Din acel moment lucrurile au degenerat în violență. „Nu i-am putut opri — scrie preotul — am plecat acasă căci îmi venise în minte amenințarea țiganului“ „Vom lua și de la Dta“. Noaptea întreagă au curs devastările... „(. .) Casa lui Leibovici Leopold a fost arsă până în temelii. Cei cari căutau să pună o vorbă bună pentru ei erau bătuți. Vasile Gruia a spintecat, cu cuțitul pe Rusalin Păvan fiindcă pledase pentru apărarea lui Leibovici. În urma lui Păvan rămân orfani 6 copii“. Era clar că lucrurile trebuiau stopate întoarse de pe făgașul în care intraseră. Modalitatea nu putea fi decât înființarea propriilor organisme de autoritate, a gărzii naționale care să restabilească ordinea. Ca peste tot se înțeleșese priimejdia deturnării sensului mișcării istorice. El trebuia să rămână unul național, exclusiv național. Orice împărțire a energiilor putea să ducă la o împărțire pe poziții adverse a forțelor românești și deci la o incapacitate de acțiune pentru realizarea unirii. Și la Târnova s-a găsit însă soluția ca și în alte părți.

„Pentru oprirea lățirii disordinei se formează garda națională sub președinția preotului. Gardiștii depun jurământ în fața bisericii că vor menține ordinea, vor păzi avutul și persoana cetățenilor, că oricine va fura, uide ori tulbura pacea comunei va fi spânzurat înaintea bisericii spre

a servi de exemplu altora. Țiganii cari se dovediseră că au apucături anarhice sunt scoși din sat. Când au văzut țiganii că nu mai pot opera în Târnova s-au aruncat asupra caselor societății Reșița la depărtare de 10 km de comună pe cari le-au devastat. Se părea că liniștea s-a întors în sat când doi rătăciți Petru Voina și Rusalin Bălu (Cloșan) sparg geamurile de la școala confesională și de la mai mulți frunțași. Prinși de către gardiști sunt încarcerați și condamnați la spânzurătoare. Plânsetele familiilor celor doi înduplecă gardiștii ca peste noapte să-i facă scăpați. Numiții nu s-au mai apropiat de comună 3 luni de zile.“

Totuși pacea n-a putut să se instaleze. Tocmai acum au venit comercianții alungați „însoțiți de 40 jandarmi unguri și de mai mulți funcționari de la societatea Reșița. Populația se înfurie și mai mult. Conciliabile prin toate văile, vâgăunele, oameni cu furci, ciomege, arme, dinamită, mitraliere. Ungurii și cei veniți cu ei se instalează la școală. Oamenii retrași la marginea satului somează jandarmii că dacă nu vor ieși din comună vor dărâma școala și vor ucide pe toți cei dinlăuntru. După mai multe parlamentari, amenințări din ambele tabere jandarmii (...) se retrag ferind astfel comuna de o baie de sânge“.

Nici acest episod n-a fost ultimul din lunga serie de încercări prin care a trecut satul. În timpul ocupației sârbe localnicii s-au trezit că Târnova este înconjurată de trupe aduse de niște proprietari din Gătaia care îi acuzau că ar fi răpit turme de porci din pădurile Delineștiului, lucru evident neadevărat. Ca și mai înainte țăranii se pregătesc de luptă decizi să reziste până la capăt. În fața acestei atitudini hotărâte adversarii au dat iarăși înapoi evitând în ultimul moment conflictul armat. În iunie 1919 primii care au sosit la Marea Adunare Națională de la Lugoj, în costume de sârbătoare, au fost târnovenii³¹.

Frământările din acele săptămâni au fost cunoscute și localităților mai mari ca Bocșa și Moldova Nouă. Ele dispuneau atât de populație rurală cât și industrială, de români dar și de minorități. Semnul ridicărilor populare a fost, ca peste tot, vestea capitulării.

„La 30 Octombrie 1918, aflându-se că în capitala Ungariei a izbucnit revoluția, populația comunei a devenit impacientată. În seara zilei de 1 Noiembrie sosește în Vasiova primul transport de soldați reînțorși de pe front. De bucurie unii dintre ei, din satele vecine, au petrecut toată noaptea într-un birt de lângă gară de unde au pus la cale spargerile de a doua zi. Sâmbătă, 2 Noiembrie, ceata de oameni turmentați sporită cu alți bătuți de soartă, jefuesc prăvălia de coloniale Hoffman-Sperger. De aici se îndreaptă spre Vasiova devastând prăvălia lui Weisz Wiliam și a lui Martin Feisthammer. Conducătorul era un soldat de origine etnică germană care tot timpul războiului simulând că e bolnav a stat în spitale. Ceata jefuitoare era compusă în majoritate din elemente streine, dubioase și din țigani din jurul Bocșei. Cu ocazia acestor jafuri un necunoscut a împușcat un sătean din Zorlențului Mare iar în gara din Bocșa Montană e împușcat un alt sătean. În tot timpul acestor tulburări nu s-a arătat nici un jandarm ungur. Aceștia de frică și-au rupt insignele și au fugit din comună. Două zile după aceste evenimente s-a format garda comunală. Aceasta ține ordinea până la sosirea armatei de ocupație sârbească...“³².

O imagine aproape cinematografică despre cele petrecute în Bocșa Vasiova o restituie Petru Oancea de care nu ne putem priva în încercarea noastră de reconstituire.

„Ora 8 seara. Cineva bate la poartă. Merg și descui... Văru Ion Petrovici Buget îmi întinde o mână lungă de un stângen, cu ceialaltă își rădică căciula din cap și începe pe un ton mareș:

— Apoi vere Petre să trăiască „Slobodna“... să trăiască Pacea... să trăim și noi cu toții. Îți aduc veste de la Biserica Albă că s-a gătat bătaia... Mă ia apoi pe după cap și mă țucă. Venim în odaie și seara de la ora 8 până la miezul nopții, ne spune, ne povestește cum eri, joi, în 18 Octomvrie, seara la ora 9 a ajuns vestea că e gata bătaia. Cum au izbucnit apoi revolta cum a căzut disciplina, cum au spart soldații închisorile slobozind robii, cum au prădat magaziile împărțind hainele, păpușii, cum sau îmbătat, cum au cântat, jucat, răcnit, urlat, răgit toată noaptea și cum astăzi dimineața au început a pleca în toate părțile și pe toate cărările.

Adevărată revoluție!

Doamne sfinte, așa au fost adevărat sfârșitul acestui înfricoșat războiu de 4 ani, brusc, peste noapte, într-o clipă. De necrezut!

După ce pleacă vărul șed singur lângă cuptor și cuget pân aproape de ziuă asupra evenimentelor ce se petrec și ce se vor petrece încă acum în urma sfârșitului războiului.

Cuget mai cu seamă la aceia că, cum ne va fi soartea noastră, a românilor din Banat și Ardeal. Se vor împlini vorbele și profețiile Bohemilor ce mi le-au spus sute de frunțași Bohemi în decurs de 18 luni, că noi românii ne vom întoarce la România Mare?

Mă pun, mă prostern în genunchi și încep a plânge de fericire cugetând cu toată sălbăcia sufletului meu la posibilitatea acestui vis milenar!

20 Octomvrie v. Sâmbătă, mă scol la ora 7, frig, ger chear. Merg la sora la oraș după lapte. Lume nu prea multă merge la târg. Întorc napoi și cându-s în dreptul Hotelului „Cerbul de Aur“ văd peste drum lângă Nicolici vreo 8 cătane, una legată cu o cârpă la cap și vreo 10—15 țigani, nu știu măgureni ori corturari, cum lămuresc și cântă și pușcă în aier și merg cătră ducaneanul lui Spärger. Duceaneanul e închis cu toate că sunt aproape 9 oare. Un soldat bate cu țeava puștii la fereastră. Cineva deschide și întreabă ce vrea. Duhan! răcnește soldatul. Nu este! îi răspunde ăla. cine e, și închide fereastra.

Eu sunt lângă Welicsek și stau să văd ce urmează.

Cătanele se strâng grămadă cu țiganii și nu știu ce consiliu țin. Deodată vine un țăran plugar român pustan după haine, ia o baionetă de la o cătană, zgâmjeste roloul vitrinei și odată svârrr! se rădică rouletul sus. O cătană umple pușca și sloboade toate cincii focurile în aier, apucă apoi pușca de țeavă și trage în geamul vitrinei nalt de 4 mt. și lat de 2 mt. și care se prăbușește cu zgomot mare înlăuntru făcându-se în el o spărtură cât o ușă. Un țigan bagă mâna prin spărtură și apucă dintr-un colț o sticlă cu rom ce a scăpat nespărta de hârburile geamului, o destupă, o rădică în sus și strigă „Trăiască revoluția!“. În niște clipe e goală. Alt țigan apoi se uită la deal, la vale și sare prin spărtură în-

lăuntru. După puțin timp ese afară cu o mulțime de sticle cu rom în brațe și cu o legătură de duhan subsoară.

Duhanul și romul au fost începutul revoluției.

Țiganul spune ceva repede, pripit tovarășilor, cătanele încarcă armele și ca împinși de duhuri, de spirite necurate, toți țiganii se grămădesc prin spărtură și sar înlăuntru. Peste puțin zboară prin spărtură în drum, afară, sticle cu beuturi, tot felul de marfă, de negoț. Soldații trag mereu salve în aier. Lumea ce a venit la târg se opește uimită, îngrozită în loc, apoi mereu, mereu cedează ispitei, se molipsește și prinde a sări prin spărtură înlăuntru de unde cumpără de toate... fără bani.

Plugarul ăla ia din nou baioneta dela cătană zgâmește acum la rouletul ușii și peste puțin rouletul se rădică în sus lăsând ușa liberă. Cu niște paturi de pușcă ușa dispare de la loc, se face lăndări și acum lumea înfrigurată, nebunită, prostită de un așa neașteptat târg, într-un mod cinstit... pe ușă și nu mai pe fereastră.

Deacă ar arde ducheanel lui Spărgher cred că nu s-ar scoate negoțul mai repede, mai furtunatic ca acum. În decursul de o singură oră numai niște vagoane de negoț zac în grămezi în stradă și lumea dă năvală, se ucide, se omoară care să ia mai mult.

Gătând cu duhanul valul înfuriat de oameni năvălește asupra locuinței. Haine de pat, haine de purtat, mobile, iconi, oglinzi, vase, obiecte, etc. etc. în niște minute își găsesc alți stăpâni.

— Hă aicea! strigă un moș Măgurean, eri m-a bătut cucoana lui Spărghil cu „rifu” fincă am șierut o paclă dă duhan dă lulă dă-l cu tri crițari, și acum am căpătat pă dafecia un sac plin cu doauă suce dă pacle dă duhan și o cotăriță plină cu uiegi cu caizărșpir și cu rostocin și și vintărocu lu domnu Spierghil...

Și fericitul moșneag pune cotărița și sacul jos și îmbracă vintărocu, se uită d-o parte și de alta, îi vine tocmai bine, parcă l-ar fi făcut șnăidărul anume. Ia cotărița subsoară, rocul în spate și pleacă pe jos cântând „Așa-i românul la veselie...”

După ce mulțimea turbată gată și cu locuința, prinde a sparge, a devasta lucruri de carl nu are nici un folos, nici o dobândă ci numai fiindcă s-a pornit să facă rău și acum nu se mai poate opri. Uși, fereștrii, cupoare, ușori, gesmițe devin pradă barbariei omenești.

De la 9—10, o oră deci, și casa lui Sparger e numai o ruină. În alte doauă oare, de la 10—12, aceiași soartă o au și casele Weisz și a lui Feistamm. În trei oare, trei case ruinate, sunt devastate. Oameni cinstiți și de treabă, oameni cari au plecat de acasă cu frica și cu gândul la Dumnezeu, la târg să cumpere ce vor fi voit și vor fi putut au stat o clipă în loc îngroziți, înmărmuriți de cele ce se petrec și apoi fără voia lor, molipsiți de „ocazie” au prins a fura, a jefui. Zeci de înși de pe sate carii au venit la târg cu carul cu boi au băgat carul în curtea ducheanelui și l-au încărcat ca de la o magazină cu saci de făină, cu saci de zahăr, cu mobile etc. și s-au întors îndărăpt fluerând de un așa noroc.

— Vin francezii din Lugoș cu autobuzele să facă pace, să facă ordine și aduc niște companii de negrii din Senegalii, spun unii...

— Dar de unde francezii în Lugoș, întreabă alții...

— Cum! ce! nu știți nimic? sār vreo câțiva înși, Bulgaria e bătută, Turcia la fel, fronturile lor balcanice rupte, nimicite, armatele lui Sarail

au trecut Dunărea pe la Orșova, pe la Turnu-Severin în România ca să gonească pe Makensen și pe germanii lui afară și o parte din armate au plecat spre Caransebeș și Lugoj ca să-i taie retragerea.

... Bum! ... bum! ... bum! ... se aud împușcături pe lângă biserica jidovească venind încoace. Cei! sunt francezii, negrii din Senegali, strigă lumea înspăimântată oprindu-se oleacă din jaf și tot la fel și noi, un grup de înși ce stăm lângă Djeska, și ne uităm cum pradă casele lui Festamel. Suntem grozav de curioși cine a pușcat și cine va apărea acum, acum ...

... Bum! ... bum! ... se aud împușcături de nou și jefuitorii carii sunt hoți de ocazie și nu de profesie o rup toți la fugă spre gară. Nu mai rămâne unul din cei cu pachete în spate și pe lângă casa jefuită, devastată a lui Weisz să văd venind vreo 50 de țărani armați — orășeni — conduși de Aurel Doloreanu-Pemu și Ghiță Berdac-Lupu. Prea târziu însă! Ruina și jaful au trecut peste aceste trei case, Sparger, Weisz și Feistammel.

— Și credem că treaba asta, pușcăturile astea, puteau face șiășci 20 de jandarmi ungurești cu pene de cocoș în pălărie ce uite-i cum stau grupă lângă Liker și nu mișcă un deget măcar să împiedice jaful, obiectează câțiva înși.

— Hei, își tem penele Arpădenii acum în fața mulțimii înfuriate. Acum știu că n-ar mai striga unul din ei „Büdös oláh“ ca de atâtea mii de ori, că i-ar rupe mulțimea în bucăți, răspund alții.

Au drept și aia și ceilalți.

Cătu-i noaptea pușcă unii cu puști militare. Se aud cum vâjăiesc plumbii zburând prin aer. Doamne, ce ușor se pot împușca, omorî oamenii în nebunia asta. (...)

22 Octomvrie. Vorbește lumea că i-ar ne-ar chema pe noi, pe cătane îndărăpt la cazarme că altcum nu se poate face pace, liniște. Se mai meargă dracu cu copiii lui, spun unii furioși, și eu le țin seunda.

26 Octomvrie, sf. Dimitrie. Pe vremuri bogăție, praznice mari la noi. Azi — astăzi chiar — nu avem ce mânca. Merg cu Pipica și cu copiii la Ocolul Morii. Avem aici un loc cu pădure. Chear lemnul, gorunul cel mai mare și puternic din loc ni le-au tăiat unul din Bocșa Română și s-au însemnat și nemele pe el. Și e un coleg de școală, și uite acuma, cu revoluția asta s-a făcut bolșevic⁴³.

La sfârșitul lui octomvrie vestea capitulării a fost receptată de sârbii din Moldova Veche ca peste tot în Banat, ca o chemare la răscoală. Nici o deosebire în raport cu satele locuite de români, în acel moment, desigur. După primele violențe se constituie o gardă națională dar era deja prea târziu, chiar membrii ei se dovedesc incapabili de disciplină așa că este desființată.

„În timpul războiului mondial (din) 1914—1918 mare parte din populație a fost evacuată și plasată prin diferite comune din județul Arad. Locuitorii Mihail Gavrilovici, Ilie Marechici, Stoca Apostolovici, Ioța Nicolici, Sava Stanovici au fost închiși în vestita închisoare Csillag din Seghedin pe motivul că prin diferite semne ar fi dat indicații trupelor sârbe. Din comună îndată, la începutul războiului s-au înrolat mai mulți voluntari în armata sârbă. În toamna anului 1918 când s-au ivit primele semne ale prăbușirii imperiului austro-ungar, jandarmeria și garda fi-

nanciară au părăsit comuna. Soldații reînțorși de pe front au devastat localul jandarmeriei, al gărzii financiare, magaziile de alimente și beuturi spirtoase. Mulțimea turmentată prădează locuințele celor înstăriți, apoi chiar arhiva primăriei, oficiul notarial, cele 3 șlepuri cari erau acostate în port. Notarul Samuil Kugel somat de către demobilizați să deschidă casieria comunală e lovit în cap cu o drugă de fier. Cade jos în nesimțire și într-un lac de sânge. Din birou nenorocitul e târât în locuință unde e din nou bătut. În stare muribundă e aruncat în Dunăre. Revenindu-și și în fire iese la mal. O femeie îl lovește cu sapa în cap și-l ucide. Cadavrul e aruncat în Dunăre unde peste 8 zile e pescuit în apropiere de Moldova Nouă de către familie și înmormântat în cimitirul comunei Zlătița. Șase soldați germani bicicliști, sosiți în comună în patulare sunt uciși și aruncați în Dunăre. Pentru stăvilirea disordinilor frunțașii comunei înființează o gardă dar din cauză că și cei cari intraseră în gardă erau înclinați spre jaf peste câteva zile garda se desființează. Anarhia domnește până la venirea armatelor sârbe⁴.

În zilele agoniei imperiale, la Moldova Nouă, localitate românească vecină, populația a reacționat. Românii demonstrează sub semnul național. Momentul acesta de ceremonial era menit să illustreze opțiunea românească dar să și evite violența. Aparent vechile autorități se mai aflau în funcție — ele n-au fost alungate cu forța — dar în realitate puterea o aveau deja alții. Încă din timp s-au constituit organisme de acțiune politică în acele vremuri ce se anunțau tulburi. Era clar că vor urma evenimente ce vor necesita răspunsuri prompte și eficiente nu doar față de vechea stăpânire ci și față de cei ce doreau să-i ia locul. Violența n-a putut fi totuși evitată până la capăt:

„Soldații reînțorși de pe front în toamna anului 1918, indignați de mizeria în care au aflat familiile s-au răzbunat asupra celor cari își bătuseră joc de casele lor. În zilele de 2 și 3 Noemvrie 1918 au fost 17 arestări în comună. Au fost devastate școlile de stat, Pomăria, notariatul, pretura, poșta, jandarmeria, magaziile societății Reșița, magaziile cooperativei Hangya, pivnițele Reșiței. Din aceste pivnițe s-au luat 2 000 hectolitri vin, 50 hectolitri rachiu, 20 000 sticle vin înfundat, 70 butoaie pentru vin⁴.

În acel moment intervine garda națională română care acționează dur dar reușește să reintroducă ordinea stăvilind unele acțiuni ce țineau de fapt de banditism:

„Un singur caz de ucidere s-a întâmplat. Gardiștii au împușcat pe Ifcu Busuioc, sârb din Moldova Veche, pentru că ucisese pe un măcelar din Moldova Nouă și jefuise de 600 coroane un invalid de războiu. Corpul lui Ifcu Busuioc a fost aruncat în o groapă cu gunoi apoi tras de picioare înainte de doi boi pe ulițele comunei și îngropat în cimitirul vitelor. Peste noapte sârbii din Moldova Veche l-au exhumat și înmormântat în cimitirul lor.“

Organizarea și-a spus cuvântul. La momentul oportun românii dispuneau de un consiliu de conducere, de forța militară necesară să-l facă sculțat și de relații cu centrele importante de acțiune națională din zonă. Toate acestea s-au întâmplat în cel mai mare secret nu numai față de jandarmeria maghiară ci și față de acele forțe care încercau să atragă Banatul sub o altă stăpânire. Iată cum a fost:

Încă înainte de prăbușirea frontului austro-ungar preotul ortodox român Constantin Băleanu formează în secret un comitet de organizare națională pentru a fi gata la orice eventualitate. Comitetul era compus din 12 membri: Constantin Băleanu, Constantin Strois, Ioan Calescu, Petru Marișescu, George Marișescu, Petru Tuțuianu, Simeon Tismănariu, Constantin Băiaș a lui Ferdinand, Ioan Benga, Iuliu Arcan, Constantin Băiaș a lui Olariu și Nicolae Balea. Din comitet lipseau învățătorul Ștefan Gavra nu din vre-o teamă a numitului ci din prevedere. În caz de descoperire a comitetului n-au voit să-l expună la nici o neplăcere fiind numit înaintat în vârstă. Când frontul s-a prăbușit în toamna lui 1918, învățătorul Ștefan Gavra după celebrarea sfintei liturghii ține poporului adunat înaintea bisericii o cuvântare patriotică. Mulțimea credincioșilor care participaseră la biserică, în frunte cu preotul și învățătorul Alexandru Vlăduleacu apoi bătrânul dascăl Gavra parcurg strada principală, piața mare în cântări naționale. Această manifestație dă de gândit foștilor stăpâni cari încep să întrezărească necunoscutul apropiat. Autoritățile atrag atențiunea învățătorului Al. Vlădulescu din Coronini originar din Moldova Nouă că își dă seama în calitate de învățător ce face și că faptele lui se pot califica ca trădare de patrie. Vrednicul învățător răspunde: „Această manifestație ne-a fost spontan izvorâtă din conștiința noastră îngredită de veacuri“.

La izbucnirea tulburărilor din toamna anului 1918 doi delegați ai comitetului Ioan Calescu și Constantin Băiaș a lui Ferdinand, fiind în jurul comunei ocupat de sârbi, s-au furișat la Sasca Montană la judecătorul Dr. Ilie Groșianu pentru a se informa ce e de făcut? În baza instrucțiunilor s-a constituit în secret garda națională în frunte cu Traian Balea. Comitetul național care se formase înainte și garda națională fac o declarație scrisă cuprinzând voința locuitorilor de a se uni cu România. Declarația s-a făcut și iscălit noaptea la lumina unor mucuri de lumânări și într-o cameră dosnică a casei parohiale. Iscălită de către toți membrii comitetului și ai gărzii naționale a fost trimisă comitetului național din Oravița. Un alt memoriu iscălit de către membrii comitetului național și de cei ai gărzii naționale a fost înmănat de către preotul Constantin Băleanu și Ioan Benga arhimandritului Filaret Musta pentru a fi prezentat Adunării de la Alba Iulia⁴³⁵.

În general această fază a răscoalelor a fost cea în care vechea administrație din sate și chiar din orașe a fost spulberată pur și simplu. Reacțiile care s-au produs au fost ale unor autorități înspăimântate ce păreau să-și fi pierdut capul. Panicate, neștiind de fapt ce să facă, au fugit încercând să revină cu forțe armate. La rândul lor acestea pierduseră controlul disciplinar, rigoarea ierarhiilor militare. Erau formațiuni muribunde rămase pe structura unor unități militare care mai dispuneau doar de câțiva ofițeri și soldați ce nu apucaseră sau nu voiau să dezerteze unite prin frică și ură față de români, solideare în jurul unor vechi sloganuri naționaliste. Își inchipuiau că acționează în numele legii și al patriei milenare. Această stare de panică, de ură și în definitiv de neputință a generat masacrele care s-au ținut lanț în Banat și asupra cărora cercetarea istorică a preferat să închidă ochii.

Dezordinile această reacție sângeroasă, ucigașă, care a făcut sute de victime — aproape în exclusivitate români — au determinat comunită-

țile să se înarmeze, să-și constituie propriile formațiuni militare. Energiile trebuiau călăuzite spre realizarea scopului național, la un moment dat, estompat de cel social. Dezordinea nu trebuia lăsată să ia în stăpânire regiunea ci dimpotrivă, trebuia făcută trecerea decisă spre organizare, disciplină și eficiență politică. În fața societății românești se aflau drumuri dificile care trebuiau străbătute totuși foarte rapid. Interese multiple, divergente totuși în fond, determinau acțiuni antiromânești. Acestea întrețineau dezordinea deși erau săvârșite de forțe care veniseră tocmai pentru menținerea ei. Nimic mai nefiresc decât colaborarea vechilor autorități cu armata sârbă. Ea însă s-a realizat chiar și în momente de represalii, la Comorâște, de pildă:

„La începutul războiului mondial (din) 1914—1918 învățătorul Ioachim Mărgărie e ridicat de către jandarmi ca mare „iredentist“ și internat la Sopron. Notarul Andrei Putici maghiarofil dornic de îmbogățire fiind în comună multe prune pentru prepararea țuicii a făcut buți mari de ciment pentru colectarea prunelor, a adus un cazan mare de destilat țuica în curtea notarială iar locuitorii neavând cazane, fiind toate rechiziționate, erau siliți să fiarbă răchia în cazanul notarului plătindu-i și bani și țuică. De aici o stare de spirit cât se poate de încordată. Terminându-se războiul în toamna anului 1918, notarul știind ce-l așteaptă încă în primele zile ale lunii Noemvrie fugе din comună la Oravița. Soldații punând mâna în gară pe mai multe butoaie de răchie ale notarului le-au spart iar alții îi distrug instalația cazanului din comună. La această încercătură unii turmentați devastează casa comunală, pătrund în locuința notarului distrugându-i mobila și întreg aranjamentul din camere. Preotul Petru Susan care făcuse războiul ca preot militar văzând abuzurile locuitorilor formează imediat o gardă națională mulțumită căreia se introduce ordinea în comună. Garda maghiară care cutreera satele din jur și care împușcă în comuna Forotic învecinată 7 români, când a aflat că în Comorâște s-a format garda națională n-a îndrăznit să vină în comună decât numai până la gară. Sârbii ocupând comuna, la început s-au purtat bine dar de la un timp, probabil aflând că aceste ținuturi nu le vor aparține lor, au devenit duri și agresivi. Notarul Andrei Putici punându-se sub aripile lor, într-o zi vine cu 30 (de) soldați și înconjurând comuna adună la Primărie pe toți cei bănuți că i-au distrus averea. Cu ajutorul soldaților sârbi prin maltratări îngrozitoare stoarce drept despăgubire suma de 150 000 coroane de la locuitori.“³⁶

La Forotic, cum a semnalat și textul citat s-a produs un adevărat măcel în care a fost amestecat același personaj, Andrei Putici și moșierul din Cârnecea, N. Thot:

„Soldații reînorși de pe front în toamna anului 1918 au luat la răspundere pe notarul Andrei Putici care era și conducătorul societății „Pomăria“ pentru fiertul țuicii. Această societate avea monopolul preparării țuicei și a colectării prunelor pe cari le plătia cu prețuri derizorii. Abuzurile notarului atrag după sine devastarea primăriei și locuinței notarului. Notarul scapă cu fuga. În primele zile ale lunii noiembrie 1918 se înființează garda națională română și un comitet național având ca președinte și comandant pe preotul Andrei Moise. În 10 noiembrie 1918 sosește în comună garda maghiară chemată de către proprietarul N. Toth din Cârnecea. Garda se îndreaptă spre „Pomărie“ unde aflând o familie care

fierbea comina precum și câțiva oameni cari erau în trecere la o înmormântare și între cari era și învățătorul Dabici, îi pune pe toți în rând aducând sentința ca tot al doilea să fie împușcat. Întâmplător tocmai atunci hornistul gărzii Ioan Pod sună în comună adunarea membrilor gărzii. La această chemare gardiștii maghiari amână ordinul de execuție și prefăcându-se în oameni pașnici pleacă în comună cu intenția de a pune mâna pe hornist. Ioan Pod e prins și dus la Cârnecea. La gară Ioan Pod e lăsat liber. Plecând spre casă, la o distanță de 50 pași e împușcat. Cade la pământ în nesimțire. Gardiștii considerându-l mort îl lasă în drum și pleacă spre comună din nou. Se opresc la casa lui Andrei Moater pe care îl împușcă. Ajung la casa lui Adam Petrică pe care negăsindu-l acasă îi maltratează soția lovindu-o cu patul puștii și frângându-i șira spinării. La țipetele femeii apare Adam Petrică pe care rabiții „viteji” îl împușcă. Soția lui după două zile de suferință moare. Garda maghiară trece la casa lui George Cocora împușcându-l și pe el și pe soția Iuliana. Toate aceste crime se întâmplă în ziua de 10 noemvrie 1918. A doua zi vine din nou în comună garda maghiară. În gară e întâmpinat de către preoții Martin Ciulin, Mitrofan Ciorei, Adam Moise cari protestează contra provocărilor și atentatelor gărzii. Comandantul gărzii răspunde: la trei popi trebuie trei spânzurători ridicate aci în gară („három papnak három akasztófa, itt az állomás”). Garda pornește spre sat silind pe preoții să-i urmeze. Ajung la casa lui Ion Olde. Cheamă pe Petru Olde copilul lui Ion și-l somează să le predea arma. Acesta spune că nu are nici o armă. E împușcat. Tatăl, Ion Olde, văzându-și copilul ucis începe să strige și să plângă. E împușcat și tatăl. Corpul nenorocitului tată cade peste cadavrul fiului. Gardiștii maghiari, fiare însetate de sânge, în zilele de 10 și 11 noemvrie 1918 împușcaseră astfel 7 români nevinovați⁴³⁷.

Și în centrul muncitoresc de la Văliug s-au produs tulburări înăbușite de garda maghiară:

„Soldații veniți de pe front în toamna anului 1918 după ce delătură toate semnele vizibile ale dominației maghiare înlocuindu-le cu drapele românești, aflând că familiile lor au fost lipsite de hrană s-au năpustit asupra depozitului de alimente al societății Reșița pe care l-au spart iar alimentele le-au împărțit poporului. Încearcă să spargă depozitul Serviciului Silvic dar întâmpină o rezistență. Béla Fülöp, conducătorul Serviciului Silvic, cheamă garda maghiară din Reșița. Gardiștii unguri, dușmani ai elementului românesc abia au apucat momentul să verse sânge valah. Intră în comună și începe măcelul. Noaptea au fost ucise mai multe persoane nevinovate și anume Ponoran Nicolae de 62 ani, Elena soția lui Marcu Iosif de 36 ani, Amalia lui Adam Muntean, Amalia soția lui Iosif Velcean. După această ispravă gardiștii unguri fug la Reșița. Românii, pentru a putea para vreo nouă surpriză neplăcută formează o gardă națională din 30 persoane sub conducerea învățătorului Traian Orodan. Autoritățile nu era în comună decât garda română căci jandarmii unguri fuseră îndată după sosirea primilor soldați de pe front⁴³⁸.

La Valeadeni sunt reproduse scene ce intră în orice portret-robot al răscoalelor:

„Soldații se uitau cu dușmănie la cei bogăți ori la cei cari nu făcuseră războiul. Țineau conciliabule secrete în cari se îndemnau să jefuiască pe cei bogăți. În comuna vecină, Brebul, jefuiseră firma (...) Bai-

mel, prăvălia Printz, casa ocolului silvic și casa notarială. La aceste devastări luaseră parte și cei din Valeadeni. Notarul din Brebul, Fekete János care era notar și al comunei Valeadenei și care își bătuse joc de suferințele locuitorilor e purtat pe ulița satului urmat de un om cu săcurea ridicată asupra capului ba acum, ba acum, ba acum să-lucidă. La intervenția unor fruntași din Brebul notarul e salvat. Locuința notarului e devastată nerămânând nimic întreg în ea.³⁹

În ciuda unor deficiențe de ordin cronologic relatarea de la Căprioara, sat în nord-vestul Banatului este foarte vie. O pagină densă în reconstituirea atmosferei în acel miez de toamnă:

„Entuziasmul a fost mare dar pe unde au trecut cătră casă numai jafuri au văzut. Așa în 3 Noem(brie) și în comuna Căprioara noaptea s-a devastat prăvălia comerciantului Grimm, casa notarului Frigyer, cancelaria, casa de bani apoi casa și avutul domeniului. În 5 noembrie a sosit în comună așa numita „gardă de oțel” care a bătut aproape pe toți locuitorii vinovați ori nu și sub motiv că, caută arme furau de prin lăzile oamenilor banii ce-i aveau. Cu această ocazie au împușcat pe porcarul domeniului care fiind surd la somările să stea neauzind, a fost împușcat.⁴⁰

O pagină inedită, duce textul învățătorului din sat:

„Grigorie Alexa, fost plutoner de jandarmi unguri a adus garda roșie în comuna Caprioara, în fruntea gardei călare pe un cal al fostului domeniu Adalbert Nemeș care era proprietar în aceasta comună și cu această gardă a înconjurat comuna jăfuind bătând și măcelărind la oameni. Au adunat pe toți locuitorii din comună înaintea bisericii și i-a pus într-un grup și a așezat mitraliera îndreptată cătră locuitori ca să-i împuște. La această a intervenit fostul administrator al domeniului și s-a rugat ca să nu facă garda astfel de lucru ca să-i împuște deși era de origine străină. Tot Grigorie Alexa în ziua de 5 Noiembrie 1918 a intrat în biserică când s-a sfințit drapelul român înarmat cu un revolver și cu doi câini după dănsul⁴¹.

În acele părți răscoalele au fost poate mai violente, mai „tipice”, după cum și represiunea a fost foarte dură. La Petroasa lucrurile s-au întâmplat cam la fel: atacul asupra castelului nobiliar după conciliabule ale soldaților sosiți de pe fronturi, devastarea și represaliile (și ele „tipice”, medievale). Aici avem șansa unei relatări țărănești care cu toate stângăciile celui neobișnuiți cu scrisul conservă un autentic desăvârșit;

„Prin luna noemvre 1918 mai mulți oameni veniseră din război în comuna (...) seara pe la 10 s-au dus în curtea boierului Simeon Papp au spart ușa de la magazină și au luat circa 80 m maja grâu, 30 m.m. ovăz și nește scândure care se aflau în curte. După ce au terminat s-au dus la castelul boierului unde era director pentru exploatarea lemnului (...) Gros Ernő. Directorul văzând încă de nainte ce avea să se petreacă a părăsit cu întreaga familie castelul. Oameni turmentați de beură și cu spirite diavoleşti au început a lua toate mobilele directorului. Când s-a făcut ziua începură oamenii să ieie țâgla de pe măgăzia boierului care magazie estă și az. Eu, Samson Lapugian și colegul meu decedat Ștefan Lapugian ne-am luat un curaj și am spus la oameni că nu fac bine ce fac deoarece ce se înființează o gardă ungurescă în Făget și va veni și va fi rău, cum a și fost. La 3 zile a venit o gardă din Făget de jandarmi unguri și după

informațiile cuiva, noaptea a strâns 8 înși la primărie dintre care Petru Barbu au încercat să fugă și jandarmii l-au pușcat eară noaptea. Făcându-să zarvă mare în comună, au fugit jandarmii și cei 7 deținuți pentru a fi împușcați au fost eliberați. Eu, Samson Lăpugian, actualul primar am fost numit de prefectura jud(ețului) primar și împreună cu colegul meu decedat, am fost însărcinați cu supravegherea ordinii. Am adunat toate bucatele luate de locuitori din magazia boierului și cu carele le-am dus la armata română care venise în Dobra pentru ordine și (am) predat acolo după aceea am fost la Sibiu la Consiliul Dirigent pentru informațiuni referitor la menținerea ordinii. La 1 Decembrie am trimis pe decedatul coleg la Alba-Iulia pentru a lua parte⁴⁴².

La Naidăș de asemenea izbucnirea este tumultoasă, un iureș asupra a tot ce înseamnă stăpânire. Se incendiază și arhivele potrivit unui vechi instinct țărănesc care vedea în scripte un dușman, memorie întotdeauna ostilă. Oricum, spun ei ceea ce este scris acolo nu mai are importanță se va trece într-o ordine nouă, una făcută chiar de ei, de răsculați care vor împărți pământul. Nu după cum e scris la cartea funciară ci după dreptate:

„Soldații reînțorși de pe front în toamna anului 1918 pleacă la primărie spre a cere notarului socoteală despre rechizițiile făcute și despre toate ilegalitățile comise față de familiile lor. Notarul e bătut bine și scapă ceva mai târziu travestindu-se în haine de țăran. Poporul înfuriat devastează biroul notarial distrugând registrele de stare civilă, foile cadastrale, hărțile, cărțile fonduare spunând că nu mai au nevoie de nici un act deoarece totul va fi împărțit deacum tuturor după capete. Conducătorii nemulțumiților erau foștii pușcăriiași cari se eliberaseră din închisori. Soldații cari începuseră mișcarea contra autorităților scăpaseră din mâini conducerea care acuma încăpuse pe mâini criminale. Jandarmii au luat-o la fugă. Primăria, notariatul și locuința notarului sunt distruse în sensul strict al cuvântului. (. . .) Cele două săli de învățământ în cari erau înmagazinate cerealele rechiziționate sunt distruse împreună cu întreaga arhivă școlară⁴⁴³.

În general răscoalele acestea au fost luate sub control de elita politică a satelor care căutau să interzică deturnarea sensului acțiunii românești. Pe alocuri însă a fost nevoie de un mare efort pentru că lucrurile începuseră să se desfășoare sub semnul steagului roșu.

„A luat ființă garda roșie . . .“

Multe documente memorialistice din diferite părți ale Banatului, din sate și din orașe susțin existența unor grupări comuniste acționând în toamna anului 1918 și în primăvara celui următor. Cu deosebire ele s-au manifestat în centrele muncitorești. Este adevărat că aglomerările muncitorești, mai ales cele minere și metalurgice, au generat atitudini radicale că erau cuprinse într-o rețea comunistă ce lega estul și vestul continentului. Majoritatea locuitorilor o alcătuiau aici grupurile etnice minoritare, sensibile la ideile care în Rusia începeau să fie puse în practică. Pe măsură ce în Ungaria situația alunega spre extrema stângă, pe măsură ce puterea intra în mâinile grupării lui Béla Kun, exponenții

acestei ideologii deveneau tot mai activi și în Banat. La Reșița sau Rusca Montană de pildă, mulți s-au declarat deschiși ca adepți ai lui Béla Kun la care de altfel au și trimis emisari. Desigur acestora li se alăturau toți cei care în acel moment doreau păstrarea provinciei sub autoritatea maghiară, indiferent dacă împărtășeau sau nu ideile comuniste. Era o solidaritate, din punctul lor de vedere, cu răul cel mai mic. Trebuie avut în vedere că în momentul guvernării lui Béla Kun, românii identificau orice trupe sau formațiuni maghiare cu gărzile roșii ceea ce numai parțial era adevărat. Pe de altă parte este de asemenea sigur că au existat destui români care veniseră din tranșee cu simpatii dacă nu comuniste atunci cel puțin apropiate. Mai ales cei care se întorceau, spun documentele, de pe frontul rusesc sau din prizonieraatul rusesc. Avuseseră prilejul să ia contact direct cu emisarii acelei ideologii. În general însă românii au privit comunismul cu suspiciune intuind în el o mișcare care sub stindardul internaționalismului era de fapt ostilă idealului național, antiunionistă și antiromânească. În Banat lucrurile erau și mai tranșate fiindcă aici comunismul era perceput sub culorile maghiare. Cine susținea deci aceste idei era antiunionist. Memorialistica bănățeană este cât se poate de ostilă atingerilor de proprietatea privată indiferent de unde ar fi venit ele, chiar de la români. Elita satelor, elita politică a satelor, am văzut din cele citate mai sus, acționează în toamna lui 1918 nu doar pentru unire ci implicit împotriva mișcărilor anarhice. Memoriile preoților și învățătorilor sancționează uneori în cuvinte grele atacul asupra domeniilor chiar și atunci când aparțin unor maghiari sau germani. A fost o problemă căreia clasa politică românească din Banat a trebuit să-i facă față. Sensul din ce în ce mai vădit antiunionist al mișcării bolșevice girate evident de emisarii lui Béla Kun dar și inapetență recunoscută a românilor pentru extremism au salvat situația. Satele românești cu toată ridicarea lor violentă n-au aderat la bolșevism. Răscoalele s-au desfășurat după canoanele impuse de o istorie seculară. Satul era conservator și sub acest aspect. Un emisar al Departamentului de Stat, unul din senzorii Americii pe aceste meleaguri, ține chiar să precizeze că în Banat românii sunt cu deosebire ostili bolșevismului, atitudine în care acest exponent al celui mai industrializat și capitalizat stat al lumii, vedea un semn de „primitivism”⁴⁴. Nu ne rămâne decât să admitem că opusul situației, bolșevismul așa cum se practica deja în Rusia sau în Ungaria, ar fi fost un semnal al „civilizației”!

Problema aceasta este desigur una dintre cele mai importante în judecarea anului 1918 la români dar care, din motivele cunoscute, vreme de multe zeci de ani fie că a fost trecută sub tăcere fie că a fost abordată deformat. Adesea manifestări antiromânești deschise au fost prezentate ca acțiuni de solidarizare cu revoluția bolșevică din Rusia sau Ungaria, acte de curaj și luciditate ale proletariatului! Fără a fi exagerată nici nu poate fi negată o anume prezență a ideologiei și emisarilor comuniști în Banat. Nu este exclus ca uneori memorialistica să fi reținut anumite fapte ca fiind generate de convingeri bolșevice când de fapt au fost simple manifestări ale anarhiei, ale unei violențe mai de grabă medievală cum nu sunt excluse exagerările sau chiar intenția de încheiere în acest fel a unor vechi socoteli personale. Atribuirea termenului de

„bolșevic“ sau „roșu“ fără a se ști foarte bine de fapt ce înseamnă, este și ea posibilă. Dar existența fenomenului în sine nu se poate nega.

Adeseori prizonierii veniți din Rusia sunt acuzați de comunism, de vin, și probabil că au și fost unii din ei, instigatori la revoltă, propovăduitori ai internaționalismului proletar, ai comunizării bunurilor. Un astfel de caz este citat la Sacoșul Turcesc:

„Soldații venind de pe front în toamna anului 1918 și aflând mizeria în care stătuseră familiile lor pleacă în grupe spre primărie unde se mai aflau încă depozite de cereale adunate la ultima rechiziție, Notarul văzând mulțimea că se agită o roagă să aștepte puțin că se va întoarce îndată din locuință și le va da toate lămuririle de cari au nevoie. Știindu-se vinovat, notarul împreună cu familia sa, pe căi lăturralnice, părăsesc comuna. Când populația află de fuga notarului pătrunde în primărie unde găesc depozite considerabile de cereale, tutun, zahăr, petrol, sare, articole foarte căutate în timpul războiului și mult speculate de atotputernicii zilei. În o parte a depozitului mulțimea dă de spirt, rachiu, rom. Între timp sosește la primărie un fost prizonier din Rusia care, încântat de cele văzute în țara comunismului, îndeamnă lumea la întronarea unei noi orânduiri, împărțirea averilor, dărâmarea castelurilor, distrugerea ordinii existente. Din averea notarului n-a rămas nimic. De la locuința notarului mulțimea s-a dus la arendașul sârb Ranislavlovici a cărui locuință e deasemenea dărâmată. În urma acestor fapte comise de câțiva rătăciți care au știut apoi să se sustragă de răspundere, notarul și arendașul vin însoțiți de o ceată de gardiști unguri din Timișoara. Înconjură comuna înarmați cu puști și mitraliere. Toți vecinii din jurul conacului lui Ranislavlovici sunt deținuți și bătuti în mod groaznic. Autorii devastărilor simțind că ce-i așteaptă s-au strecurat pe furiș din comună. Primul care fuge e fostul prizonier din Rusia. Numai Păun Stepan e prins și condamnat la moarte. Chiar în momentul când era să fie executat se aud bubuituri de tunuri și vestea că vin gardiștii din satele vecine să salveze satul. Garda maghiară își pierde capul și uită de executarea condamnatului. Păun Stepan curând însă moare în cele mai rele chinuri în urma bătăilor primite de la gardiștii unguri. Cele întâmplătoare determină conducătorii satului să înființeze o gardă națională compusă din 30 membri sub comanda lui Valeriu Bărbosu. Garda funcționează până la intrarea în comună a armatei sârbe⁴⁵.

La Buziaș s-a constituit, se pare, o celulă comunistă. Tentativa de a-i solidariza pe români a eșuat.

„Când în toamna anului 1918 imperiul austro-ungar s-a prăbușit și foștii stăpânitori nu mai aveau nici o nădejde de a mai ține subjugăți pe români, oameni fără căpătâiu recrutați dintre unguri și nemți au căutat să răspândească în comună ideile comuniste. Propagatorii acestor idei s-au recrutat dintre membrii familiilor Wannemacher și Brach. Cei câțiva reușesc să înjhebeze un nucleu comunist cu scopul de a pune mâna pe băi, de a arunca în aer fabrica de acid carbonic, de a comuniza averile și de a destrăma instituția familiei. Sediul unde țineau consfăturile era restaurantul Fischer. Când, odată, acești comuniști adunați în numitul restaurant plănuiau acțiuni criminale, Nicolae Ciolac (azi pantofar în Tormac) care îi auzise, revoltat se ridică în picioare, ia un scaun și voește

să lovească pe Niczifor, unul dintre complotiști, zicând „Voi derbedeilor vreți să împărțiți averile românilor! Să nu credeți că dacă buzieșenii sunt mai îngăduitori veți putea face ce voiți. Va veni Silașul și va fi vai de voi!“ De aici înainte întrunirile comuniștilor din Buziaș nu se mai țin în public ci cu fereștrile și ușile zăvorâte⁴⁶.

La Cenad garda națională română s-a constituit ca răspuns la acțiunile unui detașament maghiar afiliat, după spusele martorilor oculari, bolșevismului.

„În timpul războiului mondial comuna Cenadul German nu a suferit mult fiind locuită de germani a fost mai puțin molestată din partea autorităților. În schimb locuitorii din Cenadul Mare au fost șicanați peste măsură. În toamna anului 1918 soldații reînțorși de pe front în 15 Noiembrie au devastat în Cenadul Vechiu magazinul de pielărie Petru Potchen apoi băcănia Jung Peter. Îndată s-a format o gardă comunală compusă din 40 persoane sub comanda lui Ladislau Boroczy. În Cenadul Mare o ceată de comuniști unguri au devastat prăvăliile Neuberger Filip, Politzer Iuliu de unde au luat beuturi și articole de comerț. Asemenea au furat porci, vaci, cai, oi, boi și cereale de pe moșiile Redina, Cichet, Pustă, Anastasia, Begova a ducesei de San Marco. Pentru împedcarea acestor bande comuniste s-a format în comună o gardă națională sub conducerea preotului Ștefan Opreanu și a învățătorului Dimitrie Bozianu⁴⁷.

La organizarea propriu-zisă a grupurilor comuniste s-a ajuns însă numai în unele centre industriale datorită condițiilor pe care deja le-am arătat. La Reșița, de pildă, ele au fost capabile să trimită emisari — am arătat cazul de la Târnova — în dorința de a-și atrage satele. În același timp însă se manifestau antiunionist și promaghiar. Chiar și în momentul intrării armatei române în Reșița ele vor declanșa acțiuni de anvergură pentru a determina evacuarea orașului de aceste trupe „imperialiste“. În jur vor găsi adepți la Doman și Cuptoare-Secu dar nu între români. La rândul lor aceștia au trebuit să se organizeze pentru că simțeau unda de ostilitate la adresa lor. Așa s-a întâmplat la Doman, pe fondul unei mai vechi stări tensionate:

„În timpul războiului mondial 1914—1918 au fost puși sub pază politică preotul Ioan Oprea, învățătorii Iosif Olariu și Aurel Gherguță. Societatea Căilor Ferate din Budapesta în cursul războiului intensifică persecuțiile neadmitând sub grele pedepse pășunatul vitelor în teritoriul Uberland din motivul că locuitorii nu voesc să cedeze societății dreptul asupra subsolului. (...) Încă la începutul lunii noemvrie 1918 puținii unguri din comună împreună cu germanii formează o gardă pusă în serviciul revoluționarilor de la Budapesta. Conducătorii maghiari îndeamnă apoi amenință pe români să intre în gardă altcum nu le garantează viața nici avutul. Văzând această atitudine ostilă românii înființează garda națională sub comanda lui Traian Gherguță ceea ce atrage după sine disolvarea gărzii maghiare⁴⁸.

La Cuptoare apare o situație incredibilă: românii apără jandarmeria maghiară:

„Soldații români reînțorși de pe front în toamna anului 1918 au avut o purtare demnă manifestându-și bucuria prin cântece și dansuri

naționale. În schimb ungurii, germanii și slovacii au devastat magazinele societății Reșița și ale comercianților din comună. Au încercat să ocupe postul de jandarmi și numai mulțumită pădurarilor români de la Societatea U.D.R. jandarmii scapă cu viață. Capii revoluționarilor erau Rudolf Pokorni și Benta Stehno. Germanii erau cei mai înflăcărați comuniști iar ungurii mari aderenți ai integrității Ungariei. Gardă comunală nu s-a înființat⁴⁹.

La Rusca Montană s-a constituit o gardă roșie. Își spunea roșie dar arbora drapelul unguresc și trimisese agenți de legătură la Budapesta. Intrarea sârbilor n-a modificat prea mult lucrurile fiindcă ei se solidarizează de fapt cu aceste forțe ambele tabere, din motive diferite, fiind de fapt potrivnice unirii Banatului cu România.

„Populația comunei Rusca Montană în anii 1918—1919 a trecut prin foarte mari agitații în urma faptului că în această comună sunt locuitori de mai multe naționalități între cari în acele timpuri s-a dat lupta pentru dominație. Spiritul acesta de luptă între naționalitățile acestei comune a durat până la venirea armatei române prin care fapt din frământările acestor ani a ieși învingătoare populația românească a comunei. Natural, în aceste lupte toate naționalitățile azi minoritare au fost unite contra elementului românesc.

La reîntoarcerea soldaților de pe câmpul de luptă domina spiritul de libertate și de autoconducere. Astfel, soldații veniți acasă — nemți, ungurii și slovacii — au înființat un comitet sub conducerea căruia a luat ființă garda roșie cu caracter comunist. Comitetul de conducere se numea Arbeiter Raat, avea în frunte pe învățătorul ungar azi pensionat Heigel. Scopul urmărit de garda maghiară era de a respinge armata română îndărăt la vechile hotare. Membrii acestei gărzi erau destul de numeroși, circa 60 (de) membrii foarte bine înarmați și toți cari mai veneau de pe front erau trecuți în această gardă, bineînțeles minoritarii de azi. În urmărirea scopului veneau și din Caransebeș agenți ai gardei ungurești cu cari erau în legătură iar o delegație din această comună a mers până la Budapesta ca să pună la curent autoritățile maghiare despre situația de aici și să ceară să intervină ca aci să rămână tot Ungaria. Față de toate acestea populația românească nu putea să ia o atitudine fățișă căci situația era foarte tulbure și nesigură mai ales că armata română venise numai până în comuna Băuțar la o depărtare de circa 15 Km și la hotarul județului Hunedoara cu județul Severin deci domina versiunea că armata română nu va mai înainta de acolo așa că aceasta comună va rămânea tot sub dominație ungară. Când au venit sârbii, garda maghiară văzând că totuși această comună nu va mai face parte din vechea Ungarie s-au asociat cu armata sârbească contra românilor preferind că decât să ajungă sub stăpânire românească mai bine să rămână sub dominație sârbească. Populația românească cu toate represivunile din partea gardei maghiare prin întrunirile ce le făceau și prin străduințele preotului ortodox român de atunci al comunei adică Dl. Ioan Imbroane actualul preot profesor în Timișoara, era ținută la curent cu evenimentele din Europa și pregătiți pentru marele eveniment știind că în curând, pe baza dreptului la autodeterminare fiecare va avea dreptul să se declare din care țară voește să facă parte. Din cauza

aceasta, aflând trupa gardistă maghiară și armata sârbă despre activitatea părintelui Imbroane în acest sens, au căutat cu orice chip să-l prindă și să-l interneze cum făceau cu alți preoți de prin împrejurimi pe care îi dețineau și-i transportau cu camioanele să-i interneze. Deci și părintele Imbroane a avut destul de suferit pentru zelul ce îl depunea pentru pregătirea poporului pentru marele eveniment. În câteva rânduri a trebuit să părăsească comuna în mez de noapte și pe culmile codrilor să treacă la armata română din Băuțari. Dar conștiința de român nu l-a lăsat să stea acolo liniștit decât câteva săptămâni ci s-a reîntors la Caransebeș să se informeze de situația de unde a venit la Rusca Montană pe jos, distanță de 30 km ca să dea populației românești instrucțiunile necesare. A venit însă numai până la marginea comunei unde a convenit cu câțiva oameni cărora le-a dat informațiile necesare și apoi, fără să poată merge măcar până la locuința lui a luat din nou culmea spre comuna Băuțari. Nici la poporul român din această comună cu tot pericolul gărzii maghiare și al armatei sârbești n-a lipsit îndârjirea și curajul. Până când membrii gardei maghiare umblau cu tricolorul maghiar românii purtau în piept tricolorul românesc ba arborau și pe case drapelul naționale românești deși urmarea era că îndată ce se însera era atacată locuința cu pietrii din partea gardei maghiare. Situația s-a schimbat cu totul când au venit trupele franceze și apoi cele românești și când a luat ființă garda națională română. Cu toate astea românul mai blând din fire nu a căutat să se răzbune...⁴⁵⁰.

La Oravița a existat o tentativă de a forma o gardă roșie. De fapt ea s-a și constituit dar nu a apucat să acționeze, pentru că a fost practic desființată la prima sa tentativă. Era destul de numeroasă și bine înarmată și defila prin oraș cu un drapel roșu în frunte. Date prea multe însă nu posedăm totuși Petru Oancea a reținut cu minuția dar și cu hazul cunoscut momentul dezarmării ei de către garda națională română din Oravița.

„Măne zi altă încurcătură. Se trezește numai că-i bat la poarta cazarmei o grupă de vreo 40 de înși înarmați militarmente și cu un steag roșu în frunte. Era un grup socialist foarte bine echipat și care le venea să-și ofere serviciile. A fost lăsat să între în curte unde patru înși, stegarul și trei colegi au rămas de pază lângă puștile făcute piramidă iar ceilalți au fost poftiți sus în salele cazarmei să-și spună condițiile. Era foarte greu de parlamentat cu dâșii căci erau în același timp și prieteni și dușmani. Prieteni dacă le primeai propunerile lor, ceia ce era imposibil, și dușmani deacă cumva nu le acceptai dorințele și condițiile lor socialiste. Trebuiau însă numaidecât desarmați căci altcum ar fi constituit un nou pericol pentru oraș și jur deacă mai eșeau din cazarmă cu puștile ei. Desarmarea bruscă însă nu se putea face vărsare de sânge și dl. căpitan Balica evita pe cât putea jertfe omenești. Nu voia să-și peardă nici un gardist și nici să împuște pe nefericiții ășcia carii sigur s-ar fi opus văzând că le ia puștile și nici nu voia să atragă bănuiala și dușmănie din partea ăstor socialiști asupra gardiștilor cum că ei, gardiștii, le-ar fi luat puștile. Vorbind cu dâșii deci face niște semne secrete celor inițiați ai d-sale și iată că peste puțin ese din bucătăria cazarmei un gardist cu un cârciogoni de vreo 15 litre de răchie și se

apropie de stegar și de păzitori și zice: „Mă! dar ce-i cu voi, ori nu va-ți săturat dracului în patru ani de zile de atâtea pușcături ci și acuma stați cu puștile în mână păzind șiragul ăsta de puști? ha! Lăsațile la naiba și prindeți „bomba“ asta carea e umplută strajnic cu 15 focuri de răchie“. Și a lăsat bunul D-zeu ca toate beuturile pe kume să fie bune de beut dar ca țuica românească, ba. Colegul îmbiat a luat cârciașul în mâni și a tras zdravăn din răchia prefriptă și foarte satisfăcut a dat celorlalți trei zicând „Asta-i treabă! Beți mă...“. „Mă colegilor a zis mai departe gardistul dar ce stați voi aici în picioare lângă ruginele ăstea de puști, că barem acuma suntem noi de noi, haidem poftiți în cuină și stăm ca oamenii pe scaune“. Și de fapt păzitorii își razimă și ei puștile în piramidă, cel cu steagul își răzimă podoaba de un nuc și iată-i pe toți patru că stau pe scaune și cârcegoniul face înconjurul. Numai decât dispar din curte toate puștile cu tot cu steagul ăla roșu. După vreo 2 ore de parlamentare neajungându-se la învoială aliații se cobor cu toții în curtea... goală. Vociferări, proteste, amenințări, lămuriri, toate în zădar. Nu-i pușcă nu-i steag, nu-i santinelă, nu-i nimic. Curtea și nucii.

— Păi cu ce arme a-ți avut de gând să ne dați ajutor? întrebă un gardist scoțând burta în evidență și punând mâna în șold.

— Dar au rămas aci în curte 40 de puști și steagul și patru înși spune comandantul suduind și înjurând în limbajul lor special și uită că acum nu găsim chiar nimica, absolut nimica...

— Și cu puști și cu oameni de ășcia carii devin „nimic“ ați avut voi de gând să colaborați cu noi, ha? vorbește mai departe gardistul. Hai pretenilor! poftiți afară cu Dumnezeu, afară că nouă nu ne trebuie astfel de aliați, de colegi, de „tovarăși“ carii devin nimica⁵¹.

Gărzi roșii sunt menționate și în alte părți. Erau cetăți și neromânești acționând pe o anume rază în jurul localității de origine. La Parța de pildă ea provenea de la Timișoara:

„La prăbușirea frontului, în toamna anului 1918 jafuri ori alte fapte reprobabile nu s-au întâmplat în comună afară de un mic incident. De-sele rechiziții de alimente lăsaseră populația în o mare nevoie și lipsuri. Lipsea îndeosebi făina. Tocmai când veneau soldații de pe front în gară erau încărcate 7 vagoane de făină rechiziționată din Parța și din comunele învecinate, pe seama armatei. Soldații descarcă făina din vagoane și o depozitează în edificiul școlii pentru a fi distribuită în ziua următoare nevoiașilor. Garda roșie din Timișoara avizată fiind sosește în comună, adună pe locuitorii silindu-i să îmbarce imediat făina în vagoane. Spiritul de prudență și calmul conducătorilor opresc ca să nu izbucnească cu această ocazie o revoltă care ar fi avut urmări incalculabile. Încercarea stegarului Mihail Radovan de a înjgheba o gardă română s-a lovit de amenințările conducătorilor socialiști maghiari din Timișoara⁵²“.

La Gaiul mic sosește o gardă roșie din Deta care începe să brutalizeze populația profitând, ca în atâtea alte locuri, de absența unei forțe armate românești care să i se opună. În momentul în care satul se agită pregătindu-se de luptă se retrage în grabă:

„Soldații reînțorși de pe front în toamna anului 1918 au dovedit un calm și o liniște perfectă. Acestui fapt i se datorește că în comună nu s-a înființat garda națională. Din comuna vecină, Denta, a venit însă în Gaiul Mic o gardă roșie. Aceasta terorizează o zi întreagă comuna bătând crunt fără de nici un motiv pe locuitorii Ștefan Martin primar, Ilie Cerega, Nicolae Morovan, Iovan Morovan, Traian Stoiu, Rista Ghilezan și alții. După ce numiții au fost bătuți până la sânge li s-a făcut judecată să fie împușcați. Întreaga populație însă pășind energic iar gardiștii fiind în număr de 5 persoane de teama revoltei mulțimii au crezut că e mai bine s-o ia la fugă strecurându-se pe furiș...“⁵³.

În schimb la Chișoda lucrurile au avut un deznodământ tragic fiindcă acolo garda roșie a împușcat 2 țărani și a schingiuit alți 11 ceea ce a determinat satul să-și alcătuiască propria formațiune armată⁵⁴.

Cea mai grea situație au avut-o însă satele de pe Valea Mureșului. Malul drept, nordic, era controlat de trupe maghiare aflate sub semnul steagului roșu. Făceau dese incursiuni pe malul bănățean dispunând după plac de viața și bunurile țăranilor din zonă.

„Se îngrozise tot satul . . .“

Ca întotdeauna în vremuri tulburi și-au făcut apariția grupuri prădalnice profitând de golul de autoritate. Uneori violențele nu mai pot fi stăpânite și generează un joc extrem de periculos care la rândul-i regenerează violența. În acest cerc vicios a intrat, la un moment dat, satul Igrîș. Răscoala a fost pornită ca peste tot de soldați dar intervenția jandarmilor a deschis un lung șir de omoruri.

„Soldații veniți acasă de pe front s-au dus la primărie unde au chemat pe șeful postului de jandarmi i-au tăiat gradul și l-au trimis la cazarmă. Notarul când a văzut această operațiune a rămas înmărmurit iar impegatul Eduard Lichtfiss care se purtase rău cu locuitorii a fost bătut. De la primărie câțiva demobilizați devastează casa impegatului și pleacă spre prăvălia comerciantului (. . .) König Micșa (care) văzând pericolul ese înaintea soldaților și-i roagă să-i dea pace fiindcă azi are sărbătoare, mâine însă le va da tot ce doresc. Manifestanții lasă pe König în pace și pleacă spre locuința comerciantului Sebastian Kunst. Kunst avizat nainte despre venirea soldaților cere ajutorul jandarmilor cari erau în nemijlocită apropiere și cari au tras în mulțime omorând pe țăranul Vichente Micșa și rănirea grav 11 țărani dintre cari fam. Micșa și Florea Pecican în urma rănilor au sucombat a doua zi. În 4 noiembrie părinții tânărilor Fanu Micșa și Florin Pecican aproape înebuniți de durerea uciderii fiilor lor, s-au dus la primărie somând pe notarul Cherier și pe ofițerii Octavian Arșici și König Micșa, să meargă cu ei la postul de jandarmi spre a-i desarma căci numai așa va fi pace în comună. Notarul și ofițerul vrând-nevrând merg la postul de jandarmi. Șeful postului Pop István un român maghiarizat fiind somat de notarul și ofițerul Arșici să depună armele, se execută și astfel desarmat merge cu colegul său Martinca la primărie. Martinca, presupunând că nu va fi bine, intră în casa lui Moise Miloș și se ascunde în podul casei. Ajungând

Ștefan Pap la primărie, e prins de rudeniile și părinții celor uciși, scos în față primăriei și ucis. Cadavrul stă neînmormântat până seara, când a fost ridicat și dus într-o trăsură la marginea satului și aruncat într-un șanț. Ceilalți jandarmi scapă din comună fugind noaptea peste holde. În 5 noiembrie vine o patrulă de jandarmi (8—10 persoane) din comuna Nădlac somând sătenii să predea armele. După ce-au dezarmat câțiva cer despăgubire de 100 000 coroane pentru uciderea șefului de post precum și indicarea celor cari l-au ucis. În 7 noiembrie o patrulă de jandarmi din comuna Periam arestează pe țăranul Constantin Bocșan. În 9 noiembrie în zorii zilei comuna e asediată din două părți. O mulțime de jandarmi ajutați de soldați șvabi întorși de pe front înarmați cu mitraliere venind dinspre Periam intră în comună având în frunte pe jandarmul Martinca cel scăpat teafăr la dezarmare. Jandarmii merg mai întâi la locuința lui Ghenadie Micșa pe care îl împușcă, apoi ucid pe jandarmul pensionat Darany Petru care se desolidarizase de faptele colegilor săi. Merg la primărie și anunță în comună prin baterea tobei introducerea în comună a stării de asediu. Pornesc apoi prin sat din casă în casă pentru a aduna obiectele dispărute din cazarma jandarmilor. Pe stradă Martinca întâlnind locuitori pe care el îi bănuia de vinovați de uciderea colegului său Pap Ștefan ori îi fuseseră dușmani ai săi fără nici o formalitate îi împușcă. Astfel sunt împușcați în mijlocul drumului Petru Barboș, Ioan Caleancu zis Pera, Ioan Bistrianu senior, Ioan Bistrianu junior, Ștefan Bistrianu, Petru Crista, Valeriu Mioc și Ilie Prodan. În urma unui ordin dat în după amiaza de 9 noiembrie la ora 3 p.m. de primpretorele din Periam jandarmii unguri încetează măcelul. Prind însă pe Gavril Ionescu despre care susțineau că încă ar fi luat parte la uciderea șefului postului de jandarmi, îl pun legat într-o trăsură împreună cu arestatul Ioan Bocșan, folosindu-se de un moment prielnic o ia la fugă și dispare ascunzându-se prin gropile din partea locului se refugiază în sat ascunzându-se într-o fântână. Jandarmii în furia lor ucid pe Gavril Ionescu lăsându-l mort în marginea drumului. Comuna în urma masacrelor comise îmbrăcase haina de doliu. Trista ceremonie a victimelor s-a celebrat în ziua de 11 noiembrie. În ziua de 12 noiembrie pe la ora 10 apare în comună o patrulă de călăreți negri din armata colonială franceză. Igrășul se afundă apoi mai mult în durere și în așteptarea mântuirii⁵⁵

În acest caz intervenția jandarmeriei a luat aspecte de brigandaj, de terorism în cel mai clar sens al cuvântului. Este sigur, pe de altă parte, că lucrurile nu au stat sub semnul ostilității etnice — între jandarmi au fost români iar între victime s-a numărat și un maghiar. Au fost însă situații în care violența a dus lucrurile la limita tâlhăriei ordinare. Elemente antisociale s-au datat la acte de banditism. Un caz s-a petrecut la Budinț.

„Soldații întorși de pe front în toamna anului 1918 înlătură pe notarul sârb Pavel Josity și instalează în locul lui pe Alexandru Martin proprietar comerciant din Ictar. S-a constituit „antistia comunală“ din foștii luptători având de primar Gheorghe Capețianu. Ca ceva curios, în aceste vremuri revoluționare amintim că antistia comunală a cerut atât preotului ortodox cât și celui unit să facă serviciu de pază în comună în timpul nopții. Era ceva care mirosea a spirit revoluționar ră-

săritean. Pădurile statului se explotau în largă voe aducând fiecare după poftă și putere lemne de foc ori de construcție. Un tren de petrol aflător în gară Topolovățul Mare ajunge în stăpânirea sătenilor. Cei din Budinț aduceau petrolul cu vedrele. O țigancă pe care toți o cunoșteau sub numele Elisabeta, întorcându-se spre casă cu o vadră de petrol e împușcată în drumul Ictarului, aproape de gară. Dezertorul de pe front Dimitrie Raicu de 37 ani, cap de familie din Budinț, alcoolist, la 2 octombrie 1917 a ucis pe agricultorul Iosif Radulovici în vârstă de 63 ani în birtul lui Leopold Liedl din această comună lovindu-l în cap cu o greutate de cântar. De teama lui Raicu se îngrozise întregul sat. Sfârșitul acestui scelerat e eternizat în matricola răposaiților parohiei unite din Budinți astfel: „nr. corent 9, Răpoșat la anul 1918 în 7 Noiembrie. Dimitrie Raicu de 37 ani, greco-catolic, ziler, născut în Budinț, răposat în Budinț, nr. casei 220. ucis. Înarmorântat la 48 ore. Observațiuni: Revoluționarii l-au eliberat din temniță din Arad unde fu osândit pentru omor pe 7 ani. Prins fiind ca să-l escorteze la robie, în hotarul Ictarului fu împușcat de soldații ce-l aveau în pază”. Prin scăparea comunei de acest criminal revine ordinea și calmul în sânul populației⁵⁶.

Lucruri care au stat la limita banditismului s-au petrecut și la Duleu. Aici n-a fost vorba de o răscoală ci de un grup constituit mai degrabă într-o pandă. De altfel violența nu s-a declanșat la venirea soldaților. Ea a fost pusă la cale de doi tâlhari după cum spune textul memorialistic:

„Soldații reînțorși de pe front în toamna anului 1918 au avut o purtare demnă. Nici o tulburare ori disordine. Liniștea comunei a fost însă tulburată de fapta nesocotită a doi locuitori din Valea-mare: Nicolae Caloșie și țiganul Ioan Ursu zis Becu. Aceștia voiesc să devasteze castelul lui George Ioanovici care trecuse în proprietatea lui Weisz și Ligeti din Timișoara. La cei doi nesocotiți se alătură câțiva tăciunari din Duleu. Somează pe supraveghetorul castelului Lorisz originar din Bacova să deschidă ușile. Lorisz care nu se grăbește să deschidă e crunt bătut încât la câteva zile și moare. Participanții din comună Duleu la această faptă au fost Iosif Andraș (73) care a fost împușcat noaptea de către un codrean când fura lemne, Nicolae Lațicu (30) deasemenea ucis când fura lemne, George Madescu (35), George Sfercoși (31) mort în urma bătăilor date de către sârbi, Andrei Petcu (138) ucis de către doi oameni din Vișag cu ocazia unei beții, Petru Buțu căruia banda de hoți Tișan i-a furat 24 000 coroane, Cornel Balint (13) George Bulgăr (79) și George Honu (33). După jefuirea castelului devastează locuința preotesei văduve Regina Meda, maltratează pe primarul George Petcu (aceasta fusese primar 35 (de) ani și 65 (de) ani cantor bisericesc). Operațiile acestei bande sunt oprite de către garda națională înființată de către preotul militar Petru Damșa sosit de pe front în acele zile. Comandantul gărzii e dr. Cornel Nicolaevici. Chemați de către proprietarii Weisz și Ligeti gardiștii unguri din Timișoara sosesc în comună în miezul nopții. Preoții Nestor și Petru Damșa, apoi primarul Gavrilă Groza și comerciantul Pavel Lațicu sunt duși la primărie bătuți și somați să garanteze paguba suferită de către Weisz și Ligeti. Gardiștii se năpustesc apoi asupra caselor țăranilor și sub pretextul că adună obiectele luate de la numiții proprietari fură obiectele de valoare⁵⁷.”

Deosebit de activi sunt țiganii. Iau parte la devastări în multe părți alături de alții dar și din proprie inițiativă. În orice caz mai toate documentele îi menționează chiar în momentul declanșării tulburărilor cum s-a văzut deja. La Reșița au început atunci când n-au reușit la Târnova, La Ghertiniș „o ceată de țigani au devastat casele proprietarilor Augusta Salamon, Adalbert Hack, dr. Steiner”⁴⁵⁸. Și la Ciclova „mai ales țiganii din comună și din satele vecine devastează locuința notarului, băile Marila și vreau să dea foc casei comunale ceea ce-i face pe soldații din sat conduși de Damian Izverniceanu să intervină pentru a-i potoli”⁴⁵⁹ La Jupalnic au o tentativă pe cont propriu dar dau îndată înapoi când văd contramăsuri decise. În acel sat „nu s-a produs nici o spargere decât la moara Ilie Băcilă au încercat parte din țiganii din Jupalnic să dea lovitură pentru a-l jefui însă au fost observați la timp și astfel a fost evitat cazul”⁴⁶⁰ La Cladova însă s-au produs represalii sângeroase. „Potera de jandarmi urmărind pe spărgătorii prăvăliei din Bethausen a împușcat pe un locuitor țigan care s-a baricadat (...) Numitul țigan furând 2 porci din casa comerciantului din Bethausen cu ocazia devastării prăvăliei, i-a tăiat iar a doua zi sosind jandarmii pentru a lua porcii înapoi acesta la somația lor s-a refugiat în casă iar jandarmii știind că are armă, au tras o salvă în casă răpunându-l”⁴⁶¹.

Pe linia Dunării este semnalată acțiunea unor bande înarmate sârbești care nu făceau parte din armata regală și care acționau prădalnic pe cont și în folos propriu. Erau ostile inclusiv populației sârbe din Clisură. Totuși, la Gornea s-a reacționat de către armată în momentul în care un agent al comitagiilor a fost omorât de săteni.

„În toamna anului 1918 soldații reînforși de pe front au devastat cooperativa și primăria. În aceste vremuri tulburi un jandarm sârbesc pacta cu comitagiile de peste Dunăre facilitându-le jafurile, e ucis de către locuitorii comunei. Pentru acest fapt 28 de locuitori au fost arestați și ținuți în închisoarea de la Biserica Albă aproape 2 ani. Unii dintre ei au dezertat din închisoare dezarmând santinelele”⁴⁶².

La Berzasca opera o bandă care s-a împrăștiat îndată ce șeful ei a fost împușcat: „În toamna anului 1918 comuna a fost teren de operație pentru banda lui Ioan Feneșan. Sunt devastate trei prăvălii, farmacia, ocolul silvic, cooperativa. După ce jandarmii au împușcat pe Feneșan se restabilește ordinea”⁴⁶³. Nu peste multă vreme însă, ca și la Divici și Svinița își fac simțită prezența comitagiile⁴⁶⁴. Probleme de acest fel au fost și în zona Oraviței. Din fericire acolo au existat forțe românești care au făcut față situației:

„În toamna anului 1918 soldații reînforcându-se de pe front organizează garda națională română sub îndemnul preotului Ioan Covrig, a medicului Dr. Ioan Teicu și avocatului Dr. Cornel Teicu. Mulțumită acestei gărzi comuna a fost ferită de orice disordine. La un moment dat se lățește vestea că cete sârbe de partizani încearcă să pătrundă în comună. Vestea se adevărește. Partizanii venind încearcă să jefuie comuna vecină Macoviște. Încercarea nu reușește și acum vreau să dea o nouă lovitură comunei. Cei din Macoviște se adresează gărzii din Ilidia. Aceasta atacă trupele de partizani din Macoviște și-i alungă din comună”⁴⁶⁵.

Astfel de evenimente n-au avut decât un caracter local.

Impotriviri s-au produs și din partea trupelor maghiare dar posibilitățile lor erau limitate pentru că se aflau numai în satele de peste Mureș. Totuși sunt semnalate cazuri ca la Chesinț când s-au întâmplat intervenții și din partea lor¹⁷. Destule probleme au creat aceste formațiuni și pe traseul unor delegații românești din Banat. Din Petroasa au plecat un mic grup cu un mandat precis și care a consemnat ostilitatea maghiară:

„Mărița Petru (Nr.) 65. (Au) fost împotriviri din partea gărzilor maghiare din diferite localități. Au mai fost: Lăpugean Samson, Lăpugean Ștefan. Toți 3 (trei) au fost la Consiliul Dirigent pentru ca să fie în proprietărită de la groful Papp Simon¹⁸.”

La Poieni s-a menționat aceeași stare de lucruri: A plecat un singur om, deși ar fi dorit mai mulți, dar oamenii se temeau:

„S-ar fi dus și alții dar nu au cutezat a se espune pericolului ce-i aștepta din partea maghiarilor dacă românii nu câștigă. A trecut în mod clandestin prin munți și pe văi de frica gărzilor ungurești ce păzea să nu treacă românii la Alba-Iulia¹⁹.”

Tot așa și la Fârdea, de unde a plecat un grup:

„Preotul George Garoiu, Cornel Vasilon (acum notar în Doclin), Iancu Vasilon și Pantelie . . . Din comună au plecat pe căi lăturalnice de frica jandarmilor unguri. De la Făget până la Ilia ne-a fost mai frică. La Ilia s-au adunat coruri din diferite părți cari numai cântece patriotice au cântat. Săltau inimile de bucurie. Deși era vremea urâtă nimeni nu regretă²⁰.”

Singurul delegat care a plecat din sătucul Breazova a nimerit tocmai în trenul în care maghiarii au tras ucigând un tânăr, singură simbolică jertfă:

„A participat Ion Lăpugean. Pe drum de la Ilia spre Alba-Iulia a auzit multe salvă de pușcă din partea gărzii maghiare (mpușcând pe unul din tren²¹.”

Un atac al gărzilor maghiare asupra delegațiilor este consemnat și la Cebza²². De la Voilova „la adunarea din 1 dec(embrie) 1918 de la Alba-Iulia a luat parte numai preotul Gh. Adam cu soția Maria, pe ascuns. Populația n-a luat parte de frica jandarmilor unguri²³.”

„Nu s-a știut, mai bine zis nu s-a comunicat“

La adunarea Alba-Iulia au fost și absenți. În general aceștia au fost ignorați. Istoriografia a fost interesată doar de prezențe dar, vrem sau nu, din istorie fac parte și absențele. Nimeni și nimic nu se poate sustrage istoriei, nici măcar partea goală a sticlei pe jumătate plină. Unul din motivele acestei stări de lucruri, — am arătat mai sus au fost obstrucțiile trupelor străine sârbe sau maghiare. N-a fost însă singurul. Cum se știe chemarea la Adunarea Națională de la Alba-Iulia a fost lansată la 20 noiembrie 1918. Timpul avut la dispoziție era deci scurt, scurt chiar și pentru cei ce-și puteau organiza plecarea în condiții mai favorabile decât bănătenii. Circulația informației în această provincie controlată mi-

litar de forțe străine era foarte dificilă. Ea se făcea prin presă mai ales. În lipsa unui oficiu poștal lucrurile se complicau și mai mult. De pildă la Verendin izolarea de căile de comunicație ca și de traseele poștale este invocată ca motiv al neparticipării la Alba-Iulia:

„Fiind cam departe și necunoscând nici oficiu poștal, populația n-a putut lua la timp cunoștință despre evenimentele ce se pregăteau și așa n-a putut merge nimeni (dar) s-a sărbătorit hotărârea de la Alba-Iulia²⁴.”

La fel, la Goleț:

„La Adunarea de la 1 dec(embrie) 1918 nu a luat parte nimeni motivul neparticipării este din cauză că nu-s-a știut, mai bine zis nu s-a comunicat oficial asupra acestei adunări²⁵.”

De la Valea Bistrei „n-a luat parte nimeni deoarece populația nu era bine informată despre adunarea de la 1 dec(embrie) 1918²⁶. Nici la Pârvoava nu s-a știut nimic despre convocare²⁷ ca și la Zăbalț²⁸.”

O foarte scurtă notă de la Zăguzeni invocă câteva motive de neparticipare:

„N-a luat parte nimeni din lipsa mijloacelor de transport și de frica soldaților sârbi cari au împiedecat mișcările lor dară și termenul fixat a fost prea scurt²⁹.”

Termenul n-a fost însă fixat din dorința sau din voința cuiva, el a fost stabilit de istorie și Banatul n-a lipsit la această întâlnire decisivă. Voința sa a fost exprimată. Din păcate, au fost și din cei care n-au putut sosi, și din alte motive decât cele de constrângere sau neinformare. Unul din acestea a fost propaganda antiunionistă care s-a produs în Banat. Este un subiect asupra căruia nu știm să se fi aplecat vreun studiu interesat de anul 1918. Mărturiile preotului din Jena atât de consistent și de frecvent invocate aici pot fi, în acest sens, invocate încă odată. Aflăm că în sat (și este de bănuț că nu doar în acest sat), s-au distribuit, fără însă să ni se spună nici cum și nici de cine, manifeste tipărite care prezentau unirea cu România ca un act de scurtă durată care va fi însoțit de consecințe dezamăgitoare chiar pentru românii bănățeni. Preotul pare să lase să se înțeleagă că astfel de acțiuni propagandistice au avut un anume efect, desigur limitat spațial și temporal, dar care totuși a existat. Deși este vorba de evenimente aflate la treisferturi de veac unul de celălalt și de două provincii la extreme cardinale totuși nu ne putem reprima remarca privind asemănarea între cele întâmplate atunci în Banat și acum în Basarabia. În privința argumentelor antiunioniste. Manifestele pomenite la Jena vehiculau „argumente” foarte asemănătoare cu cele familiare propagandei antiromânești din Basarabia. Chiar și după Alba-Iulia oamenii din Jena aveau inima strânsă. Se întrebau de ce oare nu mai vine armata română. A fost nevoie de o stăruitoare lămurire a preotului pentru a repune lucrurile în matca lor firească:

„După adunare m-am dus la Sibiu și la Brașov până la sărbătorile Crăciunului când întorcându-mă acasă am aflat tot pe sârbi dar nu mai m-a întrebat nimic. Oamenii din sat nu credeau nici în România nici în Ungaria și la orice manifestații să sfiau să spună că noi ținem cu România ba zilnic mă asaltau cu întrebări că dacă am votat cu România atunci de ce nu vine să ne scape de sârbi că prea îi batjocoresc. I-am încurajat

„Fiind deja seară, locotenentul Grigore angajă o cameră mobilată în hotelul „Dacia” din centrul oraşului iar a doua zi prezentându-se în cazarmă, primi comanda oraşului iar a doua zi prezentându-se în cazarmă primi comanda companiei 1 infanterie din cadrele batalionului de Gardă Naţională Română şi numirea lui ca ofiţer delegat militar al batalionului în Consiliul Naţional Român al oraşului Lugoj care funcţiona deja sub preşedenţia lui dr. Valeriu Branişte mare luptător politic român din Lugoj. După câteva zile acest delegat cu însărcinare specială legătura batalionului cu Consiliul Dirigent Naţional Român care se organizează şi funcţiona în oraşul Arad în casa proprietate a înflăcăratului român Cicio-Pop. Primi instrucţiuni şi dispoziţiuni scrise de toate categoriile civile şi militare îndeosebi referitoare la pregătirile ce se făceau pentru ziua de 1 decembrie 1918 când în Alba-Iulia va avea loc Adunarea Naţională Română pentru votarea unirii Transilvaniei cu patria mamă România. Primi instrucţiuni militare referitoare la organizarea şi salariizarea întregului efectiv, ofiţeri şi trupă, al batalionului de Gardă Naţională Română. Conform instrucţiunilor şi dispoziţiunilor scrise aduse de locotenentul Grigore şi predate Consiliului Naţional Român din Lugoj, prin adunare populară se formă o delegaţie legală pentru Adunarea Naţională Română de la Alba-Iulia în ziua de 1 decembrie 1918. În delegaţie ca militar participant cu drept de vot se alesese şi locotenentul Grigore din batalionul de Gardă Naţională Română Lugoj. În dimineaţa zilei de 1 Decembrie 1918 pe un ger de zece grade Celsius sosl cu trenul din Banat şi delegaţia legală civilo-militară a Lugoşului la Alba-Iulia din Ardeal. În marea sală din cetate se produse votarea legală a celor 128 delegaţii legal alese şi trimise cu înflăcărată unanimitate a unirii Transilvaniei la patria mamă România. Pe actul istoric cu aprinsă mândrie de participant direct şi personal îşi puse semnătura ca delegat legal şi bănaţeanul locotenent Mihăiuţiu Grigore ofiţer activ voluntar al batalionului de Gardă Naţională Română din Lugoj. După semnarea istoricului act al unirii legale pe tribuna platoului din câmpia de la marginea cetăţii Alba-Iulia, sfidându-se asprimea timpului geros înflăcăraţii luptători români, în faţa poporului numeros, sub farmecul drapelului tricolor al românismului, prin solemn jurământ al întregii asistenţe se pronunţă ca definitiv şi legal realizată eterna şi fericita unire românească, bănaţeană şi ardeleană la România. Locotenentul Grigore care în viaţa lui de ostaş suferise judecarea ca trimis în Curtea Marţială maghiară pentru afişarea panglicuţei tricolor românesc la şapca lui de luptător, acum, în deplină libertate biruitoare, sărută cu lacrimi ferbinti de fericire tricolorul neamului său românesc... După terminarea solemnităţii Unirei, delegaţia se înapoiase la Lugoj unde prin adunări populare naţionale se prezentă amănunţită dare de seamă despre realizarea Unirii eterne la data de 1 Decembrie 1918, în cetatea Alba-Iulia a lui Mihai Viteazul, Horia, Cloşca şi Crişan³⁶.

În acele zile era o mare fierbere în întregul Banat. Agitaţia cuprinsese toate localităţile mari şi mici deopotrivă. Plecarea şi întoarcerea de la Alba-Iulia, hotărârile luate acolo au fost înţelese de toţi ca un moment esenţial în destinul naţiunii, un moment în care se hotăra soarta întregului neam. Sunt semnificative cele consemnate la Bocşa Română:

„Populația comunei era în așteptarea mântuirii neamului românesc de asuprirea milenară. Clopotul învierii îl auzea și nu se îndoia că bate pentru Țara Românească. Numele lui Wilson era pronunțat cu sfințenie. Conștiința românească era ținută trează de către apostolii românismului ardelean-bănățean: părintele V. Lucaciu, Alexandru Vaida Voevod, Iuliu Maniu, Cicio Pop, Octavian Goga etc., idoli ai poporului nostru. Reprezentanții comunei în haine de sărbătoare, drepti la cuget și sănătoși în rosturile lor au alergat la Alba-Iulia cu toate obstacolele ce li s-au pus. Parcă invidiam pe frații lor ardeleni cari liberi, netulburați de nimeni puteau merge la mărețul act de la 1 decembrie 1918 în timp ce peste Banat pluteau încă nouri grei. Armata sârbească își desăvârșea opera negativă în scumpul nostru Banat. Cei cari voiau să meargă la Alba-Iulia, cu greu puteau să străbată până dincolo de Mureș opriți fiind de sârbi pe la diferitele gări și mai ales la Timișoara. Iar cei ajunși prin fel de fel de peripeții la Alba Iulia, la reîntoarcere erau închiși și maltratați. Așa au pățit-o preotul Ioan Guțiu și comerciantul Iuliu Crina fiind deținuți iar ceilalți participanți, Iancu Ciuta, Constantin Mureșan Pirca, s-au refugiat și au stat ascunși până la venirea armatei române în comună. Sârbii au brutalizat pe locuitori, preotul Ioan Guțu, Iuliu Crina, Constantin Morariu, Ioan Petrișor, Nicolae Ignea, Valeriu Murariu pentru că au luat parte la adunarea de la Lugoj unde au cerut trecerea întregului Banat sub coroana română. Mulți dintre participanții la această adunare, cum au fost Petru Vene Pușa, Constantin Isac, Dimitrie Iorgovan, G. Pârvu, Ioan Leu, Nicolae Barbu, George Humă, Nicolae Humă-Bogdan au trebuit să fugă prin păduri de groaza sârbilor³⁷.

Delegația satului Pesac a pățit-o chiar mai rău la întoarcere:

„Sârbii cari ocupaseră Banatul caută să împiedece prin toate mijloacele delegațiile cari aveau să meargă la Alba-Iulia. După mai multe peripeții delegația din Pesac ajunge la Alba-Iulia în seara zilei de 30 Noiembrie 1918. La reîntoarcere sârbii au arestat pe preotul și învățătorul comunei, i-au trimis la Belgrad unde stau până la 30 ianuarie 1919³⁸.

Alba Iulia dăduse însă un semnal clar — România Mare era un fapt împlinit și Banatul făcea parte din această țară. Restul era o problemă de timp. Oamenii însă nu mai păreau dispuși să aștepte și nici să mai suporte o administrație militară străină fie ea și mandatată de aliați. După Alba Iulia atitudinea românilor devine tranșantă de unde și o radicalizare a raporturilor cu armata de ocupație. Semnificative sunt cele întâmplate la Sacu: „Din comuna noastră la Alba-Iulia au fost preotul Aureliu Spătan însoțit de nepotul său Valie Soceneanțu pe acele vremuri student iar az(i) preotul comunei Sacul și tânărul Petru Ghiocel care întors de la Alba-Iulia însoțit de câțiva fruntași din comună a abordat pe acoperișul primăriei comunale drapelul național. Sosind în zilele acelea în comună soldați sârbi au dat ordin să fie înlăturat de pe casa primăriei ear pentru că susnumitul s-a împotrivit a fost deținut și maltrat de soldați(i) sârbi în chip murdar iar steagul a fost dat jos de fostul primar Romulus Lația și Martin Nemeș³⁹.

La Alba Iulia s-a luat o hotărâre și Banatul trecea de acum la înfăptuirea ei. Peste nici un an el va fi cuprins și administrativ României.

CAPITOLUL VI

UN SOCIAL DEMOCRAT BĂNĂȚEAN DESPRE MAREA UNIRE

Șansa a făcut ca unul dintre cei mai cunoscuți militanți social-democrați români, bănățeanul Eftimie Gherman, să-și fi redactat memoriile. Rămase încă în manuscris ele vor aduce, fără îndoială multă lumină în istoria mișcării muncitorești dar sunt relevante și în privința anului 1918, fiindcă conservă date despre atitudinea social-democrației asupra mării uniri. Cele câteva file dedicate anului 1918 cuprind informații consistente ce merită a fi făcute publice ca de altfel întregul manuscris. Eftimie Gherman lider social-democrat se afla în închisoare în momentul izbucnirii de libertate din toamna aceluși an. A fost eliberat ca atâtea alte mii și mii de victime ale represiunii din vremea războiului. Ca și Grigore Mihăițiu care ilustra condiția luptătorului pe tărâm național, nici Eftimie Gherman nu a plecat spre casă. Se considera și el un luptător deci problemele personale treceau pe planul secund. S-a îndreptat spre Budapesta pentru a-și regăsi tovarășii din organizația social-democrată din care făcuse parte înainte de război. Memoriile sale nu se referă în mod special la momentul Alba-Iulia ci la perioada pregătitoare ca și la cea care a urmat limitând însă multe din zonele de penumbră sesizate de istoriografia noastră. Le vom reproduce fără alte comentarii ce ni se par de prisos:

„Începuse revoluția ca o consecință a mizeriei generale din țară cât și a înfrângerilor suferite de armata austro-ungară pe toate fronturile. Soldații dezertau, aruncau armele, iar ei și gărzile de pază a celor două închisori din Arad. Așa am scăpat și eu din închisoare. După eliberarea din închisoare eu n-am plecat cum era firesc la părinții și frații mei de la Lăpușnicul Mare pe care nu-i mai văzusem de 4 ani ci am plecat direct la Budapesta și m-am reîncadrat în activitatea politico-sindicală a mișcării socialiste. Aci am fost surprins plăcut că vechii mei tovarăși erau în viață aproape toți. Aceasta a provenit și din faptul că ei, în majoritate, au fost mobilizați pe loc fiind muncitori calificați. Aproape toți lucrau la aceleași fabrici unde lucraseră și la izbucnirea războiului. Așa cum a fost cazul lui Fluieraș ce lucra în continuare la fabrica de avioane din Budapesta.

Am mai constatat la reîntoarcerea mea că în mișcarea noastră socialistă apăruseră mii de cadre noi și că lipsea numărul corespunzător de cadre activiste atât pe linie politică cât și sindicală. Observasem, de asemenea, că cerințele noi se puneau de acum în ceea ce privește organizațiile sindicale. Prin lege se obținuse dreptul muncitorilor să se organizeze în sindicate. Dar muncitorii trebuiau să-și cunoască drepturile ce le au în relațiile cu patronatul, cum trebuiau ca să lupte pentru obținerea acestor drepturi ca să-și îmbunătățească situația la locul de muncă

și să-și asigure pentru ei și familiile lor un trai omenesc, mai bun. Trebuiau apoi educați în ideologia socialistă, a atașamentului lor față de partidul socialist. Mai trebuiau lămurii muncitorii asupra problemei politice actuale ce se pusese atunci, anume ținerea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, fixată pe data de 1 decembrie 1918, ce urma să hotărască despre desprinderea Ardealului și Banatului din monarhia austro-ungară și alipirea la România într-un stat nou, unitar. Toate acestea au fost sarcini grele și de moment pe care și le punea secția română a partidului socialist din Ungaria la care am fost încadrat din nou după eliberarea mea din închisoare. Deci o epocă nouă în istoria mișcării noastre socialiste se deschisese odată cu terminarea războiului iar eu în aceste multiple evenimente am început să-mi desfășor activitatea de aici încolo. (...)

Odată cu declararea războiului României Vechi a Austro-Ungariei, august 1916 toate publicațiile românești au fost sistate. O mare parte dintre fruntașii români indiferent de apartenența lor politică au fost arestați și internați în lagăre. Între publicațiile cele dintâi românești a fost și „Adevărul“ organul oficial al socialiștilor români cărora li s-a permis să reapară, aceasta din (rupt)... și sub presiunea evenimentelor din vremea aceea și anume, de o parte lipsa și mizeria populației din interiorul țării și primele înfrângeri suferite de armatele austro-ungare și germane pe fronturile de luptă. Printre sprijinatorii fruntași se numără și episcopul Caransebeșului, Miron Cristea care a contribuit de la caz la caz cu sume mari, preotul Dr. Sârbu din Rudăria, în asigurarea apariției ziarului „Adevărul“ cu condiția ca autoritatea de stat să nu aflu nimic. Încă din primele zile numărul ziarelor „Adevărul“ creșteau de la zi la zi așa că în scurt timp. Adevărul ajunsese să fie cea mai răspândită publicație în limba română. Aceasta și din cauză că socialiștii români din Ardeal și Banat în frunte cu publicația „Adevărul“ au îmbrățișat și apărât cu căldură cauza românească și de la început au participat activ la toate manifestațiile ce au urmat alături de Vaida Alexandru, Vasile Goldiș, Cicio Pop, Aurel Vlad de la Orăștie iar din partea socialiștilor au participat activ Ion Fluieraș, Iosif Jumanca, Iosif Ciser, Iosif Banu, Teodor Moga, Tiron Albani, ing. Grapini și alții. Pe această cale chiar ideea convocării Adunării de la Alba Iulia a pornit din partea socialiștilor. Aceasta din cauză că noi, socialiștii am susținut să se procedeze la alegeri generale în teritoriile locuite de români. Populația din Ardeal și Banat a fost receptivă la aceste idei politice ale socialiștilor.

La Adunarea de la Alba-Iulia de la 1.XII.1918 au luat parte zeci de mii de muncitori români din Valea Jiului și îndeosebi din Munții Apuseni de la minele aurifere de acolo. Muncitorii din Banat au fost împiedicați în mare parte de armata de ocupație sârbească să plece la Alba-Iulia. S-a mers până acolo că au fost și arestări printre ei. Au reușit să plece doar acele persoane care au putut să se strecoare până la Lugoj și de acolo să ia trenul spre Alba-Iulia. În acel timp raporturile între armata de ocupație sârbească și populația română ajunsese foarte încordate. Ca să se evite o ciocnire, comisia de armistițiu în înțelegere cu autoritățile nou instalate în Banat au adus aici armata franceză ce se afla cantonată în Grecia, la Salonic.

La Adunarea de la Alba-Iulia între altele s-a hotărât înființarea Consiliului Dirigent ce urma să guverneze în Ardeal și Banat până la elaborarea unei Noi Constituții extinse în întregul teritoriu al României ceea ce s-a și făcut în anul 1923.

Două resorturi din componența Consiliului Dirigent au fost repartizate partidului social-democrat și anume, resortul ocrotitorilor sociale ce i-a revenit tovarășului Ion Fluieraș și resortul industriei și a comerțului ce i-a revenit tovarășului Iosif Jumanca; acestea aveau rol de ministere.

Imediat după adunarea de la Alba-Iulia eu am plecat la București fiind însoțit de tov. Ciser, cu scopul de a cunoaște mai de aproape mișcarea socialistă de acolo și de a lua contact cu conducătorii ei. Cu această ocazie am făcut cunoștință directă cu tovarășii conducători ai mișcării socialiste de acolo ca I. C. Frimu, Ilie Moscovici, secretarul general al partidului socialist din România veche, dr. Ghelerter, Toma Dragu, Emil Socor, I. C. Popovici de la conducerea centralei sindicale iar Cristescu, Geler de la org. socialistă din Iași, Constantinescu și M. G. Bujor ce au trăit mult timp în ilegalitate. La reîntoarcerea mea de la București au urmat o serie de ședințe la Consiliul Dirigent aflat cu sediul la Sibiu la care am asistat și eu.

Între primele decrete ce au apărut a fost dat de Ion Fluieraș de la ministerul ocrotirii sociale prin care s-a dispus preluarea administrației fondurilor caselor minere ce se aflaseră sub administrarea patronatului societăților particulare și trecerea acestor fonduri sub administrația asigurărilor sociale din resortul ministerului ocrotirilor sociale. Prin acest decret s-a ajuns la sfărâmarea primei verigi ce înlănțuia muncitorimea minieră până aci. Deci minerii au devenit liberi ca să se organizeze în sindicatul lor, *sindicatul minierilor* și în partidul social-democrat fără nici o teamă că-și vor pierde vechimea în câmpul muncii precum și celelalte drepturi câștigate la fondul de pensii.

La una din ședințele Consiliului Dirigent, înainte de a pleca în Banat având sediul la Anina, am fost împuternicit de a ține contactul, atât între muncitorii mineri și partidul social-democrat cât și cu populația din Banat îndeosebi cu cea din județul Caraș-Severin și autoritățile centrale de la Sibiu. În ceea ce privește afilierea organizațiilor sindicale și de partid la organizațiile centrale de la Sibiu primele dintre cele ce s-au afiliat au fost organizația minerilor din județul Caraș-Severin și organizația metalurgiștilor de la Reșița.

Un aspect politic aparte îl prezenta restul organizațiilor sindicale din Banat mai ales cele din Lugoj și Timișoara. Aci s-a remarcat o anumită tendință anume separarea mișcării politice cu atitudinea de independență totală de cea a mișcării sindicale condusă de Koloman Müller din Timișoara care susținea o republică independentă a Banatului ideie inspirată de altfel și de socialiștii unguri din Budapesta. În cele din urmă s-a ajuns la ideia proclamării Banatului ca republică condusă de vechiul militant socialist Dr. Otto Roth. Aceste tendințe nerealiste și dăunătoare clasei muncitoare și a întregii populații din Banat a fost combătută de organizațiile sindicale miniere din Județul Caraș-Severin și cea a metalurgiștilor de la Reșița împreună cu partidul social-democrat de aici care au acționat continuu pentru unirea cu România.

După ce Consiliul Dirigent a preluat administrația Banatului așa numita republică a Banatului s-a autodesființat, dr. Roth a fost arestat și condamnat. Apoi a fost în curând amnistiat și devenise un intim prieten a lui Dr. Petru Groza. A colaborat apoi cu generalul Domășneanu primul prefect sau primar al Timișoarei după Unire și pe cât i-a stat în putință a apărat pe muncitorii timișoreni de șeful poliției locale, Grita, ce acțiunea puternic contra sindicatelor muncitorești.

Unirea de la Alba-Iulia a creat o mare însuflețire pretutindenea și o nădejde într-un viitor mai bun, înfloritor. Dar cât îi privea pe muncitorii minieri, situația lor materială era în continuare grea și chiar devenise insuportabilă aceasta fiindcă salariile erau în general tot ca cele vechi de la începutul războiului iar scumpetea a sporit continuu. De aceea, între primele măsuri luate de organizația partidului social-democrat și cele sindicale a fost o acțiune de întreprins pe scară mare ca să se îmbunătățească situația muncitorilor minieri prin încheierea de contracte colective cu patronatul din industria minieră. Aceste acțiuni au adus pentru muncitori: introducerea timpului de lucru la 8 ore; sporirea salariilor între 50—200%; înlocuirea regulamentului de lucru, ordinea și disciplina în interiorul întreprinderilor fixat unilateral în trecut de patronat și arprobat samavolnic de Inspectoratele miniere aflate în slujba patronatului, abolirea tuturor dispozițiilor patronatului folosite în trecut contra intereselor muncitorilor. Noile contracte de muncă în industria minieră pe lângă avantajele de mai sus aduceau noi ajutoare minierilor ca: locuință, luminat și încălzit gratuit, muncitorii căsătoriți să obțină gratuit de la întreprindere o cantitate de 1 000 kg cărbune și 1 m ster lemne iar cei nefamiliști câte 500 kg cărbune și jumătate m ster lemne de foc lunar. La cele de mai sus s-au mai adăugat și alte ajutoare pentru familiile minierilor.

Dar tocmai în decursul acestor acțiuni revendicative muncitorești s-a întâmplat cele petrecute în piața Teatrului Național din București la 13.XII.1918 evenimente puse intenționat la cale de către un grup de generali la sugestia ministrului de interne Mârzescu, șeful partidului liberal din Moldova și loctiitor al lui Ionel Brătianu primul ministru ce plecase la Paris la tratativele pentru încheierea tratatului de pace de la Trianon. Evenimentele s-au petrecut în felul următor: muncitorii tipografi din București se aflau în grevă din cauza eșuării încheierii contractului colectiv cu patronatul lor. Prelungită grevă situația muncitorilor devenise disperată. În exasperarea lor ei s-au întrunit la sediul partidului socialist de pe strada Sf. Ionică din spatele Teatrului Național. În urma hotărârilor luate, ei au plecat în corpore ca să demonstreze pașnic pe Calea Victoriei. Dar când au ajuns în Piața Teatrului Național, s-au pomenit că sunt înconjuțați de armată, care fără nici o somație au deschis focul asupra lor de pe acoperișul caselor din jur. De cele de mai sus a avut cunoștință chiar regele Ferdinand. Anume o delegație din generali au raportat din vreme regelui despre intenția de a demonstra în fața palatului coloanele de muncitori raportându-i fals că muncitorii se dedau la lozinci antidinastice strigând „jos regele, trăiască republica“. Ca atare la acestea regele a socotit că acțiunea întreprinsă de armată în fața Teatrului Național a fost îndreptățită ba chiar l-a felicitat pe ministrul Mârzescu că a înăbușit manifestația pașnică a muncitorilor tipografi.

Represaliile contra conducerii partidului socialist din București s-au resimțit imediat conducătorii au fost arestați, torturați cu toate că greva tipografilor nu avusese nimic comun cu partidul socialist fiind doar o revendicare sindicală a tipografilor bucureșteni. Știrea aceasta, noi, partidul social-democrat din Ardeal și Banat cât și pentru organizațiile sindicale ne-a luat ca din senin, nepregătiți. Imediat am fost chemați telefonic sau telegrafic la Sibiu. Au urmat o serie de discuții care de multe ori s-au prelungit până noaptea târziu. De la început cu toții am fost de acord că în urma atrocităților guvernului de la București contra muncitorilor tipografi din piața Teatrului Național, noi, nu puteam rămâne cu brațele încrucișate. S-a pus întrebarea „Ce este de făcut?!“ În urma deliberărilor noastre, între altele, s-a hotărât: retragerea tovarășului Ion Fluieraș în calitate ce o deținea de președinte al partidului social-democrat din Ardeal și Banat din delegația statului român de la tratativele de pace de la Trianon. Hotărârea de la Sibiu trebuia adusă la cunoștință lui Ion Fluieraș aflat deja la Paris. Dar fiindcă se știa că autoritățile ar fi amânat sau chiar refuzat eliberarea pașaportului unuia din emisarii noștri, atunci eu m-am oferit să îndeplinesc această sarcină primordială pentru sprijinirea revendicărilor muncitorești și să plec clandestin cu acest mesaj al partidului nostru către Ion Fluieraș la Paris. Am ajuns noaptea târziu și cunoscându-i adresa am tras direct la locuința lui Ion Fluieraș la Paris. Chiar în noaptea aceea l-am pus la curent cu cele petrecute la București. Apoi i-am comunicat hotărârea partidului nostru de la Sibiu ca, în semn de protest, să demisioneze și să se retragă din delegația guvernamentală. Ion Fluieraș a fost de acord cu hotărârea luată de partidul nostru la Sibiu, spunându-mi însă că e bine ca mâne zi, în prealabil, să luăm contactul cu conducerea partidului socialist francez și să-l încunoștințăm despre toate cele petrecute la București solicitându-i și eventualul sprijin. În ziua următoare Ion Fluieraș și cu mine am fost primiți de conducerea partidului socialist francez. Ca tâlmaci am avut-o pe tovarășa Nora Lémeny secretară generală la departamentul ocrotirii sociale a cărui titular era Fluieraș și care îl însoțea ca interpret pe acesta în cadrul tratativelor de pace de la Paris. (Nora Lémeny avea studii și alte limbi străine). După ce am fost ascultați cu atenție de conducerea partidului socialist francez am obținut de la ei asigurarea sprijinului lor total, moral și politic. Ne-au solicitat însă un răgaz asupra hotărârii lor definitive până a doua zi. În ziua următoare marea noastră mirare a fost că un emisar personal al lui Ionel Brătianu președintele delegației române la tratativele păcii de la Paris, ne-a rugat ca să venim la el.

Încă de la început am observat la Ionel Brătianu era la curent cu conversația ce am avut-o noi, Ion Fluieraș și cu mine, la sediul partidului socialist francez în ziua precedentă. Ulterior am aflat că în ziua precedentă — după întvederea noastră la sediul partidului francez — Leon Blum, președintele partidului socialist francez, avusese o întâlnire cu Ionel Brătianu și îi solicitase acestuia ca să dea dispozițiuni pentru punerea în libertate a frunțașilor socialiști din București ce se aflau arestați precum și clasarea procesului contra acestora ce se aflau pe rol. În caz contrar, a avertizat Leon Blum pe Ionel Brătianu, partidul socialist francez este hotărât să acorde tot sprijinul său socialiștilor români așa cum s-a obligat față de cei doi delegați ai lor, Ion Fluieraș și Eftimie

Gherman, la întvederea avută cu aceștia. Mai mult, a afirmat Leon Blum, în calitatea ce o deține de președinte al partidului socialist francez, el va lua contact cu toate partidele socialiste din Europa și va solicita solidaritatea acestora pentru apărarea drepturilor și a libertăților socialiștilor români și a clasei muncitoare din România, Ionel Brătianu ne-a rugat ca deocamdată „dl. Ion Fluieraș să rămână mai departe ca delegat la tratativele de pace iar el, Ion Brătianu, se obligă ca să dispună imediat la București ca toți socialiștii arestați să fie eliberați și procesul lor să fie clasat“. Între timp însă la București începuse acest proces contra socialiștilor. Grefierul Curții Marțiale era în toiul citirii actului de acuzare urmând ca după aceea comisarul regal, maiorul Cernat, să-și susțină rechizitoriul. Pe neașteptate însă președintele Curții Marțiale a dispus întreruperea citirii actului de acuzare și a anunțat amânarea ședinței pe timp nehotărât. În același timp, toți acuzații socialiști au fost puși în libertate; cu excepția lui I. C. Frimu care îmbolnăvindându-se de tifos exantematic murise deja în închisoarea Văcărești. „Atât procesul în sine dar mai ales amânarea lui pe neașteptate a produs vâlvă la București mai ales că, între timp, se auzise și de eliberarea tuturor inculpaților socialiști arestați. Nimeni nu știa nimic iar președintele Curții Marțiale executase doar un ordin ce-l primise de la superiorii săi. De amintit că printre acuzațiile ce se aduceau partidului socialist de la București era și aceea că îl finanțase Moscova. De fapt la dosar se găsea(u) câteva coale netăiate de bancnote de lei cu diferite valori și se susținea că acești bani au fost găsiți în casa de bani a partidului socialist din București. În realitate, pe vremea aceea, împreună cu întregul tezaur al României, încă din anul 1917, s-a trimis la Moscova și clișeele de tipărire a banilor românești ca să nu cadă în mâna armatei germane de ocupație. Dar mai rămăsese în țară un mare stoc de bani. De aceștia s-a folosit actul de acuzare în contra socialiștilor din București“.

CAPITOLUL VII

ELIBERAREA BANATULUI

„De acum unirea s-a făcut pe veci“

După Alba-Iulia în Banat oamenii erau convinși că doar prezența armatei române va putea garanta unirea. Se instalase o stare de neliniște pe măsură ce se înmulțeau semnele că sârbii voiau să încorporeze provincia în întregul său iar trupele române se găseau încă departe, în Ardeal. Fiecare sat, fiecare localitate era îngrijorată să nu cumva să rămână în zona sârbească. Se auzea că va fi o împărțire și fiecare spera să fie cuprins părții românești. Ziarele, o sursă de informații respectată în Banat, nu făceau nici ele decât să vehiculeze știri contradictorii ceea ce sporea și mai mult confuzia. În plus ele exprimau puncte de vedere interesate. Din această cauză presa de limbă maghiară și parțial cea germană era, începuse să fie, privită cu suspiciune. Publicațiile românești erau în

schimb solicitate dar circulația lor a fost îngreuiată mult de condițiile tranzitorii de atunci. Veștile erau apoi purtate de la un om la altul, de la un sat la altul. Traseele posibile ale frontierei constituiau problema majoră, cea care îi preocupa pe toți. Nici populația germană nu putea fi liniștită, dorind să rămână unitară fiind și strâns legată de principiul proprietății, a respectului pentru avere. Vremea anarhiei din noiembrie și evoluția lucrurilor în Ungaria unde puterea încăpuse pe mâna bolșevicilor, comportamentul abuziv al sârbilor o făcuse să opteze tot mai hotărât pentru ideea unirii Banatului cu România. De fapt întreaga suflare bănățeană trăia un timp de mare încordare. Oamenii se adunau în grupuri discutând, trecându-și de la unii la alții ziare și vești, căzând în deznădejde sau dimpotrivă, izbucnind în bucurie nemărginită. Cam aceasta este atmosfera acelor zile în memorialistica lui Petru Oancea din Vasiova. În această stare de stress colectiv apariția ziarului „Banatul” scos la București de un grup de bănățeni voluntari în armata română, a fost un semn și un îndemn. El întreținea convingerea că totul se va termina prin unire așa cum s-a hotărât la Alba-Iulia. Și totuși clipa libertății a fost aceea a intrării armatei române. Au fost momente de un entuziasm delirant, irepetabile. Cuvintele memorialistului de la Vasiova par să povestească un basm, un vis. Totul este hiperbolizat, măreț și curat. Soldații oboșiți, ninși de praf le par sătenilor niște semizei. Ei simbolizau forța noului stat, garanția că România era într-adevăr mare, că în sfârșit minunea s-a produs. Toți se înghesuiau să-i vadă, să-i atingă, să-i îmbrățișeze. Cine reușea să primească spre găzduire un ostaș era invidiat, la el se strâneau vecinii. Discursul unui țăran din Ghenteiș venit în fruntea unei delegații la Bocșa spre a anunța că soldații români vor mai întârzia fiindcă i-au oprit ei, este de-a dreptul înduioșător: Să nu se supere nimeni dar nu numai cei din Bocșa s-au pregătit ci și cei din Ghertiniș! De fapt trupele române erau precedate de subunități franceze, semnul că venise ziua eliberării. Peste tot acești soldați au fost primiți cu bucurie. Mitul Franței, sora mai mare a României își trăia apogeul. La Bocșa, primii au venit deci câțiva francezi apoi a trecut prin gară un eșalon militar românesc, mergând spre Timișoara. În sfârșit, un ofițer în uniformă românească, de fapt voluntar, un consătean de-al lor, maior, sosit special, anunță că în ziua următoare va sosi armata mult așteptată.

„Azi, Joi, în 3 Ianuarie v(echi) îmi spune plângând Daniel Anțilă fărbariu, mare român, poate cel mai mare, că a cetit în ziarul nemțesc... din Timișoara că Ardealul e anexat României și Banatul Serbiei. Dau fuga la Marasky și cetesc. De fapt scrie așa: Siebenbürger wird an Romänien anschlißen, Banat bekommt aber Romänien nicht Banat gehört an Serbien“.

Vin acasă clătîindu-mă și proptindu-mă pe gard. Mi s-au tăiat genunchii cetind iadul ăsta, nu mai am putere. Mă pun în pat și sunt bolnav niște zile și așa vrea să mor. Vin azi la noi popa Solomon Andreiescu din Biniș și Mărășescu pictorul din oraș și îmi spun amândoi că de fapt rămânem sub sârbi, că ei, popii, cică au primit ordin să pomenească pe regele Petar I în biserică. Săr din pat și așa bolnav, scuturat de friguri o iau la goană la oraș. Trebuie să aud știri mai bune, mai liniștitoare că altcum mor, pocnesc de groază. Lângă biserică nemțească o

mulțime de preteni orășeni stau la sfat și vorbesc și ei îngrijorați despre situație. Când le mai spun și eu cele ce am cetit în zeitung, încep cu toții în cor și mă dau dracului zicând cum pot să fiu așa de prost și să cred fleacurile ce le scrie . . . zeitungul ăla. O Doamne, îi binecuvântează că mă dau dracului dar că îmi dau însă și speranță și nădejde și și puțină liniște. (. . .)

Duminecă, 19 Februarie V(echi). Vine azi la mine fratele Aurel Do-loreanu-Pemu din oraș și îmi aduce două numere, 1—2, dintr-un ziar românesc ce apare la București str. Fântânei No. 1. intitulat „Banatul“ redactor C. R. Munteanu și îmi spune că i-a spus „ăla“ care i le-a dat să spună la toată lumea românească că acuș se va tipări „Bănatul“ la Lugoj, apoi la Timișoara și apoi la . . . Panciova. Tremur ascultându-l îl iau în brațe apoi și-l sărut pentru vestea asta Dumnezeiască. E redactat ziarul ăsta, „Banatul“, numai de refugiați Bănățeni ce scriu așa, tăman cum vreau eu să scrie. O hatră etnografică a Bănatului făcută de un domn inginer Vlad din Lugoj e publicată în n-rul 2 și un foarte interesant articol de fond (. . .)

Vorbesc cu Dr. Blajuty directorul băncii, de la poștă până la el acasă, despre situația noastră. E tare îngrijat și dânsul. Îmi spune că a vorbit la telefon cu un om politic din Lugoj și i-a spus că Recița, Călnicul, Moniomul voa fi a României iar noi, din Bocșa Montană la vale vom fi a Sârbiei. Tunelul de la Colțan va fi granița. Mă opresc în loc și îl întreb de zeci de ori groznicia asta. Mă tulbură grozav vestea asta de iad. (. . .)

8 Iulie v(echi). Luni. Sumel lu Ruța trece la lucru și îmi spune că astă noapte or venit francezii și că sârbii or plecat. Nu vreau să cred. Nu cred nimic până nu văd francezii dar pre sârbii aş vrea să nu-i mai văd și măcar tot să cred că nu or plecat. Merg la grădină și sparg fânul pe coastă, de cătră drum. Ora 3 după masă. Vasile Anțilă Boșcotă mână boii în culme, se oprește la gard și îmi spune:

— Noa vecine Petre îți aduc o veste bună, or venit francezii ăia la noi.

— De unde știi tu? Îl întrăb eu neîncrezător.

— Păi le-am dus eu „bagajia“ cu caru meu de la gară, jos la berărie unde-s încartiruți.

— Mă Vasile, spui tu drept?

— Să mor mă, de nu-ți spun drept, eu le-am dus lucrurile cu caru.

Oh! îmi vine să săr peste gard, să-l iau în brațe și să-l țuc pentru vestea asta fericită. În tot locul unde vin francezii pleacă sârbii! Ei sunt antemergătorii românilor ca un fel de ic de peană, oprindu-i să nu ia, să nu se încaiere la bătaie unii cu alții. Mă pun jos și încep a plânge de fericire, de bucurie. Vine Aurel Novac în fuga mare, mă află plângând și nu mă mai întreabă de ce plâng ci îmi spune aproape răcnind:

— Mă leule, mă!! zbogom diko, mă!!! fuit, geantai mă! Ne-a scăpat Dumnezeu ori dracu de sârbii, s-au dus cu toții afară de trei înși pe care i-au oprit francezii pentru servicii. Deseară să vedem francezii, jos, la berărie, încheie el.

De fapt seara la ora 8 merg în oraș și văd primii doi soldați francezi, stând de post naintea grandiosului edificiu de judecătorie. Mă

opresc la niște pași de ei, stau și-i privesc, încep a tremura, în descopăr capul, apoi mă apropii de ei, le strâng mâinile și le spun adânc emoționat cuvintele ce le-am învățat de-arostu pentru ei „Vive La France et ses braves enfants”.

— „Vive La Roumanie!” în răspund ei amândoi deodată și dorind să continue mai departe cu mine în limba lor. Spre marea mea părere de rău le spun că nu mai știu decât atâta cât le-am spus. Atunci unu din ei îmi spune în românește: „Vin acuș frații voștrii!” (. . .)

17 Iulie V(echi), Mercuri. Un domn din oraș, ungar incarnat — deși nu-i ungar, îmi spune că eri-alaltăeri o armată mare, așa numită armată maghiară bolșevică a bătut un corp de armată român, a trecut Tisa, a ocupat Aradul, astăzi poate a ocupat Timișoara și ca mâne-poimâne va ocupa Bocșa și Recița și în fine tot Banatul și Ardealul. (. . .) 19 Iulie V(echi) Vineri, vine socru de la gară și spune că acolo, pe acoperișul „hațhausului” or pus aizămbonerii un steag român trecicolor mare și înfricoșat măi d’o cât o holdă de un lanț și că așteaptă să vină românii. În cinci minute sunt la gară. De fapt peste tot cuprinsul negrei gări fâl-fâie și domină steagul ăsta groaznic ce parcă vrea să ne spună: „Nu vă mai temeți de acum, Românilor”. Vorbesc cu Axentiu Mureșanu și cu Avram Cotârlă despre situație. La Daniel Anțilă fărbariu îl rog să-m dea culoare roșie, galbenă și albastră. Toată lumea se pregătește cu steaguri, trebuia să fac și eu ceva. (. . .) Dau o fugă la sora. Toată lumea e pe drum și discută de venirea românilor. Cumnatu Ghiță iar a pregătit un steag tricolar cu totul de mare și nu știu de unde drac a strâns vo cincizăci de puști de tot felul. Trebuie că de la toți pușcașii din oraș, că-i plină avlia cu ele și cari stau toate răzimate de pereții casei și pe carii le șterge, le „puțuluie”, le probeșce fedării. Vrea cică să înarmeze singur o gardă pe care să o cheme „Garda lu Ghiță Lupu” și el cu steagu-n frunte și cu garda după el să primească astfel armata română. Chiar iau steagul în mână să-i examinez calitatea colorilor când, deodată, sora ce e în grădină, țipă din răspuțeri: „Hidaaaa!!!! că trec Români!!!”. Într-o secundă sbor ca o săgeată în grădină până jos la ierugă unde trece linia ferată spre Recița. Un tren lung cu vreo douăzeci de vagoane deschise și în fiecare cam 40 de soldați români, circa 8—900 de inși trece dudăind la vale spre Văsiova, pe dinaintea nasului meu, la trei pași depărtare, atâta adecă câtu-i ieruga de lată. Mă opintesc odată ca un vulcan și urlu lung și înfiorător: „Uraaaa!!! Trăiască România!” . . . și rădic mâinile în aier, în slavă, parcă ași vrea să zbor.

Oh! Doamne!! ca rădicați de un resort electric se înalță peste dunga vagoanelor grupa asta de 900 de valahi și agitând șăpcile, batistele, brațele, unii chear armele, îmi strigă asemenea mugetului mării: „Trăiască Banatul!!! Trăiască Torontalul!” Mergem să eliberăm Torontalul, Uraaa!!! și trenul gonește la vale. Care a fost cauza ăstui formidabil și apocaliptic strigăt? Preste niște secunde îmi dau seama. Fără să știu țin în mână stângă steagul treicolor, cât o poartă a lui Ghiță. Când a ținut sora că trec Români am alergat ca un nebul și ajuns lângă ierugă am strigat „Trăiască România” și am înălțat steagul în sus fiind deci primul care am primit în Bocșa Montană un batalion din Armata Română cu steagul treicolor, deși fără să știu. Iar acest prim batalion român ce zbură să elibereze Torontalul din mâinile sârbilor, electrizat de vederea primului

steag român din Bocșa și de onorata mea figură de patriarh, s-a ridicat ca unul, văzând un bun augur, în steagul ăsta și-n urarea mea.

— „La Tisa să se oprească!“ (..)

21 Iulie V(echi), Duminică, soare, frumos, senin. Deacă ieri, sâmbătă, a fost ceva peste 5 000 de înși pe stradă, ceia ce e un record de mulțime pentru orașelul nostru, păi astăzi numărul mulțimii e dublu. Sunt peste 10 000 de înși. Au venit și de prin satele din jur să vadă și să privească armata română. Râs, glume, cântări, ici-colea vorbiri, discursuri, muzică, jocuri, prostii, nebunii. Se strâng în brațe, să sărută, se țucă, mulți înși plâng de bucurie. Eu un delir, un extaz, un vis în realitate. Sumel lu Ruța nu știu de unde a pus mâna pe o țigare „Virginia“, lungă cam de vreo trei palme — cred că a lăsat-o să i-o facă anume — și pe care o poartă cu trufie, aprinsă, aci, între degete, aci în gură și scoate, și sloboade la răstimpuri fum tăman ca un pașă dai turcești și spune la toată lumea „Mă, io nu duhănesc de fiel dar azi în cinstea românilor îm țân de datorie, de cuvînță, să duhănesc verginia asta, mă!!“

Nenea Gin Mărian a prins 6 boi la car, le-a pus clopote și izvoane la grumaz, a pus loitriile alea lungi de 7 m, a-mpodobit caru cu flori, cu cununi, cu chilimuri, a pus trei bande de muzicanți în car — vro 25 de înși — și încunjurat de vo 50 de călăreți falnici și impunători ca arhanghelii, și cu cele 10 000 de suflete după el a pornit în frunte la vale, să primească armata română. E vorba că vin românii dinspre Bocșa-Română, din Timișoara adecă și noi mergem cu toții întru întâmpinare până jos în Bichișcin, la Buza Turcului. E un alai mai mult decât împărătesc. Așa conduct nu cred să mai fie în toată țara.

Punct, ora 4 după masă. Chear suntem la linia ferată ce duce la moara de foc când iată, vine un grup de călăreți de cătră Bocșa Română, după haine jidovenești, rămnenți, ghertenişeni și la niște pași de noi se opresc și unul care pare a fi vătaful se rădică în scări și începe a cuvânta astfel:

— Fraților, noi nis dî'la Ghercieneș și fâncă s-o audzit în tăt arietu ăsta dă primirea frumoasă și e a-ți prăgăcit-o pântru viciaza armată română iacă ne-am șupit până aiși la dumniavoastră să vă spuniem pră cum că nu vine astăzi armata română aiși, fâncă îi la noi, în sat, ungie am oprit-o cu puciëra. N-am lăsat-o niși într-un chip să plieșe astăzi dî la noi. Trăbă să rămână, să ugiască năgreșit până mânia gimineată, fâncă și noi ca și dumniavoastră am făcut mari pregăciri pântru ia. Și vrem să nie pietreșim tătă noapcia. Și ca să nu vă întristați și să nu vă șincătuți că și ieri ați așceptat-o și n-a vienit, și și astăzi o așceptați și nu vinie, iacă ne-am șupit noi să vă spuniem care-i „cauzia“, dă și e nu vine dar gimineată să șciți „da sigur“, prăcum că arie să picie, încheie dumnealui.

— Sărvus să gie Dumnezeu și Maica Prieceastă, îi răspundem noi, trei sute de odată, și ne îndesim să dăm mâna cu ei și să-i ispitim, să-i descoasem, căți români sunt, cum sunt, de unde sunt, etc. apoi nenea Gin Mărian apucă boii de funie, întoarce carul și nainte d-a pleca strigă: „Nu-i nimic fraților, așteptăm noi de 10 luni, de 10 secole venirea Românilor, cum să nu mai așteptăm mai o zi. De altcum la noi, la Români, trei zile îi zăconu să țină petrecerea, chirvaitu, eri una, astăzi doauă și mâne trei. O să venim și mâne cu toții ori poate și mai mulți. Sărvus să

gie Dumnezeu!“ Şi maiestosul şi impunătorul convoi şi alai de 10 000 de inşi se întoarce frumos îndărăpt cântând. (...)

Când sântem în dreptul bisericii unite, ne oprim în loc cu toţii ca înlemniţi, ca înmărmuriţi căci vedem o minune. De la dl. Prota Gaspar ese pe poartă un ofiţer român, un maior înalt, frumos şi impunător ca un Apollo, îmbrăcat în mare paradă, cu o panglică eşarpă treicoloră peste pept. Se opreşte în loc, ridică chipiul în sus şi strigă „Trăiască România Mare şi puternică!“ Îi răspundem cu un alt „Să trăiască!“ atât de formidabilă, de îngrozitor, că mă mir că nu pică turnul bisericii peste noi şi o sută de inşi să răped şi-l rădică pe umeri pe primul ofiţer român ce-l vedem noi (...) Fraţilor! ne strigă el apoi, mâne la ora 2 după masă, vă rog frumos să veniţi cu toţii iarăşi în număr ca azi sus, la podul mare — în ţereni — să întâmpinaţi armata română. Întru cinstirea domniei voastre vor veni, special, două companii de infanterie din Reşiţa ca să vă salute, afară de armata care va veni de cătră Timişoara.“

În ziua următoare:

„De la podul mic până la podul mare şi pe ţărnul Bârzavei la vale şi peste pod înspre Măgura e numai om. Şi toată mulţimea asta, câteva mii, au numai o singură ţintă pentru privire: Drumul înspre dealul Chişioarei ce duce cătră Reşiţa şi pe unde are să vină Armata română. Frunţaşii oraşului cu o mulţime de preoţi în frunte s-au oprit la jumătatea podului şi aşteaptă.“

Ora 11,30 şi e soare, senin, frumos, limpezi. Clipele, momentele ăstea solemne ce se petrec acum întru aşteptarea Liberatorilor nu le poate descrie peana şi nu le poate povesti graiul. Cred însă că fiecare român le simte întru sine. Ridic privirea peste zidul grădinei şi caut şi eu înspre dealul Chişioarei. Nişte clipe e linişte, pace, nu văd nimic decât drumul alb şi lângă casa lui Luţu o mulţime de femei. Deodată apar şiragurile călăreţilor noştri duşi întru întâmpinare şi, după nişte secunde, zăresc un oficer călare cu sabia în sus ce scânteiază în razele soarelui de ameazi, un steag treicolor urmează după călăreţ şi cam vreo 250 (de) oşteni români cobor cântând înspre oraş. În clipa asta dealul monăstirii nemţeşti se zguduie în tunetul a vreo 30 de pivi aşezate în vârful lui ce toate puşcă deodată vestind intrarea Românilor. Clopotele bisericilor încep să cânte, tocile la fel, înfiorând şi umplând jurul şi împrejurarea de vestea fericită a visului împlinit. Corurile, secondate de orchestre întonează „P'al nostru steag e scris unire!“ Poporul erunpe în urale selbatice, frenetice, tunete de „Să treiască!“ cutremură văzduhul. E un fel de vifor; de uragan de babilonie, în strigătele şi uralele şi bubuiturile pivilor şi cântul corurilor şi orchestrelor ce ţine cam vreo 15 minute, atât adecă până ajunge trupa românilor cătră noi şi care tumult şi babilonie devine cataclism înfricoşat acum când oficerul e cam la o sută de paşi de pod. Deodată un venerabil preot bătrân se suie pe un scaun, ridică mâinile în sus şi face semn de tăcere. Şi ca la o atingere amgică, linişte, linişte de peatră de mormânt s-a pogorât peste miile de deliranti. Au amuţit cu toţii. Vântul uşor ce încontinuu adie dinspre pădurea de braz a Măgurii s-a oprit şi el în loc, undele limpezi ale Berzoviei romane la fel. Timpul, bătrânul vecinic călător, a făcut semn soarelui sfânt să steie un pic pe loc şi el, bătrânul Timp însuşi, s-a oprit

puțin în drumul lui să vadă momentele mari și mai mult decât sfinte ce se întâmplă la intervale de secole să vadă cum primesc eliberării pe Eliberatori. Oficerul a ajuns cu trupa lui în capul podului, a descălecat după cal, vine înaintea preotului, îl salută cu sabia, preotul îi întinde Sfânta Cruce pe care oficerul plin de cucernicie o sărută. Apoi, O, D-zeule! în tăcerea și încremenirea ce s-a pogorât, ce s-a lăsat peste uraganele de aclamări și urale, urale ce cutremură văzduhul, venerabilul preot rostește cu glas zguduitorile cuvinte:

— Bindecuvântată să fie puternicul împărat și întregitor al acestei împărății, Ferdinand I cu augusta lui familie și viteaza armată română. Ei, carele în fruntea disprețuitorilor de moarte oșteni, după uriașe și titanice lupte și efortări, a rupt, a zdrobit îngrozitoarele cătuși ce ne-au ținut ferecați o mie de ani!

— Bindecuvântat să fi tu tinere oficer cu mândra ta trupă, tu sfinte și Dumnezeiesc crainic ce aduci vestea divină a Eliberării, tu, pe carele noi, românii, te așteptăm de zece secole... Și acum, Stăpâne, slobozește-mă și lasă-mă să mor în pace, în fericire că văzură ochii mei mântuirea Neamului Românesc.

Preotul coboară de pe scaun, îmbrățișează și sărută pe oficer și izbucnește în plâns, face apoi un semn și poporul zguduie, cutremură pământul cu niște uraganice „Să trăiască!“... și tot la alt semn al lui tace parcă ar fi un automat. Se suie apoi oficerul pe scaun și nu mai știu ce vorbește, că-m vine amețeala. Mă razim cu capul de zid și încep a plânge. E prea mare, prea puternică emoția acestei serbători. Ca prin vis aud frânturi de vorbe și cuvântări patriotice. Nu știu cât ține vorbirea oficerului și a mai multor fruntași căci închid ochii și visez⁴¹.

Nu peste tot însă lucrurile s-au desfășurat la fel de liniștit. În unele părți ale Banatului forțele antiunioniste s-au manifestat chiar și după intrarea trupelor române.

„Când jandarmeria română intră în Reșița“

Pe valea Mureșului satele erau convinse că armata română nu va putea trece fără luptă. Pe malul nordic acționau forțe ungurești care nu odată au făcut incursiuni de jaf pe celălalt mal. În ultimul moment însă ele s-au retras neîndrăznind să angajeze lupta cu trupele regulate românești. Pur și simplu într-o noapte s-au făcut nevăzute. Francezii care se interpuneau între sârbi și români au reușit, pe malul bănățean să determine retragerea primilor în liniște și fără împotrivire dar lumea rămânea îngrijorată în privința unităților bolșevicilor unguri din partea ardeleană. Se părea că lupta este inevitabilă. Din fericire n-a fost așa:

„De ocupația sârbească ne-am scăpat prin venirea francezilor dar eram terorizați de dominația roșie a lui Kun Bela din județul Arad cari din când în când treceau podul și mai jefuiau dar alt rău n-au putut face. Ce bucurie pe întreaga comună când, după o noapte de veghe, așteptând după cum primisem știrea că în această noapte va fi o ciocnire între armata roșie din Săvârșin și armata română ce staționa la

Zam, dimineața ne vine știrea că în Săvărsin nu mai este picior de soldat roșu căci peste noapte se retrăseseră. Bucuria ne-a crescut când, în vinerea patimilor, armata română, trecând prin Săvărsin, a înaintat spre Radna. În fine, încetul cu încetul, am ajuns și noi, cei din județul Severin, sub stăpânirea română⁴².

O situație dificilă s-a creat la Reșița, marele centru industrial din sudul Banatului. Armata română, simbol al ireversibilității unirii, garant al acesteia, nu a fost primită cu bucurie de toți locuitorii urbei. Mulți erau câștigați, cum de altfel am arătat, ideilor susținute de guvernul maghiar al lui Bela Kun. Desigur, nu era cazul românilor. Pentru simpatizanții bolșevismului armata română simboliza capitalismul ofensiv, „imperialismul” pornit să înăbușe revoluția mondială, după cum lupta națională a românilor era opusul internaționalismului proletar. Este cert că la Reșița directivele comandamentului maghiar găesc un nucleu comunist activ și fidel. Radicalizarea socială, explicabilă într-un centru muncitoresc, a fost abil folosită de către resturile vechii administrații de stat în sens antiunionist și antiromânesc. Departe de a fi câștigate de ideologia comunistă, această funcționărie ca și vechea jandarmerie, rămănea strâns legată de amintirea statului, a stăpânirii maghiare. Acesta era scopul acțiunilor sale. S-a dovedit extrem de abilă adaptându-se tuturor modificărilor de situație care s-au produs cu mare repeziciune. În timpul ocupației sârbe atât vechea administrație cât și jandarmeria maghiară au fost menținute în activitate în timp ce românii au trebuit să-și organizeze în secret o mișcare de rezistență. Este evident că intrarea armatei române în Reșița era de natură să determine reacția acestor forțe prin manevrarea acelei părți a muncitorimii, a celei neromânești, legată de propaganda bolșevică. N-au putut însă să împiedice evenimentul și au fost nevoite să piardă oarecare timp pentru a se organiza. Subunitățile jandarmeriei românești au fost întâmpinate cu entuziasm de populația românească care vedea în aceasta sfârșitul calvarului. Din prudență, pentru că manifestările de ostilitate ale grupurilor bolșevice n-au lipsit, jandarmii români au rămas în permanentă alarmă. Nu s-au produs însă incidente decât numai după retragerea formațiunilor franceze ceea ce demonstrează clar sensul antiunionist și antiromânesc al acestor forțe. După ce ultimul soldat francez a părăsit orașul s-a declarat greva generală, uzinele au fost ocupate și organizate pentru apărare de către formațiuni înarmate. Era limpede că aici nu era vorba de o manifestare muncitorească ci de o rebeliune împotriva statului român care își intra în atribuțiile firești. De altfel „greviștii” somează unitățile românești să părăsească orașul. Vestea a străbătut ca fulgerul satele din jur și imediat la periferii au apărut țărani înarmați pentru a sprijini trupele române. Se aflau acolo detașamente din 24 de sate. Situația semăna foarte mult cu cele întâmplăte la anul 1848. Lucrurile se aflau pe muchie de cuțit și ar fi luat, în cazul unui asalt, turnură sângeroasă ceea ce ar fi făcut jocul acelor forțe ostile. Evident că un astfel de fapt ar fi fost exploatat diplomatic și propagandistic. Militar lucrurile nu aveau nici o explicație Reșița fiind prea departe de liniile frontului româno-maghiar! Era vorba de o diversivune pusă la cale nu din perspectivă socială, așa cum au fost lăsați să creadă muncitorii înarmați, ci net antiromânească. Întâmplările de atunci au fost relatate într-un limbaj

ostil greviștilor în răspunsul înaintat de primăria Reșiței la chestionarul lui Nicolae Ilieșiu.

„Tot timpul, din toamna anului 1918 până în primăvara anului 1919, organizația națională română din Reșița și-a continuat activitatea politică în ascuns în casa fruntașului Mercea. Populația suferea obrăznicile soldaților sârbi cari nechemăți se prezentau la toate praznicele obișnuite, la nunți și pomeni, îmbătându-se și trăgând cu armele în avutul românilor. Prin luna mai 1919 vine vestea că jandarmeria română a sosit la Lugoj sub comanda căpitanului Bucșa. Între ofițerii sosiți la Lugoj cu jandarmeria era și Chira care de frica internării de către sârbi fugise la timp pe teritoriul ocupat de armata română. Ocuparea Reșiței de către jandarmeria română era fixată pe ziua de 14 Iunie 1919. Linia ferată spre Reșița, la punctul de trecere Berzovia—Bocșa Montană era însă în mâinile ungarilor. Trecerea deci s-a putut face decât cu trăsurile pe la Zorlențul Mare, o distanță de 70 km până la Reșița. Cu mare greutate s-a putut aviza Reșița că în ziua de 14 Iunie un pluton de jandarmi pleacă din Lugoj spre Reșița. Când s-a aflat această comunicare la Reșița, populația entuziasmată pleacă cu mic cu mare într-un adevărat perelinaj întru întâmpinarea armatei române. Plutonul de jandarmi sosește la Zorlențul Mare la ora 13,00 întâmpinat de populație cu banderii și muzică. Tot aici jandarmeria e salutată din partea reprezentanților reșițenilor. Toată lumea plângea de bucurie. La ora 15 jandarmeria pleacă spre Reșița în trăsuri împodobite cu flori și chilimuri. Trecerea prin comunele Brehul, Soceni, Terova a fost un prilej de manifestări impunătoare. Locuitorii satelor erau înșiruiți de-a lungul drumului cu fanfare, drapele și coruri. Prima trăsură care a intrat în Reșița, în fruntea pină pe cei veniți cu sare, pâine și vin roșu. Printre cei prezenți la intrarea primilor ostași români în Reșița se mai aflau intelectualii Trandafir Lugojenel director școlar în Goruia, preotul Oprea din Doman, preotul Belcea din Cuptoare-Secul, primpretorele Dr. C. Groșorean. Când jandarmeria română intră în Reșița comuna era încă sub ocupație franceză. Jandarmeria forma în Reșița o insulă izolată de restul trupelor române. Întreținerea ei au suportat-o, cu cea mai mare plăcere, binevoitorii români din Reșița și comunele din jur. Merită să fie amintită strădania doamnei preotese Irimie din Călnic, a fruntașilor Iovan Ștefan, Traian Doagă-Mic, Reveca Mercea, Elena Pateșan din Reșița cari au colectat, cu carele, alimente și cereale. Două săptămâni după intrarea jandarmeriei în Reșița trupele franceze se retrag. Imediat muncitorii streini de la uzine declară greve și somează jandarmeria română să părăsească teritoriul comunei. Tot atunci agenții comunismului internațional răspândesc știrea că în curând în comună vor intra trupele maghiare. Cum muncitorimea număra 15—16 000 oameni, aproape toți streini, situația era destul de critică. Aflând satele românești din jurul Reșiței de purtarea amenințătoare a ungarilor, într-o dimineață, 24 (de) comune s-au prezentat la marginea Reșiței înarmați cu puști, furci, coase, lea și Chira. Sosiți în strada Călnicului, mulțimea, în frunte cu preoții jandarmeriei, a fost a lui Vida Gheorghe însoțit de sublocotenentul Hre-I. Popovici și I. Vida, a izbucnit în urale neconținute. Ioan Doagă întâmpoarea, așteptând momentul de a ataca pe greviști. Numai mulțumită

tactului și diplomației unor fruntași români reșițeni s-a putut evita o mare nenorocire. În timpul grevei jandarmeria prevăzută cu granate și mitraliere era permanent de veghe spre a nu fi atacată prin surprindere de către greviști. Când greviștii, la spatele cărora lucra internaționala, văd că armata română nu părăsește orașul iar satele din jur abia pot fi reținute de a nu-i ataca, se domolesc. În timpul grevei doi jandarmi travestiți sunt trimiși la Lugoj spre a raporta de situație și cere ajutoare. În curând sosesc 250 (de) soldați sub conducerea locotenentului Augustin Popa. Greviștii sunt dezarmați iar armele luate de la ei transportate în două vagoane la Timișoara. În jurul Reșiței trupele sârbești în retragere cutreeră satele românești secheștrând vite pe cari apoi le vindeau din nou furând ce le venea la îndemână și batjocorind femeii și fete. Pentru a ilustra timpurile tulburi din acele vremi, redăm următoarea întâmplare tristă. În luna Iulie 1919 jandarmul Nicolae Marcu, fiind delegat cu transportarea unei sume mari de bani de la U.D.R. la Doman pentru plata muncitorilor, ziua la 2 oare P.M. e atăcat pe șosea de bandiți înarmați la 3 km de Reșița, în pădure. Mai întâi sunt împușcați caii de la trăsură apoi jandarmul. Cei doi funcționari și vizitiul au luat-o la fugă. Spiritele erau foarte agitate crezându-se, în primele momente, că ungurii s-ar fi răsculat contra stăpânirii românești. Cercetările făcute au dat la iveală că în jurul Reșiței, în pădurile seculare ce o înconjură, s-au format bande de tâlhari cari operează în voie. În acest ținut s-a format și banda vestitului Mantu Puplicul care a ținut ani de zile în teroare populația. Atacul din luna Iulie 1919 poate că a fost primul debut a lui Mantu. Corpul jandarmului ucis a fost găsit pe drumul din Valea Domanului, unde s-a ridicat un monument din contribuția benevolă a românilor din Reșița. Sub români Reșița dobândește o importanță mare în viața economică, industrială a țării⁴³.

În ciuda vremurilor tulburi și a forțelor ostile unirii, Reșița a reușit totuși să realizeze o trecere pașnică. Evenimentul evocat în documentul citat fie că a fost „uitat” fie că a fost prezentat într-o lumină falsă. Din perspectivă ideologică, propagandistică asupra istoriei lucrurile devin pur și simplu de nerecunoscut. Nici un cuvânt despre ostilitatea la adresa armatei române, a unirii de fapt. Totul era, desigur, luptă, eroică luptă de clasă. Iată un exemplu:

„Împotriva voinței autorităților locale și a ocupanților francezi, în ciuda stării de asediu și a arestărilor permanente, în lunile care au urmat au avut loc o serie de acțiuni revendicative, adunări și manifestații ale muncitorilor. Ele au culminat cu o importantă grevă generală la 21 iulie, o zi după ce armata de ocupație franceză a părăsit Reșița. La această grevă, desfășurată în aproape toate țările europene la apelul Internaționalei comuniste, au participat muncitori de pe tot cuprinsul țării noastre. La București, Ploiești, Reșița, Galați și în alte mari centre industriale, greva a luat un caracter general, arătând în mod evident influența elementelor revoluționare, a membrilor grupurilor comuniste. Muncitorii din România, din Italia, Franța și alte țări protestau astfel împotriva intervenției organizate de puterile imperialiste cu scopul de a distruge Rusia Sovietică și de a înăbuși revoluția proletară din Ungaria⁴⁴.

„Armata română va intra și în Gai“

Unul din ultimele orașe eliberate a fost Timișoara. Acest fapt a fost însă resimțit ca cel mai important de până atunci. Era vorba de capitala provinciei, cel mai mare oraș, locul de unde se va începe adevărata guvernare românească. El fusese centrul de sprijin al tuturor proiectelor, cu privire la Banat. În funcție de cine stăpânea Timișoara se formulau, de pildă, obținurile germanilor. Mii și mii de oameni din toate părțile bănațene au ținut să fie de față. Au venit chiar și cei din satele aflate spre marginea de vest a Banatului românesc încă sub ocupație sârbească, ceea ce nu a fost deloc ușor. Printre aceștia s-a numărat și Petre Râmneanțu din Gaiul Mic. Va purta cu sine toată viața acele imagini:

„Conferința de la Paris, ținută în vara anului 1919, avea să hotărască soarta apartenenței statale a Banatului. Dezbaterile ei au fost urmărite în Gai cu multă emoție. Știrile care parveneau până la fața locului erau însă foarte diformate, satul fiind sub ocupația sârbească. Între multele zvonuri care circulau, unul era adevărat, a nume că Banatul va fi împărțit între România și Sârbia. Lumea din Gai firesc, se întreba. Dar satul nostru fiind așezat chiar în hotar cu județul Torontal, cui va fi atribuit? A prins zvonul tendențios — lansat de conducerea comunei care din 1918 în mare parte a devenit sârbească — că Gaiul va rămâne la Sârbia. În consecință multe familii, zguduite de samavolnicia administrației sârbești existente se pregăteau să-și părăsească vatra și să caute o așezare mai spre răsărit de unde se așteptau că sârbii sigur vor fi evacuați.

După multe agitații iată că prin mijlocul lunii iulie se află că sârbii vor pleca și din Gaiul Mic, granița stabilindu-se la 2 km de vatra satului. O unitate din armata franceză, de-a pururi eliberatoare de neamuri și țări, a și sosit în 15—16 iulie în comuna Moravița. Aflând de acest eveniment am alergat călare ca să fac o vizită primilor soli. În urma prezentărilor obișnuite le-am descris unele din evenimentele istorice ale Banatului, unitatea sa geografică, structura sa etnică, împrejurările prin care recent a trecut provincia și mai ales aspirațiile la care e îndreptățit. I-am invitat apoi să vină și la Gai. Au primit propunerea și duminică, în 27 iulie, l-am și adus pe sergentul Charles Louis în familia noastră. Prezentându-l, taică-meu, în extaz de bucurie, l-a îmbrățișat ca pe un prieten din copilărie iar maică-mea l-a tratat cu toate bunătățile casei așa cum știe ea să le pregătească. I-am adus în Gai în semn de recunoștință dar și cu scopul ca, prezența sa să demonstreze administrației comunale locale și jandarmeriei sârbești că nelegiuirile lor sunt spre sfârșite. Așa a și fost.

În după amiaza zilei de 2 august, ca și când ar fi anunțat cu toba, în întreg satul s-a difuzat imperios informația că în ziua următoare armata română va intra în Timișoara. Cuprins de emoție m-am decis să fiu prezent la cel mai mare praznic pe care avea să-l trăiască acest oraș. Părea că ortaci de drum nu voi găsi. Pe atunci eram unica persoană care, în urmă cu șase ani, am plecat din sătucul meu la liceu. Întâmplarea a făcut ca părintele Nicolae Burdia, parohul satului, să fie în concediu, la fel și învățătorul. Totuși nu am abzis. Dar sârbii, administrația și jan-

darmeria satului au început să-mi cunoască intențiile și m-au urmărit. În grabă totuși i-am căutat pe Paia Tăranu și Ilie Iedu cei doi țărani cu multă carte, cantori la biserică, și despre care presupuneam că, în cele din urmă, se vor lăsa convinși ca să meargă. Fără să fi fost nevoie de prea multe explicații și insistențe, dintr-un început au primit propunerea cu entuziasm. În ziua de 2 august, când soarele apunea în vălvătăi, unul din vecini — sub pretext că se duce la țarină pentru a-și aduce lucernă — ne-a scos din sat, ascunzându-ne binișor. Pe drumeagurile înguste dintre holde, apoi pe-jos prin porumbiște, în cele din urmă am ajuns în comuna Voiteni. De aci sârbii au fost retrași iar oamenii erau în plină forfotă. Într-un iureș zgomotos se pregăteau pentru a pleca la Timișoara. Au fost orele două-trei ale zilei istorice de 3 august. Noi, găitenii, aveam printre ei rude mai îndepărtate. Eu nu le știam numele, iar ortacii nu le-au găsit pe ale lor. După bucuria că am scăpat de ochii sârbilor din Gai și că foșnetul frunzelor de porumb prin care am trecut, nu ne-au trădat urechilor lor, iată-ne acum deodată întristați. Toate căruțele din Voiteni se umpluseră, sub ochii noștri scrutători. Dar teama de a nu ajunge la Timișoara nu a durat mult. Trei din gazdele căruțelor au consimțit să ne facă și nouă câte un pic de loc. Pe semne: „Când nu mai are timpul nici trup, nici os, Vântule îmi cunosc neamurile și strămoșii după miros“.

Ilie Iedu care avea chiar pe tegumente o haină de bumbac bulgăresc — țesută numai în trei culori românești — acum și-a scos-o de sub cămașă și și-a îmbarcat-o peste aceasta. A devenit în plină armonie cu complexul: oameni, cai, căruță, toate împodobite cu ce au bănățenii mai românesc și național. Din convoiul frumos nu puteai ușor alege ce să admiri mai mult: copii, adolescenții așezați în fața trăsorii, băiatul cu ochi sfioși, buzele grijuliu întreaduse și cu frâiele cailor în mână, fata cu ochii surăzători încastrați în fața rumenită și mereu învățită în orbită ca să nu-și mototolească poalele și catrințele? Pe mama lor cu sprâncenele arcuite, subțiri și mătăsoase pe care tulbentul argintiu — neatins în dulap de 5 ani — le evidenția fața în toată splendoarea ei? Sau fasciolele mușchilor faciali, în plin tonus de mândrie, al soțului acesteia, ori înțelepciunea părinților celor din urmă — generația a treia — creatoarea căruței plină de covoare, crescătorii celor doi roibi înhămați cu piese artistice lucrate, prevăzute cu zurgălăi?

Sub influența mijirii în fața a primelor gene de lumină, în atmosferă de cântece naționale și în simțiri de extaz de bucurie, iată-ne ajunși la Timișoara. Întreaga populație a orașului, împodobită sărbătorește, lua străzile spre marele câmp al Mehalei, al suburbiei, care acum aștepta intrarea într-o nouă istorie. Ajunși, cu mâna făcută streășină la ochi, priveam lumea imensă, îmbrăcată peștriț, în costume naționale românești sau în haine europene. Când ne atingeam între noi, ne prindeam involuntar de brațe, ne simțeam pulsațiile inimilor și ni-se părea că și cerul ne zâmbește. Fiorii entuziasmului unitar al libertăților tuturor, ne împrieteneau: români, nemți, evrei, sârbi și bulgari. În ritmul maiestos al marșului lui Mihai Viteazul ne apărase pe retină imaginea primului ofițer român văzut în viață. Mă întrebam, în sinea mea, e avea sau visez? În urma lui defila coloanele regimentelor de ostași veniți pe jos de la Lugoj, 56 km fără repaos. Aveau pe coifuri și uniforme un strat de praf de

1 mm grosime. Defilând, în cadența ritmică a fanfarelor, îmi păreau tot așa de oțeliți ca și legionarii lui Traian, a căror imagini le cercetasem, până aici sub furiș, în câte un lexicon maghiar. Romanii au venit aci acum 18 veacuri iar puterea de stat militară română numai acum, dar aceștia vor rămâne pe veci și unii și alții având destinele lor proprii.

Dar, timpul fiind cel mai obiectiv fenomen din lume, iată că, clepsidra modernă ne arată orele 5 după masă. Grăbiți, ne-am hotărât să ne întorcem acasă ca să putem pregăti primirea armatei române în sătucul nostru. Eram însă la o distanță de 55—60 km de Gai. Apelând la oamenii din căruțe am izbutit să trecem dintr-un sat în altul, nu prea puțin și pe jos, până ce am ajuns în comuna Partoș. Aci, poposind și mai ales hrânindu-ne substanțial, la admirabila familie a părintelui Trifon Cocora, am aflat, cu mare surprindere, că am intrat în zona sârbească. Iată-ne iarăși cetățeni sârbi, dar numai pentru câteva ore. Din Partoș am trecut în Gaiu Mare, fără nici un necaz, comuna fiind rămasă în stăpânirea sârbească. Dar, în urmă ce ieșeam din hotarul ei, grănicerii sârbi, care și-au luat locul dinspre Gaiu Mic, ne-au și înhățat. Iedu era preocupat să nu fie observată haina în trei culori de bumbac gros. A îmbrăcat-o din nou sub cămașă. Eu și Tăranu eram mai mult puși pe gânduri că sârbii ne vor lua hăițași ai cirezilor de vite fără sfârșit pe care, samavolnic, le luau din comunele românești bănățene. În cele din urmă lui Tăranu îi trece prin cap că are în surtuc o „obiava“ cu care călătorise nu de mult de la Gai la Vârșeț. Folosindu-se de ea, după multe ciorovăieli, grănicerii sârbi ne-au lăsat să ne continuăm mersul spre sătucul nostru. Mi-au lăsat impresia că nici nu știau să citească biletul oferit de Tăranu. Ajunși acasă, din care sârbii plecaseră cu câteva ore mai înainte, am înțeles că în aceeași zi, după masă, adică luni, 4 august la orele 6, armata română va intra și-n Gai. Imediat am început pregătirile în vederea primirii și găzduirii grănicerilor români împreună cu Ilie Morovan, chinezul satului care a fost la înălțimea evenimentului. Ei trebuiau să vină ca să-și ia și pichetul în primire, dinspre Gaiul Mare. Atunci nu mi-am dat seama că el va avea o viață atât de lungă. Satul s-a îmbrăcat pentru cel mai însemnat praznic din viața sa, pregătit prin creații innăscute acum patru milenii și împleteite de atunci cu șuvoaie de continuă strădanie. Bogat în covoare și țesături naționale — mai mult decât oricare altul — și le-a așezat la porți, uși și ferestre. Pe acestea toate familiile le-au deschis larg, semnele cele mai bune și călduroase primiri. În întâmpinarea oaspeților dragi a ieșit întreg satul, absolut toți, copii, fete și feciori, tineri și tinere, femei și bărbați și toți bătrânii. Am observat prezența unor bătrâni despre care știam că ani de zile nu și-au părăsit casa și curtea fiind cardiaci. Tinerii au format bandere de călăreți, ei și caii lor fiind cu mult gust gătiți. După ceremonialul primirii, o bătrână cu vâzul aproape pierdut, apropiindu-se de un grănicer, i-a pipăit fața și capul. Apoi i-a sărutat ochii și, plângând cu lacrimi calde de bucurie, l-a rugat: „Măică, semeni cu nepotul meu care a murit în bătaia din Galiția! Să vini să stai și să mânci la mine, să-i ții locul fiindcă nu am pe nimeni“⁴⁵.

Gaiul a fost una din ultimele localități eliberate. Rectificări mărunte de frontieră s-au mai produs dar unirea Banatului cu țara era un fapt împlinit.

NOTE

CAPITOLUL I

- 1 D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I—II, București, 1979.
- 2 Această direcție era deja un făgaș în istoriografia română și este susținută de o serie de lucrări importante. Ea a stârnit interesul, cum este și firesc, unor mai tineri cercetători care însă datorează foarte mult cărților semnate de Al. Dușu, P. Teodor, N. Bocșan, R. Theodorescu și alții. Seria caietelor „Banatica” editate de Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița a dedicat câteva lucrări trecutului bănățean din perspectiva istoriei mentalităților: V. Leu, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Reșița, 1993, N. Bocșan, M. Duma, P. Bona, *Franța și Banatul. 1789—1815*, Reșița, 1994. Sub tipar aflându-se alte câteva lucrări.
- 3 Însemnare pe *Triod*, Blaj, 1771, Moniom, inv. 46. Întrucât toate cărțile provin din Caraș-Severin și Timiș aflate în Depozitele respectivelor județe, vom cita doar nr. inv. fără a mai repeta titulatura, lungă, a celor două instituții.
- 4 V. Leu, *op. cit.*, p. 32—46.
- 5 Însemnare pe *Octoih cu Catavasier*, Buda, 1826, Lăpușnicel, inv. 1101.
- 6 Însemnare pe *Evanghelie*, Râmnic, 1784, Victor Vlad Delamarina, inv. 20 133.
- Cf. I. B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985, p. 247.
- 7 Însemnare pe *Mineiuil lunii iulie*, Buda, 1804, Beba Veche.
- 8 Însemnare pe *Apostol*, Blaj, 1802, Brănești, inv. 107, Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 144.
- 9 I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 179—191.
- 10 *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Cluj-Napoca, 1988, p. 139—140.
- 11 Însemnare pe *Triod*, Buda, 1816, Tincova, inv. 786.
- 12 Însemnare pe *Mineiuil lunii septembrie*, Buda, 1805, Cornea, inv. 729.
- 13 Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1705, Folea, inv. 19 936. Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 179.
- 14 Însemnare pe *Cazanie*, Iași, 1643, Groși, inv. 19 965.
- 15 Însemnare pe *Mineiuil lunii mai*, Râmnic, 1780, neinventariat, Beregsău.
- Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 133.
- 16 Însemnare pe *Cazanie*, Iași, 1643, Groși, inv. 19 965.
- 17 Însemnare pe Mss. Miscelaneu, B.A.R., nr. 2 524, f. 362. Cf. G. Stempel, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1983, p. 305.
- 18 Însemnare pe *Cazanie*, București, 1732, Rădmănești, Biblioteca Județeană Timiș, D. III 24 260.
- 19 Însemnare pe *Evanghelie*, Buda, 1812, Murani, inv. 14.
- 20 *Ibidem*.
- 21 V. Leu, *Imaginea „neamțului” în însemnările de pe cărțile vechi românești din Banat*, în „Banatica”, XII/2, Reșița, 1993, p. 180—181.
- 22 Însemnare pe *Minei*, Mss provenind din spațiul bănățean, Utvin, aflat la B.A.R.
- 23 C. Groșorean, *Istoricul colonizărilor germane în sec. al XVIII-lea*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, XV (1946), nr. iulie—decembrie, p. 114.
- 24 V. Neumann, *Tentația lui homo-europeus*, București, 1991, p. 244.
- 25 Însemnările pe cărți: *Molitvelnic*, Sibiu, 1849 (Valea Timișului); *Cazanie*, Viena, 1793 (Cutina); *Triod*, București 1726 (Sânmihaiu Român).
- 26 Această stare favorabilă monarhului ca și gestului său de a glorifica viața românească printr-un monument timișorean dedicat apărătorilor orașului rezultă din însemnările făcute la Cutina și Sânmihaiu Român citate mai sus.
- 27 Apud I. B. Mureșianu, *Mărturiile bănățenilor despre unitatea statală*, în „Orizont”, Timișoara, nr. 50/1983.
- 28 Însemnare pe *Strasnic*, Blaj, 1773, Tincova, inv. 19 816.
- 29 Însemnare pe *Evanghelie*, București, 1760, Tincova, inv. 781.
- 30 Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1777, Bogodinți.
- 31 Însemnare pe *Evanghelie*, Râmnic, 1784, Satu Mic, inv. 20 133. Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 247.

- 32 Gh. Cotoșman, *Din trecutul Bănatului. Comuna și bisericile din Nerău*, Timișoara, 1935, p. 555.
- 33 Însemnări pe *Minologhion*, Blaj, 1781, Ruginosul, inv. 944.
- 34 Însemnare pe *Mineitul lunii septembrie*, Râmnic, 1780, Comloșul Mare Apud Gh. Cotoșman, *Din trecutul Bănatului. Comuna și bisericile din Comloșul Mare și Lunga*, Timișoara, 1934, p. 345.
- 35 Însemnare pe *Mineitul lunii noiembrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Murani, inv. 12.
- 36 *Liturghier*, 1798, colecție particulară.
- 37 B. W. Tuchman, *Tunurile din august*, București, 1973.
- 38 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1768, Cutina, inv. 1 118. Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 169.
- 39 Însemnare pe *Indreptarea Legii*, Târgoviște, 1652, Biblioteca Județeană Timiș, D. IV, 4 856.
- 40 Însemnare pe *Triod*, Sibiu, 1860, Cadăr, inv. 67/6.
- 41 Însemnare pe *Cazanie*, Râmnic, 1748, Brănești, inv. 1 066. Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 143.
- 42 Însemnare pe *Mineitul lunii septembrie*, Buda, 1805, Plugova inv. 671
- 43 *Ibidem*.
- 44 Însemnare pe: *Octoih*, Buda, 1826 (Ruginosu); *Evanghelie*, Buda, 1812 (Murani); *Indreptarea Legii*, Târgoviște, 1652 (Cornești); *Mineitul lunii septembrie*, Buda, 1804 (Plugova), *Mineitul lunii septembrie*, Buda, 1804 (Chizătău).
- 45 Însemnare pe *Penticostar*, Blaj, 1860, Cadăr, inv. 1/8.
- 46 Însemnare pe *Mineitul lunii octombrie*, Buda, 1804, Voiteg, 1 034.
- 47 Însemnare pe *Mineitul lunii septembrie*, Buda, 1804, Ilidia, inv. 1 417.
- 48 Însemnare pe *Octoih*, Buda, 1826, Ruginosu, inv. 1 071.
- 49 Însemnare pe *Mineitul lunii decembrie*, Buda, 1805, Comloșul Mare, inv. 319.
- 50 Însemnare pe o carte veche românească neidentificată, Cadăr, inv. 2/9.
- 51 Însemnare pe *Mineitul lunii iulie*, Râmnic, 1780, Vărădia, inv.
- 52 Însemnare pe *Evanghelie*, Râmnic, 1760, Checheș, inv. 20 105. Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 151.
- 53 Însemnare pe *Mineitul lunii septembrie*, Buda, 1804, Plugova, inv.
- 54 Însemnare pe *Mineitul lunii decembrie*, Buda, 1805, Chizătău, inv. 397. Cf. I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 153.
- 55 Însemnare pe o carte veche românească neinventariată, Cadăr, inv. 2/9.
- 56 Însemnare pe *Mineitul lunii decembrie*, Buda, 1805, inv. 1 430.

CAPITOLUL II

1 *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, studiu, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Cluj-Napoca, 1988, restituie câteva texte aparținând lui Atanasie Șandor, Partenie Gruescu și Dimitrie Petrovici Stoichescu (republicare în cazul aceasta) dar integrala mărturiilor de la 1848—1849 rămâne un deziderat.

2 L. Jurchescu, *Însemnări*, în „Vestul”, I (1930), nr. 4. Apud Gh. Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reșița, 1994, p. 28.

3 P. Neoianu, *Rob la unguri prizonier la ruși*, f.a., P. Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova” pe anii 1932—1934.

4 E. Botez, *Viața unui țărăn din Banat, Viața lui Moș Pelea din Fibiș*, în „Sociologia Românească”, II (1937), nr. 11—12, p. 555. De fapt este o transcriere exactă a celor rostite de Pelea fără vreun comentariu al lui E. Botez.

5 Fond Ilieșiu, Muzeul Banatului Timișoara (în continuare M.B.T.), Dosar Voislova, nr. 211, Chestionar, Răspuns nr. 5.

6 V. Pop, *Cronica parohiei unite Gârliște*, mss., p. 41—42.

7 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 197.

8 J. Hasek, *Peripețiile bravului soldat Svejk în războiul mondial*, I, traducere de Jean Grosu, ediția V, f.l., f.a., p. 16—17.

9 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 391.

10 Gr. Mihăițiu, *Nepotul țărănului bândătean pe cărările vieții*, Mss., p. 93. Colecție reșițeană.

- 1-
- 11 I. Stângu, *Memoriu din trecutul vieții mele, a lui Ion Stângu zis Dulă născut la Gârliște în anul 1893*, mss., p. 7. Colecție particulară din Gârliște.
- 12 E. Botez, *Op. cit.*, p. 551.
- 13 *Ibidem*.
- 14 *Ibidem*, p. 552.
- 15 P. Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova”, nr. 13—14/1933, p. 8.
- 16 C. R. Munteanu, *Bătălia de la Mărășești*, ediție îngrijită și prefăcută de Nicolae A. Roșu și Nicolae Țirioi, Timișoara, 1977, p. 26—27.
- 17 I. I. Șerban, *Istoricul Legiunii române din Italia (1918—1919)*, în „Apulum”, XVIII (1980), p. 498.
- 18 I. Stângu, *Op. cit.*, p. 8—10.
- 19 I. Drăghici, *Relatare făcută pentru N. Ilieșiu*, în Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Mal., nr. 119.
- 20 E. Botez, *Op. cit.*, p. 552.
- 21 Gr. Mihăițiu, *Op. cit.*, p. 94—104.
- 22 C. Groșoreanu (*Jurnal...*), Mss, cuprinzând anii 1929—1933, Arhiva Muzeului de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița, inv. 8327/166.
- 23 *Ibidem*.
- 24 Gr. Mihăițiu, *Op. cit.*, p. 104—108.
- 25 N. Badiu, *Aduceri aminte*, în „Vasiova”, nr. 1—2/1932, p. 11—12, nr. 3—4, p. 9—10, nr. 5—6, p. 13—14.
- 26 Dimitrie Lupea, *Răspuns la solicitarea lui N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106.
- 27 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Topleț, nr. 195, Chestionar, Răspunsul 14.
- 28 I. Drăghici, *Op. cit.*
- 29 Rafnicul este un sat vecin locuit de crașoveni, o populație slavă, catolică. Este semnificativă pentru societatea bănățeană solidarizarea între români și crașoveni în ciuda atâtor diferențe. Și astăzi se poate vorbi despre o excelentă relație.
- 30 Se referă la masaje făcute pentru a asigura o bună circulație sangvină în condițiile grele ale prizonieratului și ale asprei clime rusești.
- 31 „Mozié” — „Film” sau „Cinematograf” în graiul bănățean.
- 32 I. Andreș, *Op. cit.*, p. 11—30.
- 33 Era faimoasa statuie equestră a lui Marc Aureliu.
- 34 „Obrăstu”, „Colonel” în graiul bănățean dar poate fi folosit și în sensul general de „comandant”. Proveniență germană.
- 35 E. Botez, *Op. cit.*, p. 553.
- 36 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jupânești, nr. 108. Chestionar, Răspuns nr. 5.
- 37 Vezi relatările Liviei Vinciu din Vărădia reproduse la capitolul III din această carte.
- 38 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 3.
- 39 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Mehădia, nr. 127, Chestionar, răspuns nr. 5.
- 40 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 3.
- 41 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Târgoviște, nr. 188, Chestionar, răspuns nr. 5.
- 42 Petre Ugliș, *Pagini de suferințe și glorie (Amintiri din Italia)*, Mss, vol. II/1, Dosar 3305. Muzeul „Unirii” din Alba-Iulia.
- 43 Apud. I. Șerban, *Op. cit.*, p. 497.
- 44 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș II, f. 201—202.
- 45 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 106.
- 46 I. Harambașa, *Peripeții...*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Zervești, nr. 215.
- 47 Se înțelege stema României, stema de stat.
- 48 E. Botez, *Op. cit.*, p. 553—555.
- 49 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Vișag, nr. 210.
- 50 Apud. I. Șerban, *Op. cit.*, p. 514.
- 51 *Ibidem*, p. 518.
- 52 Cuvânt folosit odinioară în graiul bănățean, vine din germanul „melden” — a raporta.
- 53 „Varschrift” — regulament (l. germană).
- 54 Cuvânt folosit în graiul bănățean desemnând biletele de bancă, bancnotele.
- 55 I. Babeu, *Din peripețiile subsemnatului și a colegilor*, în „Vasiova”, nr. 6—7/1933, p. 5—6.

- 56 Gr. Mihăiutu, *Op. cit.*,
 57 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caietul Timiș I, f. 143—145.
 58 C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, II, București, 1989, p. 259—264.
 59 I. Drăghici, *Relatare...*, f. 5.
 60 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Maciova, Nr. 121, Chestionar, răspunsul nr. 11.
 61 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caietul Timiș III, f. 560.
 62 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 27
 63 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosarul Rusca Montană, nr. 167, Chestionar, răspunsul nr. 5.
 64 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Ilova, nr. 103, Chestionar, răspunsul nr. 5.
 65 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106, Chestionar, răspunsul nr. 11.

CAPITOLUL III

1 L. Viniciu, (*Din acele vremuri de înălțare...*). Articol publicat într-un ziar bănățean în perioada interbelică. Se află cuprins dar fără indicații bibliografice utile în Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 410—417, unde a fost decupat din acel ziar și apoi lipit pe filele citate. Nu este deci o sursă inedită.

2 *Răspunsul lui Ioan Lăpăduș către N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Ohaba Mătnic, nr. 137.

3 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 311.

4 V. Olariu, *Raport din Făgetul anilor 1918 (și 1914—1918)*, Fond Ilieșiu, Dosarul Făget, nr. 102.

5 E. Sudreșianu, *Scurt istoric a com(unei) Coștei de Sus, plasa Făget, jud. Severin din anul 1918*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Coștei de Sus, nr. 79.

6 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 399.

7 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 66.

8 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Rădmănești, nr. 159, Chestionar, răspuns nr. 3.

9 C. Lungu, *Rechiziții...*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Feneș, nr. 89.

10 T. Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova”, nr. 8/1933, p. 8.

11 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 178.

12 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Căprioara, nr. 39, chestionar, răspunsul 3.

13 I. Jurca, *Aneaxă la chestionarul comunei Dragomirești cu privire la evenimintele anului 1918*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Dragomirești, nr. 68.

14 Fondul Ilieșiu, M.B.T. Dosar Drăgășinești, nr. 69, chestionar, răspuns nr. 4.

15 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Sălbăgelul Nou, nr. 173, Chestionar, răspunsul nr. 3.

16 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Tomești, nr. 193, Chestionar, răspunsul nr. 3.

17 *Răspunsul lui Teodor Baianțiu către N. Ilieșiu* din 23 iunie 1934, Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 176.

18 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș, f. 176.

19 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 411.

20 E. Sudreșianu, *Op. cit.*, f. 2.

21 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 374—376.

22 *Răspuns la apelul lui N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, Dosar Bulci, nr. 32.

23 *Răspunsul lui A. Moldovan*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Căpâlnaș, nr. 38.

24 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 424—427.

25 I. Domașneanu, *Comuna Iablanța*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Iablanța, nr. 100.

26 N. Vălean, N. Aron, *Memoriul locuitorilor din comuna Cornea plasa Teregova, jud. Caraș-Severin despre cele petrecute aci după prăbușirea Austro-Ungariei*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Cornea, nr. 47.

27 *Răspunsul lui Dimitrie Lupea către N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106.

28 V. Olariu, *Op. cit.*

29 E. Sudreșianu, *Op. cit.*

30 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Brănești, nr. 24, chestionar, răspunsul nr. 4.

- 31 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 374—376.
 32 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș, f. 38—39.
 33 P. Oance, *Op. cit.*, nr. 20—24/1933, p. 8—10.
 34 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 247—248.
 35 *Ibidem*, f. 240—242.
 36 *Ibidem*, f. 112.
 37 *Ibidem*, f. 150—151.
 38 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 404.
 39 *Ibidem*, f. 392.
 40 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Căprioara, nr. 39, chestionar, răspunsul nr. 3.
 41 *Ibidem*, răspunsul nr. 4.
 42 S. Lapugian, *Tradiție din anul 1918*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Petroasa, nr. 148.
 43 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 255.
 44 Arhivele Statului București, Colecția microfilme S.U.A., rola 616, cadrul 72.
 Apud V. Screciu, *Documente americane privind situația Banatului în prima jumătate a anului 1919*, lucrare aflată sub tipar în „Banatica” XIII. Mulțumirile noastre pentru permisiunea de a fi citată.
 45 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 542.
 46 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 100—101.
 47 *Ibidem*, f. 132.
 48 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 135.
 49 *Ibidem*, f. 118.
 50 *Răspunsul preotului ortodox din localitate către N. Ilieșiu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Rusca Montană, nr. 167.
 51 T. Oance, *Di. Petru Balica*, în „Vasiova”, nr. 15—18/1932, p. 5.
 52 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 481.
 53 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș II, f. 293.
 54 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 182.
 55 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș II, f. 368—370.
 56 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 87—88.
 57 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 138—139.
 58 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 310.
 59 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 92.
 60 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jupalnic, nr. 110, chestionar, răspunsul 4.
 61 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Cladova, nr. 46, chestionar, răspunsul nr. 7.
 62 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 168.
 63 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 23.
 64 *Ibidem*, f. 127 (Divici); Dosar Svinița, nr. 184.
 65 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 195.
 66 *Istoricul comunelor Mâtnicul Mic și Drăgșinești. Anii 1914—18*. Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Mâtnicul Mic, nr. 126.
 67 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 455—457.
 68 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 463—465.
 69 N. Văleanu, N. Aron, *Op. cit.*, p. 15—16.
 70 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Rădmănești, nr. 159, chestionar, răspunsul nr. 7.
 71 *Răspunsul lui Ge. Vucu către N. Ilieșiu*, Dosar Labașinț, nr. 118.
 72 Lupulescu, *Istoricul comunei Glanda Română, jud. Severin în anul 1918*, Dosar Gladna Română, nr. 111.
 73 *Vezi, Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania...*, passim.
 74 N. Secoșan, (*Ascultând de la bătrânii satului...*), Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Răchita, nr. 158.
 75 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 186.
 76 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 9.
 77 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Crușovăț, nr. 84.
 78 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Crâșma, nr. 80.
 79 Gh. Cornean, *Scurt, cuprinzător istoric al comunei Poeni din anul 1918*, Dosar Poeni, nr. 150.
 80 Calțun, *Amintiri din anul 1918...*, Dosar Cornea, nr. 47.
 81 I. Alexandru, *Memoriu*, Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Cornea, nr. 47.

- 82 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Criciova, nr. 57, chestionar, răspuns nr. 4.
 83 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosarul Dalci, nr. 63, chestionar, răspunsul nr. 4.
 84 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 34.

CAPITOLUL IV

- 1 I. D. Suci, *Banatul și Unirea din 1918*, în „Studii. Revistă de Istorie”, nr. 6/1968, p. 1101.
 2 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caietul Caraș II, f. 242.
 3 G. Mihăițiu, *Nepotul țaranului bănățean pe cărările vieții*, Mss, în colecție reșițeană, p. 112—115.
 4 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 458.
 5 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 505.
 6 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106, răspunsul preotului D. Lupea către N. Ilieșiu.
 7 Răspuns la solicitarea lui N. Ilieșiu. Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Tincova, nr. 191.
 8 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 87.
 9 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 395.
 10 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 122.
 11 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 312, Vezi și E. Novacovici, *Suferințe*, Oravița, 1926, p. 57—59.
 12 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III.
 13 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Domașnea, nr. 67.
 14 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 243.
 15 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 23.
 16 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caietul Timiș II, f. 293.
 17 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosarul Feneș, Chestionar.
 18 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 37—38 (Bocșa Montană), f. 139 (Duleu).
 19 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 80 (Cărbunari), Caiet Caraș II, f. 207.
 20 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 392.
 21 *Ibidem*, f. 400.
 22 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 66.
 23 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 501—502.
 24 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 420.
 25 *Ibidem*, f. 367.
 26 *Ibidem*, f. 384.
 27 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caietul Timiș I, f. 173.
 28 *Ibidem*, f. 169.
 29 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 151.
 30 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 473.
 31 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 44.
 32 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caraș II, f. 255.
 33 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 40.
 34 St. Lazăr, *Răspuns* la un chestionar, probabil chiar la cel al lui N. Ilieșiu, manuscris în colecție particulară din Goruia.
 35 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 334.
 36 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 107.
 37 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Tomești, nr. 193, Chestionar, răspuns nr. 8.
 38 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Plavișevița, Nr. 178, Chestionar, răspunsul nr. 8.
 39 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Plugova, nr. 151.
 40 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Zgribești, nr. 216, Chestionar, nr. 8.
 41 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 56.
 42 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Sălbăgel, nr. 172, Chestionar, nr. 8.
 43 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș III, f. 525.

CAPITOLUL V.

- 1 I. D. Suci, *Banatul și Unirea din 1918*, în „Studii. Revistă de Istorie“, nr. 6/1968, p. 1101—1103.
- 2 I. Munteanu, *Mișcarea națională din Banat 1881—1918*, Timișoara, 1994, p. 256.
- 3 *Ibidem*, p. 253.
- 4 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș II, f. 159.
- 5 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Zgribești, nr. 216, Chestionar, 8.
- 6 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 151.
- 7 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș I, f. 153.
- 8 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 23.
- 9 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 404.
- 10 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Mătnicul Mare, nr. 125, chestionar, răspuns 8 (în continuare se va trece numai cifra răspunsului).
- 11 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Bujor, nr. 31, chestionar, 8.
- 12 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 438.
- 13 *Ibidem*, f. 427.
- 14 *Ibidem*, f. 464—465.
- 15 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 400.
- 16 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, nr. 106, Răspunsul preotului Lupea.
- 17 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Caietul Timiș I, f. 170.
- 18 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosarul Petroasa, nr. 148, chestionar, 8.
- 19 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Pioeni, nr. 150, chestionar, 8.
- 20 Fondul Ilieșiu, M.B.T., Dosar Fârdea, nr. 78, chestionar, 8.
- 21 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Breazova, nr. 25, chestionar, 8.
- 22 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Timiș, f. 122.
- 23 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Voislova, nr. 211, Chestionar, 8.
- 24 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Verendin, nr. 208, Chestionar, 8.
- 25 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Goleț, nr. 91, Chestionar, 8.
- 26 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Valea Bistrei, nr. 198, chestionar, 8.
- 27 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Pârvova, nr. 143, chestionar, 8.
- 28 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Zăbalț, nr. 212, chestionar, 8.
- 29 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Zăgujeni, nr. 213, chestionar, 8.
- 30 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Jena, 106, Relatarea lui D. Lupea.
- 31 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Voislova, nr. 211, Chestionar, 7.
- 32 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Zăgujeni, 213, N. Cornean, *Relatare*.
- 33 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Teregova, nr. 190, *Descrierea întâmplărilor în-tâmplare în anul 1918 în comunele aparținătoare notariatului Teregova*, document nesemnat.
- 34 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Criciova, nr. 57, Chestionar, 8.
- 35 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Gladna Română, nr. 86.
- 36 Gr. Mihăițiu, *Nepotul țaranului bănățean pe cărările vieții*, Mss., p. 109—111.
- 37 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș I, f. 43.
- 38 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet Caraș III, f. 501.
- 39 Fond Ilieșiu, M.B.T., Dosar Sacu, nr. 166. *Relatare pentru N. Ilieșiu*.

CAPITOLUL VII.

- 1 (P.) Oance, *Din războiul mondial*, în „Vasiova“, Nr. 1, 4—7, 13—14, 18—20 din 1934.
- 2 Fond Ilieșiu, M.B.T., Răspunsul preotului Iuliu Lăzărescu la chestionarul N. Ilieșiu, Dosar Căprioara, Nr. 39.
- 3 Fond Ilieșiu, M.B.T., Caiet III, f. 364—365.
- 4 E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, 1965, p. 51.
- 5 P. Râmneanțu, *Visuri pe Semenici*, 1980, manuscris aflat în copie xeroxată la Biblioteca Județeană Caraș-Severin din Reșița, cota B. III 195.

DAS BANAT IN DER „KLEINEN“ MEMORIALISTIK (1914—1919). EINE IGNORIERTE GESCHICHTE

(Zusammenfassung)

Diese Arbeit setzt sich als Ziel, im Rahmen der historischen Erforschung der Ereignisse von 1914—1918, die Auswertung einer Quellenkategorie die in großem Maße ignoriert geblieben ist. Es handelt sich um die sogenannten „alternativen“ Quellen. Wir gehen von der Überzeugung aus, daß die ausschließliche Benützung der „klassischen“ Archivurkunden eher eine Wiederherstellung der Bilder der Verwaltung, verschiedener Institutionen erlaubt und nicht das Leben der Menschen so wie es war darstellt und bringen memorialistische Texte, Korrespondenz und Tagebücher in den Umlauf. Der wichtigste Zweck der Arbeit ist die Zeugen der Ereignisse sprechen zu lassen, mit ihren Wörtern zu erzählen wie sie das Geschehene empfunden haben, was sie verstanden haben und welchen Sinn sie den großen Umwälzungen gegeben haben. Beginnend mit der zweiten Hälfte des 19. Jh. kann man ein Interesse für die Memorialistik in der Welt des rumänischen banater Dorfes feststellen. Die wichtigen historischen Ereignisse, wie es die Revolution von 1848—1849, der erste Weltkrieg, die Vereinigung von 1918 waren, bildeten jene Spannung die im Gewissen der ruralen Eliten, aber auch im einfachen Bauern die Notwendigkeit hervorgerufen haben Zeugnis abzulegen. Sie, die gewöhnlichen Menschen verstehen daß sie an außergewöhnlichen weltumwälzenden Ereignissen teilgenommen haben. Von hier aus kommt der innere Impuls, der sie veranlaßt zu schreiben. So erscheint eine besondere Art von Memorialistik. Diese ist überhaupt für die Geschichte der Mentalitäten, der Sensibilitäten und der Imagologie wichtig, in einem Wort gesagt für die sogenannte neue Geschichte. Ihre Auswertung erlaubt die Änderung einiger historiographischer Klischées, aber auch die Vervollkommnung der eigentlichen Informationen. Durch die Memorialistik spricht eine „kleine“ Welt. Es ist die sogenannte „stumme Welt“, die Welt des Dorfes. Sie erscheint jetzt in einer geänderten Lage, weit entfernt von der Bewegunglosigkeit und dem non-historischen in die sie von einer zu beiläufigen Geschichtsschreibung eingeordnet war. Man kann keine „große“ Geschichte schreiben wenn man des Tagebuch eines banater Bauern, der die Unendlichkeit des Gebietes zwischen Wolga und Nistru während des Bürgerkrieges durchqueren mußte, kennt. „Die lange Reise des Gefangenen“ ist eine der Dimensionen die bis jetzt ignoriert wurden. Diese rumänischen Bauern die von den Russen gefangen wurden, kehren Heim indem sie die Welt umkreisen. Sie gehen aus Rußland nach China, von hier nach Japan und kommen auf englischen Schiffen nach Hause. Andere, aus Frankreich, Italien, Rußland gehen zu den Freiwilligen Korps die dort gebildet wurden und erleben auch sie die Spannung aussergewöhnlicher Reisen. In ihre Dörfer angelangt — die letzten erst 1930! — erzählen sie das Erlebte und einige von ihnen schreiben es sogar auf, „so, daß man es weiß!“.

Diesen haben wir einige Berichte von Offizieren aus der österreichisch-ungarischen Armee beigegeben. Sie sind heimgekehrt, verteidigt von den Soldaten der rumänischen Einheiten, die trotz des Zerfalls des Reiches ihren Zusammenhalt bewahrt haben. Sie kamen in ein bewegtes, von Aufständen erschüttertes Banat heim und gründeten die Nationalgarden. In kurzer Zeit findet die serbische Besetzung statt, die im November 1918 mit Mandat von der Entente begonnen hat. Dieses Mandat war zeitbedingt, es drohte aber sich zu permanentisieren. Dies veranlaßte die rumänische Reaktion die manchmal die Form des bewaffneten Widerstandes angenommen hat. Diese Episode wurde gewöhnlich von der rumänischen Geschichtsschreibung ignoriert, obwohl sie wegen ihrer wichtigen Rollen und Folgen eine aufmerksame Behandlung erfordert. Aus diesem Grund widmen wir ihr ein besonderes Kapitel. Im Herbst des Jahres 1918 wurde im Banat Blut vergossen. Ungarische und pro-ungarische Truppen haben in vielen Dörfern Massakern gemacht. Auch diese Tatsachen wurden wegen propagandistischer Parolen die dem proletarischen Internationalismus lieb waren, verschwiegen. Die Boten von Bela Kuns Bolschewismus suchten Anhänger im Banate. Sie haben sie aber nicht unter

den Rumänen gefunden, die dieser Ideologie zutiefst abgeneigt waren, wie es übrigens auch die amerikanischen Militärbeobachter bemerkten.

Sowohl die serbische Armee, als auch die „roten“ Abteilungen, die aber im Grunde genommen Anhänger des ungarischen Standpunktes waren, versuchten oft mit Waffengewalt, die rumänischen Abgeordneten zu hindern nach Alba Iulia zu gehen, dort wo am 1. Dezember 1918 die Große Nationalversammlung stattgefunden hat, die die Vereinigung Siebenbürgens und des Banats mit Rumänien ausgerufen hat. Die Banater haben ohne Bedenken für die bedingungslose Vereinigung gestimmt. Erst im Sommer des Jahres 1919 kamen die rumänischen Truppen in diese von der serbischen Armee besetzten Gebiete.

Der Hauptzweck dieser Arbeit ist zu schildern wie sich dies alles im Gewissen der Zeitgenossen, der „gewöhnlichen“ Menschen, die letztendlich Geschichte machen, widerspiegelt hat. Die Arbeit gliedert sich in die Reihe jener historischen Mitteilungen ein, die die Humanisierung — durch Benützung von direkten Aussagen der Dorfgemeinschaften — und die Demokratisierung der Geschichte verfolgen. Die Teilnehmer sprechen frei. Die Verfasser erklären, daß sie bewußt deren Aussagen nicht gestört haben und die Zeugen in den Vordergrund geschoben haben.

C U P R I N S

Prefață	3
CAP. I.	
De la însemnări pe cărți la memorialistică	7
CAP. II.	
Războiul	19
CAP. III.	
Răscoalele	62
CAP. IV.	
Ocupația sârbă	110
CAP. V.	
Alba Iulia	122
CAP. VI.	
Un social-democrat bănățean despre Marea Unire	131
CAP. VII.	
Eliberarea banatului	136
Note	149

Imprimeria de Vest S.A., Oradea, cda. 369/1995.

